

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KOVÁCS ELEONÓRA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXVII

TARTALOM

1. Értekezések

CSERMELYI JÓZSEF: A kaboldi uradalom és a kaboldi báróság 15–16. századi története	111
H. NÉMETH ISTVÁN: A magyarországi reformáció forrásai a volt szabad királyi városokban	123
KOVÁCS ELEONÓRA: A megyei levéltárak forrásfeltáró tevékenysége a <i>Reformáció MNL</i> projektben	128

2. Kisebbségi cikkek

KANÁSZ VIKTOR: Zalaegerszeg első pecsétjéről és a mezőváros korai hivatali írásbeliségéről	137
KARIKA TÍMEA: Célzott magániratgyűjtés eredményei egy református faluban, különös tekintettel a családi iratokra	140
SZÁLKAI TAMÁS: Adalékok a protestánsok pecséthasználatahoz az <i>Érmelléki tractus</i> lelkészi beadványai kapcsán	149

3. Hírek, beszámolók

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2017. II. félévi programja	136
--	-----

TURUL

XC. évfolyam

2017. 3. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mnl.gov.hu

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Olvasószerkesztő:

SZAKÁCS ANNAMÁRIA

Tördelés:

SOMOGYI GYULA

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

archívum

Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára

CSERMELYI JÓZSEF

A kaboldi uradalom és a kaboldi báróság 15–16. századi története*

A középkori Magyar Királyság területének egyik legnyugatibb csücskében található Kabold (ma Kobersdorf, Ausztria) vára, amely mai állapotában a tündérmesék világát idézi meg a látogatók számára. Történelme azonban korántsem volt tündérmesébe illő. 1280-ig királyi vár volt, ekkor IV. László eladományozta Csák nembeli Márk fiainak, Istvánnak és Péternek.¹ 1289-ben Albert osztrák herceg a Kőszegiek ellen indított hadjárata során elfoglalta, és az 1291-es hainburgi békeszerződésig a kezében tartotta.² Az osztrákoktól Nagymartoni Simon vásárolta meg, de tőle a Kőszegiek elfoglalták, Simon fiai csak 1319-ben kapták vissza I. Károlytól. Ezután utódaik, a fraknói grófoknak is nevezett Nagymartoni család birtokolta egészen a 15. század közepéig. 1346-ban Simon fia, Pál országbíró átruházta Kaboldot, Veperdet és a mai Felsőpéterfával azonosítható Péternémetit (*Peter Nempty*) távoli rokonára, Miklós fia Miklósrá, akitől később fia, János és unokája, Vilmos örökölte azt meg.³ Ő 1440-ben „túl korán” állt a későbbi III. Frigyes császár oldalára, ezért Erzsébet királyné júliusban megfosztotta birtokaitól, amelyeket jövevőinek, Fraknói Pál özvegyének és leányainak adományozott, mindez azonban a tényleges birtoklás nem változtatott, főleg azután, hogy egy hónap múlva Erzsébet is Frigyesnél keresett oltalmat fia számára.⁴ Jelen tanulmány

a Nagymartoni Fraknói-korszak utolsó évtizedeinél veszi fel a fonalat, és mutatja be a várat és uradalmát, egészen Choron (más szakmunkákban Csoron) János földesuraságának kezdetéig, a 16. század közepéig. A korszak forrásadottságai elsősorban esemény- és birtoklástörténeti rekonstrukciót tesznek lehetővé, szerencsére e téren is akadnak fontos, megválaszolóra váró kérdések. Ezenfelül, amennyire a rendelkezésre álló korabeli kútfők és a várkastély régészeti és művészettörténeti kutatása megengedi, szeretném az uradalom késő középkori képét is bemutatni, és a lehetőségekhez mérten birtok- és gazdaságtörténeti következtetéseket levonni.

Az utóbbi cél elérése sajnos csak részben lehet sikeres. A 15–16. század forrásanyaga ugyanis nem teszi lehetővé, hogy komoly statisztikai összeírásokat, gazdasági táblázatokat készíthessünk, és ezáltal a lehető legmélyebben betekinthessünk a kaboldi uradalom mindennapjaiba. Hiányoznak ehhez az uradalmi számadáskönyvek, az urbáriumok, a határjárások, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek vagy a váron végzett helyreállítási, illetve bővítési munkálatokhoz kapcsolódó iratanyag és az ezt magában foglaló uradalmi levéltár. Nincs tehát a legszerencsésebb helyzetben a korszak kutatója, de a meglévő forrásanyag, összevetve a segéd- és társtudományok eredményeivel így is alkalmas egy eseménysor és egy birtoktörténeti vázlat megalkotásához, amit az is bizonyít, hogy Kabold történetét már többször, a történeti földrajzi munkáktól az internetes felületig több helyen összefoglalták. Sőt, a burgenlandi helytörténetírás doktori értekezést is szentelt az uradalom Esterházyak előtti történelmének, a mára Kabold településrészévé vált Kishársfálváról (Lindgraben) származó Walter Feymann-nak köszönhetően.⁵ A történettudomány azóta történet fejlődése és a kútfőkhöz való hozzáférés egyszerűsödése azonban lehetővé tette, hogy több, könyvek és szakfolyóiratok lapjain már-már kőbe vésettnek hitt dátumot pontosítani lehessen, illetve újabb, a korábbiaktól eltérő válaszok megszületését. Szükségesnek látszott e tanulmány megírása azért is, mert ha a mai kor embere érdeklődik Kabold történelme iránt, fájdalmasan kell tapasztalnia, hogy a szépszámú ismertető írás az adatok szintjén

* A tanulmány elkészítéséhez szükséges bécsi kutatásokat a Reformáció Emlékbizottság REB-2016-2-KUTATAS-0007 pályázata és a Tempus Közalapítvány 2013. és 2017. évi Collegium Hungaricum ösztöndíja támogatta. Köszönöm Fazekas István, Domokos György volt, ill. Oross András jelenlegi levéltári delegátusok segítségét, amelyet bécsi kutatásaim során nyújtottak, valamint Ráczy Györgynek, Neumann Tibornak, Péterfi Bencének és C. Tóth Norbertnek e tanulmányhoz fűzött értékes megjegyzéseiket.

¹ *Szentpétery Imre–Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Bp., 1923–1987. II. kötet 2–3. füzet. 266. 3068. sz.*

² *Gerald Gänsler: Die Güssinger Fehde. In: Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns-Güssing und ihrer Zeit (13./14. Jahrhundert). (Hrsg. von Heide Dienst.) Eisenstadt, 1989. 203, 205.*

³ *Moritz Wertner: Die Grafen von Mattersdorf-Forchtenstein (Nagymarton und Fraknó). Wien, 1889. 23., 37–38. Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I–II. Bp., 1996. I. 334. A Kőszegiek korára I. *Zsoldos Attila: A Henrik-fiak: A Héder nembéli Kőszegiek „családi története.” Vasi Szemle, 64 (2010) 655.**

⁴ *Kóta Péter: Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212–1526. Szombathely, 1997. 124–125; Franz Theuer: Der Raub der Stephanskronen. Eisenstadt, 1994. 127.*

⁵ *Walter Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf/Burgenland von ihren Anfängen bis zur Übernahme durch Fürst Palatin Paul Esterházy. Wien, 1970. XXV.*

sokszor köszönőviszonyban sincsen egymással. Arról nem is beszélve, hogy a várhoz kiránduló turisták milyen könnyen hamis információkkal találkozhatnak, hiszen a vár honlapjának vártörténeti tájékoztatója több súlyos tévedést is tartalmaz, amelyeket pedig sokszor könnyen el lehetett volna kerülni.⁶

Az uradalom földrajzi helyzete

A kaboldi uradalom egy kb. 60 km² kiterjedésű intakt, egybefüggő területet foglal magában, amelyet északon, északkeleten és nyugaton hegyek koszorúznak, magját pedig az északnyugatról délkelet felé húzódó Csáva-völgy jelenti. A 16. század elején huzamosabb ideig egy vár, illetve három vagy négy falu tartozott ide.⁷ Kabold vára a település mellett, a Csáva-patak (ném. Schwarzenbach) mellé épült, a patak vize tette lehetővé vizesárok kiépítését. Stratégiai szempontból a vár feladata a nyugat felől a Csáva-patak völgyén keresztül Magyarország területére behatoló ellenség feltartóztatása, míg a magyar földről Ausztriát érő támadás megállítása a völgy nyugati oldalán felépített schwarzenbachi vár feladata volt.⁸ Több adatunk van a vár mellett létesített vámhelyről, amelyet a völgyön áthúzódó kereskedelmi útvonal hívott életre, amely összeköttetést létesített Bécsújhely és Kőszeg, illetve Szombathely között.⁹ Walter Feymann szerint a Weispriachok már a 15. században is éltek a marhatenyésztés és -kereskedelem kínálta lehetőségekkel.¹⁰ Mezőgazdasági szempontból azonban a terület nem volt jó adottságú, Vályi András és Fényes Elek is soványnak, terméketlennek, legfeljebb középszerűnek (Veperd és Csóronfalva esetében) írja le az uradalomhoz egykor tartozott települések földjeit.¹¹ Vizekben

⁶ <http://www.schloss-kobersdorf.at/de/das-schloss/> (Utolsó letöltés: 2017. augusztus 4.)

⁷ Engel Pál: Magyarország a középkor végén. CD-ROM. Bp., 2001; Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III. Bp., 1897. 586. 1447-ben Szikrával és Csávával együtt (utóbbi a lánzséri uradalom elválaszta a kaboldi uradalom többi részétől) az uradalom területe elérhette a 95 km²-t. Ebben az évben Kaboldhoz a névadó településen kívül öt helységet számítottak, Veperdet nem, viszont két Petersdorft ismeretek. Hacsak nem véletlen tévedésről van szó, a másik Petersdorft ez esetben nem azonosíthatjuk Mészveremmel, amint azt a szakirodalom korábban tette, mert *Kalchgrup*-ot külön felsorolja a szöveg. Talán Alsópéterfáról lehet szó, amelyet nem találunk meg a Lánzsér uradalmához sorolt falvak között. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 89 254. 43. p. A Mészverem-Petersdorf azonosításhoz lásd W. Feymann: *Geschichte der Herrschaft Kobersdorf* i. m. 153.

⁸ Bariska István: A Szent Koronáért elzalogosított Nyugat-Magyarország 1447–1647. Szombathely, 2007. 105. Kivétel a 14. század második harmada, amikor Schwarzenbach ideiglenesen magyar kézre került. Engel P.: *Archontológia* i. m. I. 407.

⁹ Csánki D.: *Történelmi földrajz* i. m. III. 586. Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf. (Bearbeitet von Judith Schöbel) Horn, 2005. (Österreichische Kunsttopographie LVI.) 172. A Kaboldon áthúzódó kereskedelmi útvonal jelentőségét a soproni útvonal és Sopron kiváltságai, lerakattjoga hátrányosan érintette. Weisz Boglárka: *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban*. Bp., 2012. 115–116.

¹⁰ W. Feymann: *Geschichte der Herrschaft Kobersdorf* i. m. 153.

¹¹ Vályi András: *Magyar Országának leírása* I–III. Buda, 1796–1799. I. 449. II. 259–260, 267, 522, 663–664. III. 81, 620. Fényes Elek: *Magyarország*

gazdagabb volt a terület, Kaboldnál a Mühlbach, Veperdnél pedig a Siegrabenbach vize folyt a Csáva-patakba, az uradalom déli határa pedig nagyjából a Tessenbach nevű pataknál húzódott. Kishársfalva területén lápos terület is volt. A 16. század elején adataink vannak arról, hogy Kaboldon malom állt, minden bizonnyal egy vízimalom, csaknem bizonyosan a beszédes nevű Mühlbach (Malompatak) mellett.¹² Emellett a Fraknóiak idejéből tudunk halastavakról is, a 15. század végéről pedig mészégetőkről.¹³ Az útviszonyok változóak voltak, a völgyben használható utaknak kellett húzódnuk, különben nem lett volna értelme vámot létesíteni. Ellenben a Szikra felé vezető erdei út rossz minőségű és veszélyes volt, mert Vilmos fraknói gróf az 1430-as években többször soproni területen át szállított bort a fraknói uradalomból Kaboldra, bár ezt Szikrán keresztül közvetlenül is meg tudta volna tenni, s egy alkalommal kifejezetten az útviszonyokkal indokolta a soproni tanácshoz írt kérelmét.¹⁴ A gyakori kérelmek arra is rávilágítanak, hogy a kaboldi uradalomban nem lehetett túl jelentős a szőlőművelés, egy alkalommal Vilmos gróf kifejezetten említi, hogy a Sopronon átszállítandó bor a saját asztalára lesz.¹⁵

Az 1346. évi birtokosztály alkalmával a névadó váron és a mellette lévő hasonló nevű településen kívül csupán két falu tartozott az uradalomhoz, Veperd és Péternémeti.¹⁶ A helyzet 1434-re sem változott.¹⁷ 1440-ben azonban az uradalomhoz számították Szikrát is, hosszú idő után újra említésre kerül Mészverem (*Kalichgrab*), 1447-ben pedig Szikrát és Csávát is felsorolták.¹⁸ Tudni lehet, hogy 1421-ben a soproni kereskedők Kaboldon vitték keresztül a nyugatra exportált lovakat.¹⁹ A vámhely 1346-ban biztosan Kaboldon volt, 1434-ben Veperden, 1440-ben viszont ismét Kaboldon.²⁰ Az uradalom egyházi igazgatását nézve az egyetlen biztos pont az, hogy a középkorban Kaboldon nem volt plébánia, és a kora újkorban sem, egészen 1755-ig, amikor Felsőpéterfáról odaköltöztették. Az ezt megelőző időszakban, főleg ami a 15–16. századra vonatkozik, a terület egyházkormányzatáról csak pillanatképeket ismerünk, hiszen a 18. századnál korábbiak nem maradt fenn összefüggő papi személyügyi iratanyag, és

geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betürendben körülményesen leiratik I–IV. Pest, 1851. I. 236, II. 161, 166, III. 29, 230, IV. 236, 290.

¹² W. Feymann: *Geschichte der Herrschaft Kobersdorf* i. m. 151., 1514: Georg molnár említése: *Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. Oklevéltár* I–II. Sopron, 1921–1943. (a továbbiakban: *Házi*) I/5. Sopron, 1926. 211. 1522-ben egy Kabold melletti malmot említenek: *Házi I/7. Sopron*, 1929. 34.

¹³ DL 89 254. 33. p., *Házi* I/5. 57.

¹⁴ „wenn ich die nicht mag bringen vbörn wald von der bösen wegs wegen” *Házi* I/3. Sopron, 1924. 50. Továbbá uo. 52., 65., 170.

¹⁵ *Házi* I/3. 65.

¹⁶ Sopron vármegye története. Oklevéltár I–II. (Szerk. Nagy Imre.) Sopron, 1889–1891. (A továbbiakban: SO), I. 187.

¹⁷ SO II. 212.

¹⁸ Mészverem első ismert említése 1301-ből való. *Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* I–XI. Buda, 1829–1844. VIII/1. Buda, 1832. 73; *Kóta P.: Vasvári káptalan* i. m. 124. DL 89 254., 43. p.

¹⁹ *Házi* I/2. Sopron, 1923. 205.

²⁰ SO I. 187. SO II. 212. *Kóta P.: Vasvári káptalan* i. m. 125.

papi névtárakkal is csak 1771-től rendelkezünk.²¹ A veperdi és a felsőpéterfai katolikus templom is középkori eredetű. Előbbi esetében a 18. századi átépítés miatt nagyon keveset lehet tudni középkori kinézetéről, de néhány gótikus maradvány, köztük boltozatdarabok és a déli kapu csúcsíve napjainkig fennmaradt, amelyet a 14., illetve a korai 15. századra kelteztek.²² A felsőpéterfai templom korábbi, 13. századi, keleti és déli falán is román-kori lőrészzerű ablakok találhatóak. A 15. század második felében zajló határ menti harcok miatt jelentős károk érték, nagyrészt újjá kellett építeni.²³ Kaboldon csak egy jelentéktlenebb várkáporna lehetett, de 1493-ra már felépült a Szt. Miklós-templom. Annak oka, hogy uradalmi központként Kabold nem volt plébániaközpont abban keresendő, hogy a kaboldi uradalom csak azután önállóvá vált, hogy a lochmánditól, miután a plébániarendszer már kialakult.²⁴ A középkor évszázadaiban valószínűleg Felsőpéterfa és Veperd is hosszabb-rövidebb ideig plébániaközpont, a 16. században az utóbbi. 1597-ben Csáva kivételével az uradalom falvai a veperdi plébániához tartoztak.²⁵ Az uradalom lakossága a 15. században (de már korábban is, elég Péternémeti falu nevére gondolni) nyugatról, bajor és ausztriai területekről betelepült németekből állt. A Weispriach-korszakban nincs nyoma annak, hogy akár csak az uradalmak igazgatásába bevontak volna magyarokat.²⁶

Fontos megvizsgálni, hogy Kabold településként milyen fejlődésen ment át a korszakban. Míg 1440-ben Kabold még faluként szerepel, a szakirodalomban 1463-ban már mezővárosként emlékeznek meg róla.²⁷ Nem indult jelentős fejlődésnek, bár Feymann szerint kályhakészítő-, kovács- és bogárnármester is működött a településen és vásártartási jogáról is tud, utóbbira azonban a modernebb magyarországi vásártartási adattárakban nem található adat.²⁸ Mint szó volt róla, önálló plébániája sem volt, bár a várkáporna mellett a 15. században

már volt temploma.²⁹ A mezővárossá válást tulajdonképpen csupán az 1463. évi bécsúj helyi-soproni békeszerződés egy szöveghelye látszik alátámasztani, amelyben felsorolják a III. Frigyes kezén maradt várakat és mezővárosokat.³⁰ Azonban Theiner kiadásában az *oppida* után *videlicet* szerepel, ami felveti annak a lehetőségét, hogy az öt felsorolt helység közül nem mindegyik volt várral rendelkező mezőváros, hanem egyesek csak várak voltak, mások mezővárossal is rendelkeztek, és nagyon sok jel mutat arra, hogy Kabold az első csoportba tartozott, azaz a váralja-település nem volt mezőváros. Az 1440 és 1463 közötti időszak egyáltalán nem kedvezett a település fejlődésének, amelyre az is utal, hogy közben az egykori főúri rezidenciaként szolgáló vára romossá vált.³¹ Mindezt alátámasztja, hogy 1524-ben ismét faluként említik.³² Kubinyi András centralitás-vizsgálata is azt mutatta ki, hogy Kabold legfeljebb átlagos mezőváros, de inkább mezőváros jellegű falu.³³

Mindent összevetve megállapítható, hogy a szomszédos uradalmak, a fraknói, a lánzséri, illetve a közvetlenül nem határos, de közeli, légvonalban csak 17 km-nyire fekvő³⁴ Sopron uradalma mind kiterjedésben, mind demográfiailag, mind pedig gazdaságilag is nagyobb erőt képeztek a kaboldi uradalomnál, az pedig egészen biztos, hogy amikor Vilmos fraknói gróf 1446-ban Habsburg-zálogba adta uradalmait, az

²¹ Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 6. Győri egyházmegye. (A kötet munkatársa: Fülöp Éva Mária. Szerk. Dóka Klára.) Bp., 1998. 82., 140., 183.

²² Die Kunstdenkmäler Oberpullendorf i. m. 681–682.

²³ Uo. 532–533; W. Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf i. m. 224.

²⁴ A várkáporna még a Fraknóiak alatt épült. *Bartal Ernő*: A kaboldi várkastély. Soproni Szemle, 37 (1983) 154; Die Kunstdenkmäler Oberpullendorf i. m. 173; W. Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf i. m. 228.

²⁵ *Joseph Rittsteuer*: Die Klosterratsakten über das Burgenland. Eisenstadt, 1955. 23; Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes III. Der Verwaltungsbezirk Mattersburg 1–3. Eisenstadt, 1981–1993. 3. Eisenstadt, 1993. 765. Más szakirodalom szerint Felsőpéterfán nem volt a középkorban plébánia. W. Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf i. m. 108. Historischer Atlas Burgenland. (Red.: Josef Tiefenbach.) Eisenstadt, 2011. 218.

²⁶ W. Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf i. m. 153; *Moór Elemér*: Kabold alapítása és környékének települési viszonyai a középkorban. Szegedi Füzetek, 2 (1935) 156–157. Egyetlen személyről tudhatjuk biztosan, hogy ismerte a magyar nyelvet, Hans von Weispriach felesége, Lónyai Borbála, az viszont nem ismert, hogy ő mennyit tartózkodott Kaboldon.

²⁷ „villarum seu possessionarum [...] Kabold appellatarum” Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 262 421.

²⁸ *Bariska I.*: A Szent Koronáért i. m. 67; W. Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf i. m. 183; *Weisz B.*: Vásárok és lerakatok i. m. 158.

²⁹ Die Kunstdenkmäler Oberpullendorf i. m. 173.

³⁰ „castra et oppida Vorchtenstain, Kobelsdorff, Ferream Civitatem, Guns et Rechnicz” DL 15 856. Mivel a Csánkinál szereplő adatok közül az 1506. évi inkább a kaboldi bárói címre vonatkozik, mint a település mezővárosi állapotára, kijelenthetjük, hogy a korszakból egyedül a vizsgált 1463. évi oklevélben szerepel egy sorban a mezőváros szó és Kabold. *Csánki D.*: Történelmi földrajz i. m. III. 591.

³¹ *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*. Deprompta collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. II. Roma, 1860. 376. Várak és mezővárosok közül Kismarton és Kőszeg az utóbbiak közé sorolható. Fraknó esete azonban bizonytalanabb. Előbbinél Csánki 1426-ból *oppidum* voltára, 1435-ből *villa* voltára, 1463-ból (DL 15 856.) ismét *oppidum* voltára talál adatot. *Csánki D.*: Történelmi földrajz i. m. III. 591. Vö.: SO II. 232. Azonban a hivatkozott 1426. évi oklevelet megnézve kiderül, hogy ott csupán egy formulás részről van szó, amelyben felsorolják a várhoz tartozó különféle birtoktípusokat („opidi et possessionum ac portionum possessionarium et prediorum ad idem castrum spectantium et pertinentium”). Tehát a kérdéses mezővárosnak, ha volt ilyen, nem feltétlenül a vár alatt kellett elterülnie. DL 11 807. A fraknói uradalom esetében Nagymarton megfelel a mezővárosi kritériumoknak, 1434-ben *oppidum* volt. SO II. 212. A kaboldi vár 1463-ban „modice estimationis” és „ruinosum existit” DL 15 857. Az *oppidum* fogalom, habár általában mezővárost jelent, nem feleltethető meg automatikusan a mezőváros terminussal, besorolása részletes vizsgálatot igényel. Vö.: *Ladányi Erzsébet*: Az *oppidum* fogalom használata a középkori Magyarországon. Az *oppidumok* jogélete. *Levéltári Szemle*, 42 (1992) 4. sz. 3–5; *Gulyás László Szabolcs*: Civitas vagy oppidum? Szempontok 15. századi mezővárosaink jogi terminológiájának vizsgálatához. In: *Arcana tabularii*. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I–II. (Szerk. Bárány Attila–Dreska Gábor–Szóvács Kornél.) Bp.–Debrecen, 2014. I. 391–392.

³² Házi II/6. 355.

³³ Kabold az elérhető 60-ból csak 6 pontot szerzett, amely az átlagos mezővárosok és mezőváros jellegű falvak kategóriának minimum pontszáma. *Kubinyi András*: Csepreg a Nyugat-Dunántúl középkori városhálózatában. In: *Tanulmányok Csepreg történetéből*. (Szerk. Dénes József.) Csepreg, 1996. 143. A kritériumokat és az értékelést ld.: *Uő*: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. *Történelmi Szemle*, 46 (2004) 10–16., 22.

³⁴ *Bartal E.*: A kaboldi várkastély i. m. 152.

irreálisan nagy, 150 ezer forintos zálogösszeget főleg a fraknói és a lánczéri uradalmak értéke vitte fel.³⁵

A Weispriach-kor kezdete

Az ekkoriban még önálló, nagyjából a mai Salzburg tartomány, valamint számos, a Habsburg örökös tartományokba ékelődő exklávéval bíró salzburgi egyházfejedelemségből, azon belül is a lungau régióból származó Weispriach család kaboldi birtokossága összefüggésben áll a 15. század közepi Magyarország országos és regionális szinten is sorsdöntő változásokat hozó eseményeivel. Országos szinten ezt az időszakot az Albert király halála utáni kettős királyság és a nyomában fellépő, háborúskodásokat sem nélkülöző hatalmi küzdelmek jellemezték, uradalomtörténetileg viszont a korábban birtokos Nagymartoni Fraknói család fiágon való kihalása jelentett óriási változást. 1445-ben Vilmos gróf tartozásai fejében 150 ezer forintért elzalogosította VI. Albert osztrák hercegnek, Frigyes testvéröccsének három uradalmát, Fraknót, Lánczért és Kaboldot.³⁶ Vilmos 1446-ban meghalt, ezzel Kabold Habsburg-kézre került. Több helyen azt állítják, hogy Hunyadi János kormányzónak rövid időre sikerült visszaszereznie, de erről valójában nincsen hitelt érdemlő bizonyíték.³⁷ Tény, hogy Hunyadi a Frigyes római király elleni 1446. évi hadjárata során novemberben és decemberben a térségben tartózkodott, az is tény, hogy pont emiatt a Frigyes-párti Ulrich von Grafeneck a soproniak segítségével, külső árokkal vette körbe Sopronkertes várát, és az is, hogy Hunyadi megostromolta a szintén közelben lévő Szarvkőt.³⁸ Arra azonban, hogy Kabolddal valami történt, jobb híján csak a kormányzó szeptember 23-án kelt adománylevele utal, amelyben Fraknói Vilmos családjának kihalása miatt a jog szerint a Szent Koronára visszaháramlott várát és tartozékait felerészben Váti Mihálynak (és általa testvéreinek, Péternek, Lászlónak és Dezsőnek), felerészben pedig Ugron Istvánnak (és általa testvéreinek, Jánosnak és rokonuknak, Linkóháti Benedeknek) adományozta.³⁹ Az adománylevél azonban Budán kelt, jóval a hadjárat megkezdése előtt, ezért biztosra vehető, hogy Kabold ekkor még Habsburg-kézben volt. Nem tudjuk, hogy a hadjárat során sikerült-e, akárcsak ideiglenesen

visszafoglalni. Az oklevél szövegét kiadó Nagy Imre meg is jegyezte, hogy semmi nyoma a birtokba iktatásnak.⁴⁰ Ugyanebből az évből származik az az adat, miszerint Molnári Péter fiai, illetve az akkor velük kötött egyezség révén Nádasdi Darabos László, Jakab és Márk is igényt tartottak Kabold egy részére.⁴¹ 1447 februárjában Hans Linsser volt a várkapitány, aki fogságban tartotta Rozgonyi Rénold hívét, Ukecsi Egyedet, mivel utóbbi kirabolta Csávát. Ez alapján úgy tűnik, ha volt is magyar foglалás, az két hónapig sem tartott. Az 1447. évi radkersburgi fegyverszünet Albert herceg birtokai között említi.⁴² Ezután, birtokjogait megerősítendő, Albert megegyezett a másik, fiágon szintén már magvaszakadt Fraknói-ág leányörökösével, hogy azok lemondanak minden birtokjogokról Fraknóra és Kaboldra nézve, ha férjhezmenetelük után két hónapon belül Albert fejenként 2000 forintot fizet nekik. Ha ezt nem tenné, szól az egyezség, az örökösök visszakapnak egy-egy, évi 200 forintot jövedelmező birtokrészt. Mivel összesen csak két lány maradt a fraknói grófi családból, ezért az összeg önmagában elég szerénynek mondható, ahhoz képest, hogy az osztrák herceg két magyarországi uradalmat is megszerzett rajta, mégpedig nem katonailag és ideiglenes zálogjoggal, hanem a magyar törvényeknek megfelelően örökvallással. Habár ehhez hozzá kell számítani az Albert által a Fraknóiaknak nyújtott kölcsönöket, illetve azon háború költségeit, amely megakadályozta, hogy Váti és társai birtokba vegyék a várat, vagyis a teljes mérleg korántsem olyan pozitív.⁴³ 1451-ben Albert eladta nyugat-magyarországi birtokait bátyjának, és a magyar jogszokásoknak megfelelően utódát be is akarta iktattatni a csornai konventtel.⁴⁴

⁴⁰ Uo. 346–347. Az adománylevelet végleg érvénytelenné tette, hogy várak adományozása esetében az összes kormányzói adománylevelet utólag be kellett terjeszteni megerősítésre V. Lászlóhoz (1446. évi 11. tc.), Kabold esetében pedig ennek semmi nyoma. *Franciscus Döry–Georgius Bónis–Vera Bácskai: Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457.* (a továbbiakban: DRH 1301–1457) Bp., 1976. 358.

⁴¹ DL 94 187. A Molnáriak azzal a feltétellel mondtak le birtokrészükről, hogy azt a Nádasdi Darabosok az idegenektől visszaszerzik, vagyis egyikük sem volt birtokon belül. A Molnáriak jogigénye azon az 1434-ben kelt, ám valószínűleg soha érvényre nem jutott oklevélen nyugodott, miszerint Fraknói Pál és Vilmos az ő és időközben elhunyt fivérük, Kelemen győri püspök javára lemondott a kaboldi uradalomról. SO II. 212–213.

⁴² *Materialien zur österreichischen Geschichte. Gesammelt und herausgegeben von Joseph Chmel. I–II. Wien 1837–1838. Bd. I. H. 2. 238.*

⁴³ *Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon X. Pest, 1853. 226–228.*

⁴⁴ DL 89 254. 47–50 p. A beiktatásra: *Bariska I.: A Szent Koronáért i. m. 33.* Ugyanakkor maga a forrás, amelyre a Bariska által hivatkozott August Ernst hivatkozik, csak az Albert által kiadott iktatóparancs, nem pedig a Frigyes beiktatásáról szóló jelentés. *Joseph Chmel: Regesta chronologico-diplomatica Friderici IV. romanorum regis (imperatoris III.) I. Wien, 1838. 2713. sz.* Ernst nem is állítja, hogy megtörtént a beiktatás. *August Ernst: Die Grafschaft Forchtenstein. In: Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes III. i. m. 1. Eisenstadt, 1981. 221.* Felmerül a kérdés, hogy egy magyarországi hiteleshely fogadhat-e el ilyen parancsot az osztrák hercegtől? Bekeidőben ugyanis a bevett eljárás az, hogy a vevő vagy személyesen, vagy képviselő útján a király elé terjeszti az ügyet, bemutatva vagy az adásvételi szerződést, vagy az örökvallást, ezután pedig öfelsége kiadja az iktatóparancsot az illetékes hiteleshelynek. Az eladó legfeljebb örökvallást tehetett, jelen esetben a csornai konvent előtt, de nem szólíthatta fel őket arra, hogy iktassák is be a vevőt, ugyanis az iktatást nem a hiteleshely végzi, hanem a királyi ember, a konvent küldöttje csak hitelesíti az eljárást. Ugyanakkor tény, hogy V. László ekkor még gyámság alatt volt, Hunyadi János kormány-

³⁵ DL 89 254. 5–8. p.

³⁶ DL 89 254. 5–8. p., Ám egy ennél korábbi zálogbaadó felvállást is ismerünk, amelyet a csornai káptalan előtt tettek Vilmos gróf megbízottai még 1445. januárjában: DF 287 184.

³⁷ *Johann Graf: Die westungarischen Grenzgebiete vorwiegend von der Mitte des 15. bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts. Disszertáció, felhasználta kézirat az Universitätsbibliothek Wien, Fachbereichsbibliothek Osteuropäische Geschichte und Slawistik Freihand Diss-57832 jelzetű eredeti példány. Wien, 1926. 77.* Graf értekezésének léteznek ugyanis eltérő oldalszámú másolatai.

³⁸ *Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme 10. A Hunyadiak kora. Hunyadi János (1437–1456). VIII. Hadjáratok Hunyadi János kormányzósága alatt 1446-tól 1451-ig. 2. A Frigyes elleni 1446. évi hadjárat. (Felhasznált verzió: Arcanum DVD könyvtár III. Történelem. Bp., 2003.); Engel Pál: Hunyadi János kormányzó itineráriuma (1446–1452) *Századok*, 118 (1984) 982; Házi I/3. 263.*

³⁹ Hazai okmánytár I–VIII. Kiadják Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. Győr–Bp., 1865–1891. I. Győr, 1865. 345–346.

Korábbi határszéli birtokaihoz hasonlóan Frigyes Kaboldot is rövid idő múlva már továbbadta mint zálogbirtokot Bernhard Pelleitnernek. Tőle rövid idő múlva visszaváltotta, 1451. november 10-én pedig zálogszerződést kötött Balthasar von Weispriachhal. Eszerint 1900 font bécsi dénár volt az uradalom zálogösszege, a felek pedig megállapodtak abban, hogy ha kettejük közül az uralkodó hal meg előbb, akkor utódai csak a Weispriach-fiág kihalása után válthatják vissza az uradalmat, de ha Weispriach örökösök nélkül halna meg, akkor Kabold ingyen kerül vissza a Habsburgok kezére.⁴⁵ Végül egyik variáció sem vált valóra, mert az uradalmon Balthasar megosztozott bátyjával, Sigmunddal. Ténylegesen az utóbbi irányíthatta az uradalmat, miközben Balthasar az 1460-as években a salzburgi érsekek, illetve ezzel párhuzamosan a karintiai érseki birtokokkal szomszédos bambergi püspök szolgálatában állt, majd III. Frigyes karintiai tartományi főkapitánya lett.⁴⁶ Azonban nem került birtokon kívülre, ugyanis haláláig (1484) viselte a Kabold ura címet.⁴⁷

zónák pedig nem állt volna módjában ekkora adományt tenni (1446. évi 10. tc.). DRH 1301–1457. 358.

⁴⁵ [RI XIII] H. 13 n. 226. In: Regesta Imperii Online, http://www.regesta-imperii.de/id/1451-11-10_1_0_13_13_0_227_226 (Utolsó letöltés: 2017. február 18.)

⁴⁶ 1461-ben reverzálist állított ki a Sigmund von Volkersdorf érsek által nekiadott pettaui és ranni kapitányságról (ÖStA HHStA AUR 1461. V. 25.); 1477-ben Bernard érsek nekiadta Gmündöt (ÖStA HHStA AUR 1477. VI. 26.); 1459-ben Georg bambergi püspök kinevezte karintiai kapitányává és elzálogosította neki Wolfsperg várát. Monumenta historica ducatus Carinthiae I–XI. Klagenfurt 1896–1972. (Hrsg.: August von Jaksch–Hermann Wiessner.) XI. 134. 330. sz. 1460-ban már a császár tartományi kapitánya. Uo. 140. 341. sz.

⁴⁷ 1481. nov. 7.: Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA) Länderabteilungen, Österreichische Akten, Kärnten Kt. 14, Konv. d, fol. 116v., 1481. nov. 29.: Kärntner Landesarchiv (a továbbiakban: KLA), Urkunden der Goëssischen Herrschaftsarchive 25-B-3 St. (Online: http://images.monasterium.net/img/AT-KLA/25/KLA_25_B_3_14810929_r.JPG, Utolsó letöltés: 2017. március 5.). Már néhaiként: 1484. júl. 1.: KLA Urkunden der Herrschaft Wasserleonburg 284-B-30 F St (Online: http://images.monasterium.net/img/AT-KLA/284/KLA_284_B_30_14810701_02.JPG, Utolsó letöltés: 2017. március 5.) Halála időpontjára lásd: Monumenta Carinthiae i. m. 11. Klagenfurt, 1972. 176.

A Weispriach-zálogkorszak kezdetére nézve a szakirodalomban különféle állítások láttak napvilágot: Hans Graf nem is kísérel meg pontos évszámot adni, nála 1451 után került birtokba a Weispriach-család. *J. Graf: Die westungarischen Grenzgebiete* i. m. 77. Bartal Ernő az 1466. évnél említi először Sigmund Weispriachot, mivel ekkor kapott magyar jog szerinti királyi adományt a területre. *Bartal E.: A kaboldi várkastély* i. m. 154. Löger és Homma szerint 1453-ban zálogosította el III. Frigyes az uradalmat a Weispriachoknak. *Ernst Löger: Heimatkunde des Bezirkes Mattersburg im Burgenland*. Wien–Leipzig, 1931. 77. A Löger művét felhasználó (és kiegészítő) Homma tévesen Hans von Weispriachot jelöli meg kedvezményezettként. *Joseph Karl Homma: Burgenlands Burgen u. Schlösser, Kastelle, Ruinen, Wehrtürme, Wehrkirchen, Ortsbefestigungen, Hausberge, Fluchtburgen*. Wien 1961. 50. Feymann is az 1453. évből említi az első adatot a Weispriach-zálogbirtoklásra, de ő nem állította, hogy abban az évben kapták meg. *W. Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf* i. m. 38–39. Ezt az évszámot August Ernst is elfogadta. *August Ernst: Der Besitzstand der Herrschaft Kobersdorf im Jahre 1736*. In: Forscher – Gestalter – Vermittler. Festschrift Gerald Schlag. (Hrsg.: Wolfgang Gürtler–Gerhard J. Winkler.) Eisenstadt, 2001. 77. Feymann saját bevallása szerint (i. m. 42.) nem ismerte az elzálogosítás pontos idejét, miközben a vonatkozó irat regesztáját Joseph Chmel már közölte (*Kobolczdorff*ként írva Kabold német nevét). *Chmel, J.:*

Sigmund von Weispriach és fiai (Kabold a 15. század második felében)

Az 1463-ban tető alá hozott bécsújhelyi-soproni békeszerződés Kaboldot a császár kezében hagyta, de megengedte, hogy a magyar király III. Frigyes halála után Fraknóval együtt 40 ezer forintért visszaválthassa.⁴⁸ Ezek az uradalmak addig is hivatalosan Magyarország részei maradtak, de Ausztria felé kellett adózniuk, leszámítva a török elleni harcra kivetett adót és az egyházi tizedet (a békeszerződés nem járt együtt a győri püspökségtől való elcsatolással).⁴⁹

A Fraknóiak gótikus stílusú vára erősen leromlott állapotban érte meg az 1463-as békeszerződés megkötését. Már kilátásba is helyezték az egész lebontását.⁵⁰ A középkori vízi vár építőanyaga terméskő volt, helyenként 4 m vastag falakkal és védőfolyosóval ellátva. Alakjára nézve szabálytalan négyszög volt, a sarkokat zömök korbástyák és kerek saroktoronyok védték, illetve egy vizesárok, amelybe a Csáva és a Mühlbach vizét vezették bele. Az északi és déli szárnyon középkori toronymaradványok figyelhetők meg, az északi és nyugati szárnyon pedig gótikus ablakkeretek. Utóbbi szárnyak lehetnek a kastély legrégibb részei. A keleti udvaron állt egy 13. századi lakótorony is, amely az 1683-as törökidőszakkor kiegészítésként, ezért legkésőbb 1704-ig lebontották. Vele szemben áll ma is a kis várkapolna, amelynek eredeti ajtókerete még gótikus stílusban épült. A déli traktusban is volt egy félkör alakú, zúzottkőből épített középkori torony, ún. hamis ívű ablakokkal.⁵¹ A szakirodalom Sigmundnak tulajdonítja a romos épület újjáépítésének első szakaszát és a kerek torony megerősítését. A bástyatornyok és az azokat összekötő falak, valamint a kisebb, újabb építésű keleti kápolna freskói a 15. század második felére keltezhetők. Mindkét kápolna gótikus stílusban épült.⁵²

Regesta Friderici IV. I. i. m. 2733. sz. 1453-ban komoly tárgyalások zajlottak Sopron és a többi Habsburg-kézre került birtok visszaszerzéséről, és V. László Kabold esetében is jogot szerzett a visszaváltásra a Weispriachok zálogösszegének megfelelő mennyiségű pénzért. Később Feymann erre az évrre teszi Sigmund zálogbirtokosságának kezdetét. *W. Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf* i. m. 39., 45. *Peter Jandrisevits: Urkunden und Dokumente über das südliche Burgenland und Umgebung*. Kézirat. Bd. 2. 156. A terület művészeti topográfiája is az 1453-as évszámot közli. Die Kunstdenkmäler Oberpullendorf 183. Bariska szerint Sigmund, aki 1452-től fraknói kapitány volt, csak ottani tisztsége megszűntével, 1463-ban került Kaboldra. *Bariska I.: A Szent Koronáért* i. m. 41. Prickler ezt az évszámot nem a birtokbavétel éveként adta meg, hanem azt állította, hogy 1463-ban Sigmund kimutatható birtokosként. *Harald Prickler: Kobersdorf*. In: Handbuch der historischen Stätten Österreich I. Donauländer und Burgenland. (Hrsg.: Karl Lechner.) Stuttgart, 1970. 736. 1458-ban Sigmund várnagya, Franz Stainpuchler áll Kabold élén. Házi I/3. 314–315. Itt konkrétan urának nevezte Sigmundot. Várnagyságára van korábbi, 1458 májusi adat is: Házi II/6. Sopron, 1943. 201.

⁴⁸ *Köblös József–Süttő Szilárd–Szende Katalin: Magyar békeszerződések 1000–1526*. Pápa, 2000. 193–194.

⁴⁹ *W. Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf* i. m. 41.

⁵⁰ Uo; *Bartal E.: A kaboldi várkastély* i. m. 154.

⁵¹ *Bartal E.: A kaboldi várkastély* i. m. 156., 159–160. *W. Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf* i. m. 219.

⁵² *Die Kunstdenkmäler Oberpullendorf* i. m. 186., 188., 211.

Sigmund von Weispriach záloguraságának idejére is sok a bizonytalanság, de ez abból is adódott, hogy sokrétű kapcsolatai következtében számos helyen voltak érdekeltségei.⁵³ 1466 elején már Mátyás király szolgálatában állt, aki ezt számos kiváltsággal és adománnyal jutalmazta, többek között Kabold várával, ám, mivel az a császár kezében volt, az adomány csak a visszaváltás után léphetett érvénybe.⁵⁴ A szakirodalom egy része szerint nem is volt végig „csak” zálogbirtokos, hanem élve Mátyás király adománylevelével és felhatalmazásával, visszaváltotta az uradalmat a császártól.⁵⁵ Ezt támogathatja az, hogy a csornai konvent emberének, Miklós testvérnek jelenlétében Sági Dénes királyi ember még az adományozás évében elvégezte a beiktatást. Fel kell hívni a figyelmet azonban két zavaró tényre. Egyrészt a beiktatás szokatlanul kis számú közönség, a hivatalos személyeket és a kedvezményezettet nem számítva mindössze öt fő jelenlétében történt, holott a fraknoi uradalom – kiterjedése alapján – jóval több szomszédal kellett, hogy rendelkezzen. Másrészt egy később kelt oklevél szerint 1471-ben Weispriach még mindig nem váltotta vissza Fraknót. Valószínűleg 1466-ban az történt, hogy Mátyással megegyezve Weispriach a tényleges visszaváltás előtt megrendezte a saját bevezetését, hogy immár magyar jog szerint is birtokosa lehessen az uradalmaknak. Magát a jogi aktust minden bizonnyal Kaboldon hajtották végre, mert az ténylegesen Weispriach kezében volt.⁵⁶ Mivel fraknoi kapitánysága miatt keveset tartózkodott Kaboldon, ezért várnagyok kormányozták helyette az uradalmat.⁵⁷ 1458–1459-ben Franz Stainpuchler tűnik fel ebben a minőségben, 1464-ben pedig egy Jobst nevű személy.⁵⁸

Még egy év sem telt el a bécsúj helyi-soproni békeszerződés megkötése óta, de már újra zavargások verték fel a sokat szenvedett uradalom békéjét. A soproni városkapitány, Ostfi László állt ezek mögött, aki elfogott két csávai embert és megsarcolta a falut. A távol lévő Sigmund ezért Ulrich von

Grafeneckhez és Andreas Baumkircher pozsonyi ispánhoz fordult, hogy védjék meg birtokait. Utóbbi figyelmeztető levelet is írt a soproni tanácsnak, hogy a háborút kockáztatják, ha nem fékezik meg városkapitányukat. Talán ez az incidens is hozzájárult, hogy néhány hónap múlva Mátyás leváltotta Ostfit és Török Ambrust nevezte ki a helyére.⁵⁹

Sigmund 1479-ben halhatott meg, fia, Andreas 1475-ben a magyar király palotása volt, később III. Frigyes szolgálatába állt. Fürstenfeld ostroma idején a császár parancsára Stájerországba ment, 1481-ben fizetetlen zsoldosai Alsó-Ausztriát dúlták.⁶⁰ Minden bizonnyal a késedelmes és elmaradozó zsoldfizetés is hozzájárult, hogy 1482-től Andreas Mátyás király zsoldoskapitánya lett, átállását a magyar király a soproni ispánság elzálogosításával honorálta.⁶¹ Ebben az évben *Fykth* Henrik volt a kaboldi várnagy.⁶² Andreas 1485-ben császári fogságba esett.⁶³ Kiszabadulásáig bizonyára fivére, Ulrich állt az uradalom élén, bár nem feltétlenül mindig személyesen, ugyanis a Habsburg-magyar háborúskodásból ő is jócskán kivette részét. Egyes vélekedések szerint ezután Johann Siebenhierter, a III. Frigyes által alapított Szent György-rend nagymestere szerezte meg Kaboldot, ám a hivatkozott oklevél ellenőrzése megcáfolta az állítást.⁶⁴

1488-ban vagy 1489 elején azonban a Weispriach-fivérek elveszítették Kaboldot. Ezt a Mátyás királlyal való fegyveres szembekerüléssel provokálták ki, amikor unokatestvéruk, Vitovec György segítségére siettek, akitől az uralkodó el akarta venni Varasd megyei birtokait. 140 fős erősítésük azonban nem dacolhatott Székely Jakab királyi csapataival, s miután Mátyás bevégezte a Vitovec-birtokok meghódítását (leszámítva talán a Körös megyei Grebent), példát statuált a Weispriachokon is, elfoglalva tőlük többek között Kaboldot is.⁶⁵

⁵³ 1461-ben Balthasarral és sógorokkal, Vitovec Jánossal együtt szlavóniai birtokokat szereztek. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára II.) (Szerk. Thallóczy Lajos–Áldásy Antal.) Bp., 1907. 250–253. Sigmund 1463-ban többször is *dominus de Med(wed)war*-nak nevezte magát. DL 34 729., 34 493. Bár 1463 végén Mátyás király Frangepán Istvánnak adományozta a Zágráb megyei Medve várát, 1464-ben még Sigmund volt birtokon belül. *Thallóczy Lajos–Barabás Samu*: A Frangepán család oklevéltára II. 1454–1527. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XXXVIII.) Bp. 1913. 60–63., 68–71. (1464. ápr. 28-i megerősítés). 1464. ápr. 10-én még Weispriach nevében mondtak ellent Rakonoki Mihály és János bizonyos szlavóniai birtokokba való beiktatásának. DL 35 645. 1465 szeptemberében Pettau kapitányságának átvételéről állított ki reverzálist, amelyben *Freyherre zum Medwig*-nek nevezte magát. ÖStA HHStA AUR 1465. IX. 14. A pettaui kapitányságot 1474 végén is ő töltötte be. ÖStA HHStA AUR 1474. XII. 17. Közben 1466 és 1474 között soproni ispán is volt. *Csermelyi József*: A soproni ispánság és városkapitányság késő középkori elzálogosításai. In: Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. (Szerk.: Weisz Boglárka.) Bp., 2016. 17–19.

⁵⁴ DL 24 740., különösen a 8–9. p.

⁵⁵ *E. Löger*: Heimatkunde i. m. 77; *J. K. Homma*: Burgenlands Burgen i. m. 50.

⁵⁶ DL 24 740. 14. p., az 1471. évi oklevél: Uo. 16. p.

⁵⁷ *W. Feymann*: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf i. m. 45.

⁵⁸ Stainpuchler: 1458. máj. 22. (Házi II/6. 201.), 1459. szept. 5. (Házi I/4. Sopron, 1925. 387.); Jobst: 1464. ápr. 9. (Házi I/5. 106.)

⁵⁹ Házi I/5. 98–99., A forrás alapján úgy tűnik, hogy Csáva (Stoob) ekkor is a kaboldi uradalomhoz tartozott. Az oklevélben meg nem nevezett városkapitány azonosításához lásd: *Horváth Richárd*: Sopron megye tisztségviselői a késő középkorban (1458–1526). *Soproni Szemle*, 68 (2014) 80.

⁶⁰ Házi I/5. 330. *Juhász László*: Mátyás király Bécsben. München, 1985. 25; *Monumenta Carinthiae* i. m. 11., 211., 526. sz. Eszerint Fürstenfeld 1480. évi elfoglalása idején Sigmund már nem élt, Pettaut már az özvegye és fiai védtek. *Geschichte Salzburgs. Stadt und Land I/1.* (Hrsg. Heinz Dopsch.) Salzburg, 1984. 548. A vonatkozó rész Dopsch munkája. Fürstenfeld ostroma 1480. május 12-én kezdődött. *Gerhard Pferschy*: Wehrfunktionen. In: Fürstenfeld. Die Stadtgeschichte. Herausgegeben von Gerhard Pferschy. Fürstenfeld, 2000. 54. Ezt vö.: *Jakob Unrest*: Österreichische Chronik. (Hrsg. Karl Grossmann.) Weimar, 1957. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum Nova Series XI.) 104.

⁶¹ *Jörg K. Hoensch*: Matthias Corvinus. Graz–Wien–Köln, 1998. 184; *Csermelyi J.*: A soproni ispánság i. m. 19.

⁶² Házi I/6. Sopron, 1928. 4.

⁶³ *Joseph Chmel*: Regesta chronologico-diplomatica Friderici III. Romanorum imperatoris. (regis IV.) II. Wien, 1840. 7745. sz.

⁶⁴ *Péterfi Bence*: Korvin János zagarjei öröksége. In: *Micae mediaevalis III.* (Szerk.: Gál Judit et al.) Bp., 2013. 175. Vö.: *Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár XII. Pest, 1857. 395–397. Hozzá kell tenni, hogy Péterfi jól érzekelte, hogy 1488 elején még a Weispriachoknak kellett birtokolnia Kaboldot.

⁶⁵ A pontos dátum kérdéses, hiszen a büntetőhadjárat megtörténhetett a szlavóniai hadműveletekkel (1488. szeptember–novemberében) egy időben, de elképzelhető az is, hogy csak hónapokkal később. A szintén Weispriach-kézben lévő Wolkersdorf feladására legkésőbb 1489. november

Az ezt követő évek zavarosak.⁶⁶ Az biztos, hogy 1491. november 7-én még magyar kézen volt, és a pozsonyi béke 1492. március 17-ig adott haladékot a III. Frigyesnek történő visszaadásra.⁶⁷ A császár minden bizonnyal rövidesen visszaadta a Weispriachoknak, ugyanis Andreas már 1492 márciusában élt a *freiherr in Kobelstorff* címmel.⁶⁸ 1504-ben pedig II. Ulászló is *liber dominus de Kabold*nak címezi Ulrichot.⁶⁹

A Weispriachfehde időszaka (1511–1529)

Az uradalom megszűnt az Ulrich von Weispriach halála után az özvegy és Trenka György soproni városkapitány közti *Fehde*-harcokat. Mint már szóba került, Kabold légvonalban csak 17 km-re van Soprontól, a Soproni-hegységet délről megkerülve a távolság kb. 27 km-re nő, azonban még így is közelebb van a lánzséri várnál. Ennek a ténynek azután nőtt meg a jelentősége, miután Lánzsér 1512-es ostroma sikertelenül

1-jén került sor. *Unrest* i. m. 180–181. Vö.: *Péterfi B.*: Korvin János i. m. 171–175. Sajnos *Unrest* Kabold és a szintén Weispriach-kézben lévőnek mondott Kreuzenstein esetében csupán elfoglalásuk tényét említette meg.

⁶⁶ Azt az állítást, hogy Mátyás már 1484-ben elfoglalta, illetve, hogy 1486-ban a Szentgyörgyi-Baziniaknak adta a várat, tudomásom szerint nem támasztja alá semmilyen forrás. A Szentgyörgyiek kapcsán Wertner Mór ír az esetről, ám nála egyértelműen látszik, hogy egy Bács megyei településről (Kabold) van szó. *Moritz Wertner: Die Grafen von St. Georgen und Bösing*. Wien, 1891. 58. Vö.: *Die Kunstdenkmäler Oberpullendorfer i. m. 184.*, A Pallas Nagy Lexikona IX. Bp., 1895. 1021.

⁶⁷ *Köblös J.–Süttő Sz.–Szende K.*: Magyar békeszerződések i. m. 249.

⁶⁸ Andreas bárói címe: ÖStA HHStA AUR 1492. III. 16. A korábbi szakirodalom későbbre teszi a Weispriachok visszatérését. Graf szerint I. Miksa 1493-ban elzálogosította Sigmund Prüschenknek. *J. Graf: Die westungarischen Grenzgebiete 77*. Sajnos Graf hivatkozása csupán annyit közöl, hogy a bécsi állami levéltár oklevélosztályán (a mai HHStA VII. Urkundenreihen und Siegelsammlungen) talált egy 1493-ból való záloglevelet. Nekem azonban sem a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Diplomatikai Fényképgyűjteményében, sem az Österreichisches Staatsarchiv elektronikus rendszerében (<http://www.archivinformationssystem.at/suchinfo.aspx>), sem a Regesta Imperii online adatbázisában (<http://www.regesta-imperii.de/regesten/suche.html>), sem pedig bécsi kutatásaim során nem sikerült fellelnem a kérdéses oklevelet. Graf hipotézisét követi Löger és nyomában Homma is. *E. Löger: Heimatkunde* i. m. 77. *J. K. Homma: Burgenlands Burgen* i. m. 50. Harald Prickler és mellette Bariska István ezt kiegészíti azzal, hogy Prüschenk után Wilhelm Baumkircher kezébe került az uradalom, ő mondott le róla a Weispriachok javára. *Bariska I.*: A Szent Koronáért i. m. 42. Nagy kár, hogy ez az állítás nincs levéltári forráshivatkozással megtámogatva. Bariska a Baumkircherről közölt adatot nem Graftól vette, hanem Pricklertől. Vö.: *H. Prickler: Kobersdorf* i. m. 736. A Baumkircherek jelenléte csak többszörös feltételezések egymásra építésével tűnik lehetségesnek. Mivel Kabolddal kapcsolatban az utolsó teljesen biztos adat az, hogy 1491. november 7-én II. Ulászló ill. emberei kezén volt, 1494. február 27-én pedig I. Miksa felszólította Georg Baumkirchert, hogy mindazon javakat adja vissza, amelyeket a háború alatt szerzett, de a pozsonyi béke értelmében le kell mondania róla, elképzelhető, hogy Kabold is ezek között volt, bár várakat konkrétan nem említene. RI XIV,1 n. 2934, In: Regesta Imperii Online, http://www.regesta-imperii.de/id/1494-02-27_2_0_14_1_0_2941_2934 (Utolsó letöltés: 2017. február 18.) Ez a hipotézis tehát nagyon gyenge lábakon áll. A Baumkircher-zálogbirtokosság tényét a Historischer Atlas i. m. 81. és a Die Kunstdenkmäler Oberpullendorf i. m. 184. is átvette, utóbbi helyen kissé anakronisztikusan nem Wilhelm, hanem apját, az 1471-ben lefejezett Andreast említik kedvezményezettként.

⁶⁹ DL 46 660.

végződött, és a szemben álló felek elkezdték egymás birtokainak kölcsönös pusztítását (a Weispriachok, mivel Trenkának nem voltak közeli birtokai, ezért a földjeiket ért támadásokat Sopron jobbágyfalvain és utazó polgárain torolták meg). Bár Gertraud von Weispriach 1512. évi állítása szerint az ő részükéről csak Lánzsérből irányították a hadműveleteket, ezt nem vehetjük készpénznek a Fehde egész időtartama alatt (1511–1512, 1516–1529). Már csak azért sem, mert éppen a kritikus 1512. évből ismerjük olyan levelét, amelyet Kaboldon keltezett.⁷⁰ Ez azért fontos, mert az özvegy értelmezése szerint az alsó-ausztriai kormányzók békére való figyelmeztetése akkor már jogos lett volna, ha Kaboldból szerveznék az ellenállást.⁷¹ A magyar kormányzat más véleményen volt, Szentgyörgyi Péter országbíró szavai szerint rosszul gondolják azok, akik szerint Kabold Ausztriához tartozik.⁷² Egy 1524-ből való panaszlevélből megtudható, hogy milyen károk érték az uradalmat: Kaboldot megtámadták, a falusiak egy részét fogságba vetették és elhurcolták, az őrökre rálöttek, asszonyokat és gyermekeket fojtottak meg, sőt, behatoltak a templomba, az oltáriszentséget a földre hajították és egy ágyast vittek be Isten házába. Trenka tulajdonképpen nem teljesen cselekedett II. Ulászló akarata ellenére (ha ugyan a Kaboldot ért támadásra még az ő életében sor került), a Jagelló-király ugyanis Lánzsér mellett 1512-ben Kabold elfoglalását is parancsba adta neki.⁷³

A harcok során, hogy fizetni tudja zsoldosait, Gertraud a hamispénzverés eszközéhez is nyúlt. Pénzverdéjének helye azonban nem ismert, ám Oskar Gruszecki feltételezése szerint annak egy uradalmi központban, vagy Lánzsérban vagy Kaboldon kellett működni.⁷⁴

1519-ben Gertraud von Weispriach Trenka György fogságába került, ezért idősebb fiai, Hans és Georg vették át a Weispriach-birtokok és a *Fehde* irányítását. Fő ellenfelük halála után az özvegy kiszabadult ugyan, de az időközben szerzett betegségébe valószínűleg hamarosan belehalt. Utóljára 1524-ben hallunk felőle.⁷⁵ Az 1529-es török hadjáratot követően még történtek rablások, amelyeket Mészveremből kiindulva követtek el, de már nem biztos, hogy ezek is földesúri jóváhagyás mellett történő akciók voltak.⁷⁶

Az utolsó Weispriach

Mint láthattuk, 1519-ben új ura lett Kaboldnak, a fiatal Hans von Weispriach, aki egy ideig fivérével közösen, majd annak

⁷⁰ Házi I/6. 270. Ezt az érvet némileg gyengíti, hogy a két vár nem volt olyan messze egymástól, hogy az özvegy ne utazhatott volna Kaboldra anélkül, hogy rajta ne tartotta volna szemét Lánzséron is.

⁷¹ Ulrich von Weispriach-ot egy 1506. aug. 28-án kelt oklevélben már néhainak nevezték. DL 21 592., A *Weispriachfehde*: *Csermelyi József: Weispriachné háborúja. Történelmi Szemle*, 55 (2013) 476–484.

⁷² „Die clager haben die sach mit der von Weispriach nit recht bedacht, sy sitzt mit aignem ruckh zu Kobelstorff das nit in Osterreich, sonnder zu Vnngern gelegen ist.” DF 286 350.

⁷³ Házi II/6. 355; Házi I/6. 268–269.

⁷⁴ *Oskar Gruszecki: Falschmünzer auf Landsee*. Burgenländische Heimatblätter, 19 (1957) 3. sz. 143–144.

⁷⁵ *Csermelyi J.*: Weispriachné háborúja i. m. 483; Házi II/6. 354–359.

⁷⁶ Házi I/7. Sopron, 1929. 430.

halála után egyedül birtokolta az uradalmat. Hans 1522-ben feleségül vette Jagelló Anna főhercegné kedvelt udvarhölgyét, Lónyai Borbálát, megerősítve a család Habsburg-udvari kapcsolatait, amely előnyére vált, miután I. Ferdinándot magyar királlyá választották, és tartósan megszerezte az ország nyugati-északnyugati részét. Ebben a küzdelemben Weispriach is segítette őt, amit az uralkodó többek között tisztségekkel (soproni ispánság, 1529; soproni városkapitányság, 1537) hálaért meg.⁷⁷ A vár reneszánsz stílusú átalakításának kezdetét is Hanshoz köti a szakirodalom, amelyet később Choron János folytatott. Ugyanakkor az átalakítás célját illetően már nincs ekkora egység. Bartal Ernő szerint az átalakítás a kényelem, a reprezentáció és a modern reneszánsz stílus előtérbe helyezését jelentette a korábbi védelmi célú várakcskában. Ennek időszzerűségét meg is adhatta, hogy 1491-ben hivatalosan véget értek az ausztriai háborúk, az 1520-as évek második felében pedig lecsengőben volt a *Weispriachfehde* is, tehát a várat immár nem fenyegette közvetlen közelről háborús veszély.⁷⁸ Máshol az átépítések a védelmi képesség növekedését szolgálták a törökveszély miatt. Ugyan az oszmán-magyar határvidék egészen 1541-ig nagyon távol volt Kaboldtól, de pont erre az időszakra esik két, a térséget közvetlen közelről érintő szultáni hadjárat, tehát ezt a szempontot sem szabad figyelmen kívül hagyni. Igaz, csak 1683-ból ismerünk közvetlenül Kaboldot ért török támadást.⁷⁹ A Weispriach- és a Choron-féle építkezések eredményeként díszítik a külső falakat reneszánsz ablakkeretek, és ekkor épült a kápolna új bejárata.⁸⁰ Ekkoriban fejezték be a vár körüli falgyűrűt, a kapuerődítést és a nagy dísztermet. A főkapu melletti befalazott ablak is 16. századi. A század második negyedében épült bástyák a reprezentációt is szolgálták. Erre az időre keltezhető az északnyugati saroktorony (*Löwenturm*) melletti lovagterem reneszánsz kapuja is.⁸¹

Graf szerint Hans von Weispriach Kabold esetében számos alsó-ausztriai adó alól felmentést kapott, amelyet később Choronnak sikerült érvényesítenie az 1569-ben lezajlott

⁷⁷ *Csermelyi J.*: Egy 16. századi soproni ispán és városkapitány, Hans von Weispriach életútja 1550-ig. *Soproni Szemle*, 69 (2015) 9–12; *Anneliese Gatt*: Der Innsbrucker Hof zur Zeit Kaiser Maximilians I. 1493–1519. Kéziratoss disszertáció. Innsbruck, 1943, 34.

⁷⁸ Az ausztriai háború kiújulására egy rövid, 1506-os időszakot kivéve egyedül 1526/27-ben volt reális esély, amikor Frangepán Kristóf, aki akkoriban soproni ispán is volt, megelőző támadást javasolt János királynak az örökös tartományokba, hogy elrettentse I. Ferdinándot Magyarország megtámadásától. Ezt azonban János elvetette, az 1527-es Ferdinánd-féle nyári-kora őszi hadjárat pedig elsöpörte a lehetőségét is. A későbbiekben Nyugat-Magyarország nem volt fősíntere a két király küzdelmének, itt csak kevés Szapolyai-párti erő maradt. *B. Szabó János*: János király döntő csatái. Tokaj, 1527 és Szina, 1528. In: *Elfeledett háborúk*. (Szerk. Pósn László–Veszprémy László.) Bp., 2016. 427–428; *Csermelyi J.*: A soproni ispánság i. m. 24; *Uő*: Egy 16. századi soproni ispán i. m. 10; Magyarország hadtörténete két kötetben. (Főszerk.: Liptai Ervin.) I. Bp., 1985. 166.

⁷⁹ *Bartal E.*: A kaboldi várkastély i. m. 154., 161.

⁸⁰ *Bartal E.*: A kaboldi várkastély i. m. 159., 161. A Choron-féle építkezések sajátos bizonyítéka Oláh Miklós 1558. jún. 26-i panasza, miszerint a lánszéri építkezésre szerzett kőművesét és két tégláetőjét Choron elrabolta és Kaboldon dolgoztatja őket. MNL OL - P 108 - Rep. 88. - Fasc. VIII. - fol. 239.

⁸¹ *Die Kunstdenkmäler Oberpullendorf* i. m. 187–188., 201.

kamarai vizsgálat során.⁸² 1569-ben az utóbbi számára elismerték, hogy szabad birtokként birtokolja Kaboldot.⁸³ Choronnak a jobbágyaival kötött 1572. évi megállapodása némileg fényt vethet a Weispriach-korszak úrbéres viszonyaira is, akkor ugyanis egy telek után 6, egy porta után 1 öl fát kellett beszolgáltatni a földesúrnak. Ugyanakkor felmentést kaptak az alól, hogy ők kaszálják le a majorsági kerteket és takarítsák be a szénát. Az uradalomnak végzett cséplést és az uraság állatainak etetését is elengedték nekik. Egy telek 30 hold szántót és egy lakóházat foglalt magában, erdőhasználati joggal. Weispriach szerint az ő idejében házanként öt schilling földesúri adót szedtek. A robotkötelezettség rendszeren évi 12 nap volt. Az 1572. évi egyezmény a kaboldi bíróválasztást is szabályozta, a lakosság által előterjesztett négy személy közül választott a földesúr.⁸⁴

Miután 1526-ban Sopronból kiűzték a zsidókat, Hans von Weispriach parancsot kapott I. Ferdinándtól, hogy védelmezze őket és segítse követeléseik behajtását. E parancsnak ő derekasan meg is felelt, s mivel védenecinek adósa soproniak voltak, némi személyes elégtétel érzése mellett a régi bevált módon fogott az adósok megfélemlítéséhez. Erre az időre keltezhető a kaboldi zsidó közösség létrejötte, Weispriach ugyanis némi anyagi ellenszolgáltatásért cserébe letelepítette őket a kastély és a Csáva-patak közé. Betelepítésük továbbá a viszontagságok miatt elszegényedett uradalom gazdasági konszolidációját is szolgáltatta. A szakirodalom szerint ez olyan sikeres volt, hogy a beköltözők saját zsinagógával, temetővel, rabbival és kóser mészárossal is rendelkeztek a 16. században. Valóban, a falu lakosságához képest elég nagy közösségről lehetett szó, 1569-ben hét házról és 18 családról maradt adat.⁸⁵ Név szerint a legkorábbi (1529. szeptember 1.), akit ismerünk közülük, a Gerstl nevet viselte.⁸⁶ A zsidók helyhez kötése céljából Weispriach illetéket fizettetett velük, ha el akartak költözni, amelynek törlesztéséről a távozó személy(ek)nek meg kellett egyeznie a közösséggel. Bizonyára olyan termékekkel rótták le a földesúri adójukat karácsonykor, húsvétkor, illetve Szent Márton ünnepén, amelyeket csak egy kereskedőnép tagjaitól lehetett beszerezni.⁸⁷ A Weispriach-korszakban, az 1520-as években tűnnek fel a környéken az első horvátok, de nagyobb mértékű betelepítésük csak Choron János idejében kezdődött.⁸⁸

Weispriach, minthogy az 1520-as vagy az 1530-as években a lutheri reform hívévé vált, ezért az ő nevéhez kötik a kaboldi

⁸² *J. Graf*: Die westungarischen Grenzgebiete i. m. 78.

⁸³ *Varga Szabolcs*: A devecei Choronok. *Fons*, 8 (2001) 295.

⁸⁴ *W. Feymann*: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf i. m. 75–76., 155; ÖStA AVA-FHKA Alte Hofkammer, Niederösterreichische Herrschaftsakten (a továbbiakban: AHK, NöHA) K 42 fol. 33.

⁸⁵ *Die Kunstdenkmäler Oberpullendorf* i. m. 177; *Pollák Miksa*: A zsidók története Sopronban. Bp. 1896. 139–140., 305–306.

⁸⁶ *Pollák M.*: A zsidók története i. m. 341.

⁸⁷ *W. Feymann*: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf i. m. 182., 214. Meg kell jegyezni azonban, hogy a Feymann által hivatkozott szakirodalom címe alapján (*Ignaz Seidenfeld*: Die politische und wirtschaftliche Stellung der Juden in Ungarn in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts. Wien, 1937.) gyaníthatóan egy későbbi évszázad forrásaival dolgozott.

⁸⁸ *W. Feymann*: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf i. m. 209. Vö.: Hází I/7. 58.

uradalom templomainak lutheránus kézbe adását és evangélikus lelkészek beiktatását. A kaboldi templom 1670-ig volt protestáns kézen. Veperd esetében úgy tartják, hogy a plébánia élén már 1530-tól lutheránus lelképásztorok álltak, de először 1564-ből ismerjük név szerint a lelkészt, egy bizonyos Georg Milpergert. Az mindenesetre bizonyos, hogy ezután 1661-ig evangélikus lelkészek működtek a faluban. Felsőpéterfa esetében szintúgy a 16. század elejére teszik a reformációt.⁸⁹ Az új tanok bevezetésének kezdetektől történő hevességét azonban árnyalja, hogy az első ismert forrás, amely alapján biztosan állíthatjuk, hogy Weispriach lutheránussá lett, 1541-ben kelt, továbbá csak 1564-re számolta fel a nagyapja által alapított ferences kolostort a közeli, a Lajta osztrák partján fekvő Katzelsdorfbán, ahol ezután leánya, Susanna protestáns iskolát alapított.⁹⁰ Feymann szerint a plébánosválasztásra a lakosság is bírt valamekkora befolyással. 1572-ben a jobbágyok és a földesúr közötti szerződés biztosította ezt Kaboldnak.⁹¹ Az egyházi jövedelmek terén, bár tudjuk, hogy Weispriach sem hagyta ki a tizedbérletben rejlő haszonszerzési lehetőségeket, először I. Ferdinánd 1529-ben kelt intézkedését ismerjük, amelyben többek között a kaboldi uradalom területéről befolyó bor- és gabonátizedeket is elzálogosította hűgának, Mária királynénak.⁹² 1544-ben már Hans vette bérbe őt évre a locsmándi tizedkerülethez (más nevén tizedkéshez) tartozó lánzséri és kaboldi tizedeket, évi 180 forintért.⁹³

Egy rokoni kapcsolat kérdése: Weispriachtól Choronig

A Weispriach-zálogkorszak végét ugyanúgy homály borítja, mint annak kezdetét, a korábbi szakirodalom ugyanis nem tudta meggyőzően vázolni, hogy miképp került az uradalom Choron János kezére. Egyes rekonstrukciók nem tértek ki erre a problémára, más kutatók pedig August Ernst és mások nyomán rokoni kapcsolatot, após-vő viszonyt feltételeztek Hans von Weispriach és Choron között, és e hipotézist használták fel a birtokos személyében bekövetkezett változás magyarázatául. Állításuk szerint valamikor 1563-ban (vagy azelőtt) Hans a vejének, Choron Jánosnak adta át az uradalmat.⁹⁴ Más

szerzők ezt annyival egészítették ki, hogy nem közvetlenül került Weispriachtól Choronhoz az uradalom, hanem előtte egy ideig Christoph von Teuffel kezelte.⁹⁵

Korábban e sorok írója is beírta e felületes válaszokkal, de már akkor is gyanakvással tekintett arra a tényre, hogy a korábbi munkákban sohasem nevezték meg azt a Weispriach-lányt, akit Choron feleségül vett.⁹⁶ Weispriach esetében csak és kizárólag három leányról esett szó, Estherről, Judithról és Susannáról, de mindhármuk esetében ismerjük a férjeik nevét is, akik a Kreig, a Polheim és a Teuffel család tagjai voltak. Második házasságról pedig jelen esetben nem lehet szó. A kismartoni és fraknoi uradalom Hans von Weispriach halála (1571) utáni visszaváltásakor mindhárom lány a férje nevét viseli az iratokban. Mivel Choron csak 1584-ben halt meg, egyiküknek már az ő nevének német változatát (*von Tschuramb*) kellett volna viselnie, mégsem így történt.

Szerencsére a kérdést másik oldalról is meg lehet közelíteni, mégpedig Varga Szabolcsnak a Choron-családról írt tanulmánya révén eléggé könnyedén. Ebből az írásból ugyanis kiderül, hogy Choronnak két felesége volt, az első Svetkovics Mária, akit 1544. április 27-én vett feleségül, a második pedig Frangepán Anna, akit 1581-ben.⁹⁷ Mivel Varga tanulmányában érthető módon nem vetődött fel a hamis Weispriach-rokonság, ő más, forrásközeli megállapításokat tett a kaboldi uradalom birtokosváltásával kapcsolatban. Mindenekelőtt felismerte, hogy Svetkovics Ádámnak, Choron sógorának is volt birtokrésze az uradalomban, amelyet 1555-ben eladott Choronnak.⁹⁸ Ennek ellenére, bizonyára a szakirodalom hatására Varga is feltételezett 1563-ban egy közvetlen, Kaboldot érintő birtokeladást Weispriach és Choron között, de ezt csupán a lábjegyzetben említette.⁹⁹

Valójában ugyanis sem Svetkovics Ádám, sem Choron János nem üzleteltek Weispriachkal, mivel Jakob von der

jutott Choron az uradalomhoz, azonban az állítást alátámasztó hivatkozás tulajdonképp csak annyit közöl, hogy Weispriach 1542-ben feltűnt az alsó-ausztriai tartománygyűlésen. *J. Graf: Die westungarischen Grenzgebiete* i. m. 77. Sajnos ez a tévedés több összefoglalóba is bekerült. *A. Ernst: Der Besitzstand der Herrschaft Kobersdorf* i. m. 78. *Vö.: Uő: Geschichte des Burgenlandes*. Wien, 1987. 103., 105., 161. *Bariska I.: Die Folgen der Friedensverträge von 1463 und 1491*. In: *Si vis pacem...? Bemühungen um Frieden und Friedenssicherung im pannonischen Raum vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. (Hrsg.: Rudolf Kropf und Margarete Wagner.) Eisenstadt 2011. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 140.) 39.

⁹⁵ *Bariska I.: A Szent Koronáért* i. m. 42; *H. Prickler: Kobersdorf* i. m. 736. Minden bizonnyal az ő nyomán említi Bariska Teuffelt. *Vö.: A. Ernst: Die verpfändeten Herrschaften* i. m. 18.

⁹⁶ A három ismert Weispriach-lány közül egyik sem lehetett. ÖStA AVA-FHKA AHK NöHA A-7 fol. 295r; *Beatrix Bastl: Zur sozialen Identität der adeligen Frau. Ihre Ausdrucksformen an kleinen Höfen*. In: *Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum (vom Ende des 16. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts)*. Wissenschaftliche Schriftleitung und Redaktion: Rudolf Kropf und Gerald Schlag. Eisenstadt, 1998. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 98.) 34.

⁹⁷ *Varga Sz.: A devecséri Choronok* i. m. 282., 298.

⁹⁸ Uo. 284. Varga eredményeit egy 2010-ben megjelent tanulmánya szerint Bariska István is ismerte és bár megfontolásra érdemesnek tartotta, az adásvétel Varga által ismertett mikéntjét nem tartotta elfogadhatónak. *Bariska István: Nádasdy II. Tamás és a Bocskai-felkelés. Századok*, 144 (2010) 825–826.

⁹⁹ *Varga Sz.: A devecséri Choronok* i. m. 292.

⁸⁹ *Die Kunstdenkmäler Oberpullendorf* i. m. 173., 681., 531.

⁹⁰ *W. Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf* i. m. 119; *Bernhard Raupach: Erläutertes Evangelisches Oesterreich. Nützliche Beylagen*. Hamburg, 1736. 75–82; *Joseph Rittsteuer: Die Klosterratsakten über das Burgenland*. Eisenstadt, 1955. (Burgenländische Forschungen 30.) 11.

⁹¹ *W. Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf* i. m. 76–77.

⁹² *Házi I/7*. 371–373.

⁹³ A győri káptalani magánlevéltár törzssanyagának regesztái (1527–1600). (Szerk.: Nemes Gábor.) Győr, 2011. 52. Az összeg két uradalomra vonatkozik, de sajnos az arányokat nem ismerjük. A két szomszédos uradalom aránya területileg kb. 23:6, a települések számát nézve pedig (az egykori baumgarteni uradalom három faluját nem számítva) 14:4, Csávéval 14:5 lánzsér javára.

⁹⁴ *August Ernst: Die verpfändeten Herrschaften Westungarns unter österreichischer Verwaltung*. In: *Bericht über den siebenten österreichischen Historikertag in Eisenstadt, veranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine in der Zeit vom 18. bis 31. August 1962*. Wien, 1963. 18. Korábban Löger csak annyit írt 1563 kapcsán, hogy Choron akkor szerzte meg az uradalmat, de arra már nem tért ki, hogy miképpen. *E. Löger: Heimatkunde* i. m. 77. Graf téves közlése szerint Weispriach halála miatt

Dürrtől vették meg az uradalmat előbb közösen, majd Svetkovics a maga részét 1555. július 31-én eladta sógorának.¹⁰⁰ Ezt a verziót Feymann is ismertette, de hamisnak tartja, amit Choron talált ki, annak érdekében, hogy elismertesse: Kabold neki nem zálog-, hanem örökbirtoka.¹⁰¹ A kishársfalvi szerző, hogy még jobban nyomatékosítsa az általa igaznak vélt hipotézist, napra pontosan megadta Choron birtokosságának kezdetét (1563. április 20.). Érvei azonban nem fogadhatók el maradéktalanul.¹⁰² Többek között felhívja a figyelmet arra, hogy Jakob von der Dürr, aki korábban a fraknoi uradalom zálogbirtokosa volt, 1569-ben, azaz Choron verziójának előadásakor már nem volt életben, hogy tanúsítsa azt. A tranzakciók másik főszereplője, Hans von Weispriach viszont még életben volt és meg is tette a maga jelentését, bár ezt Feymann némileg félreértette. Weispriach ugyanis nem arról írt 1568-ban, hogy Kabold még mindig az örökbirtoka, hanem arról, hogy a kastély (és nyilván az uradalom) nem vásárlás, hanem atyai örökségként került a birtokába annak idején.¹⁰³ Feymann másik érve az volt (amellyel nyilván a Weispriach–Dürr üzlet lehetetlenségére kívánt rámutatni), hogy ők ketten nem jöttek ki jól egymással. Valóban, 1541-ben Hans eredménytelenül próbálta Dürrtől megszerezni Fraknót, és 1547-ben sem közvetlenül tőle vette át az uradalmat, hanem vejének fivéréől, Erasmus Teuffeltől. Ám ez még nem jelenti azt, hogy bármiféle megegyezés Weispriach és Dürr között eleve kudarcra lett volna ítélve, inkább annak a bizonyítéka, hogy közvetítők útján a fraknoi üzlet is létre tudott jönni. Dürr kaboldi földesuraságának nyomós bizonyítéka, hogy másképp nem szerepelhetett volna kaboldi báróként a kőszegi uradalmi iratokban, amelynek felülvizsgálatában 1552-ben részt vett.¹⁰⁴ Az azonban nem tudható biztosan, hogy új birtokosa hogyan viszonyult Kaboldhoz. Minden bizonnyal nem tervezett vele hosszú távra, hiszen pár év után túladott rajta.¹⁰⁵

Miért volt szüksége Weispriachnak Kabold eladására? Ennek megválaszolásához le kell számolni egy furcsa szakirodalmi tendenciával, amely véleményem szerint kissé túlbecsülte a Weispriach-család hatalmát és anyagi erejét. Ez többek között August Ernst vagy Fred Sinowatz azon állításában található meg, hogy Hans von Weispriach egymás után szerzett újabb és újabb birtokokat. Ez igaz is (Fraknó, Kabold, Kismarton, Kőszeg, illetve ha a környéket is hozzászámítjuk,

akkor Lánzsér és Baumgarten is), csak hogy mindezt soha nem birtokolta egyidőben! A 16. század elején két Sopron megyei uradalma volt, Kabold és Lánzsér, de azzal párhuzamosan, hogy zálogúr lett Fraknón és Kőszegen (1547), illetve Kismartonban (1553), feladta az előbbi két uradalmat (sőt, Kismarton megszerzésének idejére már Kőszeg is). Ennek oka pedig minden bizonnyal a pénzhány volt: nem tudta úgy kifizetni a három új uradalom zálogösszegét, hogy egyszerűen Kaboldot és Lánzsért is megtarthassa, tehát el kellett őket adnia, vagy rávenni új uradalmainak egyik volt zálogbirtokosát, hogy részleges ellentételezéseként a pénz mellé régi birtokait is fogadja el. Ezt alátámasztja, hogy Lánzsér 1548-ban pont ahhoz az Erasmus Teuffelhez és fivéreihez került, akitől egy évvel korábban Weispriach megszerezte Fraknót.¹⁰⁶

Choron János kaboldi birtoklásának korszaka már nem tartozik szorosan vett témánkhoz, de meg kell említeni, hogy folytatta a kastély építését, illetve a horvát betelepülők számára új falvakat alapított: Csóronfalva (Tschurndorf), Kishársfalva (Lindgraben) és Lánzsérújfalu (Neudorf bei Landsee), továbbá az ő idejében már Csáva (Stoob) is egészen bizonyosan az uradalomhoz tartozott.¹⁰⁷ Choron idejében került sor az Alsó-ausztriai Kamara említett vizsgálatára, amelynek az volt a célja, hogy rászorítsa Kabold földesurát a tartományi terhek fizetésére, sikertelenül.¹⁰⁸

Adalékok a Weispriachok kaboldi bárói címéhez

A kaboldi báróságról már fentebb ejtettünk néhány szót, megjelenése egybeesett az uradalom Habsburg-zálogba való viszszerzésével. Előbb Andreas, majd Ulrich von Weispriach is felvette a címet, később pedig Georg és Hans is rendszeresen használta.¹⁰⁹ Utóbbival kapcsolatban érdekes látni, hogy miután lemondott a bárói címhez kötődő uradalmáról, egyre többször csak *Freiherr*ként kerül elő a forrásokban, *zu Kobersdorf* nélkül. Azonban éles váltás nem figyelhető meg. Sőt, Anton Dalmata és Stipan Konzul még 1568-ban is használja a kaboldi báró titulust Weispriach megszólításánál,

¹⁰⁰ MNL OL - P 1341 - Lad 18. - Fasc. 2. - No. 1.

¹⁰¹ W. Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf i. m. 64–65. Sokkal inkább tűnik ellentmondásosnak Choron 1584-ben kelt végrendelete, ahol vitézsége révén szerzett birtoknak mondja Kaboldot. MNL OL - P 1341 - Lad. 18.- Fasc. 2. - No 7.

¹⁰² Az április 20-i dátum nincs megfelelő módon hivatkozva. Löger csupán az 1563-as évet említette. W. Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf i. m. 64. Vö.: E. Löger: Heimatkunde i. m. 77. Amúgy is különösnek tartható, hogy a forrásokra gyakran hivatkozó Feymann munkája 59. és 77. oldala közt csupán ekkor nem köti levéltári irathoz az állítást.

¹⁰³ W. Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf i. m. 65. Vö.: „ich das Schloß Khablstorff nit Erkhauftt, sonnder daselb ist mit Erbschafft von meinem herren vattern sailigen an mich khumen, vnnd vber ain hundert Jar bey meinem Namen der Herrn von Weyspriach gewest“ ÖStA AVA-FHKA AHK NöHA K 42 fol. 33.

¹⁰⁴ ÖStA AVA-FHKA AHK NöHA G-68/a/1. fol. 140r

¹⁰⁵ W. Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf i. m. 61.

¹⁰⁶ A. Ernst: Die verpfändeten Herrschaften i. m. 18; Fred Sinowatz: Reformation und katholische Restauration in der Grafschaft Forchtenstein und Herrschaft Eisenstadt. Eisenstadt 1957. 24; Ernő Deák: Geschichte der Herrschaft Landsee-Lackenbach im 16. und 17. Jahrhundert (mit Ausblick auf die maria-theresianische Urbarialverordnung). Kéziratoss disszertáció. Wien, 1969. 145.

¹⁰⁷ Feymann szerint 1569 és 1572 között történt meg Csóronfalva és Lindgraben, 1572 és 1585 között pedig Neudorf alapítása. W. Feymann: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf i. m. 204; 206–207; 209; Die Kunstdenkmäler Oberpullendorf i. m. 488., 690. Prickler szerint Lindgraben és Neudorf 17. századi alapítások. H. Prickler: Kobersdorf i. m. 736. Ezzel szemben a tartományi topográfia szerint 1597-ben utóbbi két falu is szerepel a veperdi plébánia filiái között. Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes III. i. m. 3. 765. Lindgraben egészen biztosan létezett 1565-ben. Varga Sz.: A devecséri Choronok i. m. 294. Csáva Kaboldhoz csatolásának időpontja kérdéses, mert egyes források szerint már 1447-ben (DL 89 254. 43. p.) ill. 1464-ben (Házi I/5. 98–99.) is oda tartozott.

¹⁰⁸ Bariska L.: A Szent Koronáért i. m. 53–54; Varga Sz.: A devecséri Choronok i. m. 295.

¹⁰⁹ Egyidejűleg is használták, tehát nem csupán az egyik fiú örökölte a címet apjától, hanem az összes. MNL OL - E 21 - 1534. december 9.

amelynek használata 1569-ből is adatolható.¹¹⁰ Az osztrák szakirodalom ismeretében felvetődik a kérdés, hogy a fraknói uradalom megszerzésével bekövetkezhetett-e valamilyen rangemelkedés Hans esetében, a magyar forrásokkal ellentétben ugyanis a korszak német nyelvű forrásaiban rendre minőségi különbség fedezhető fel a Weispriach zálogkezelésébe került két szomszédos uradalom, Fraknó és Kismarton között. Előbbit a szövegek *Grafschaft*nak, utóbbit csak *Herrschaft*nak nevezik, tehát Fraknó ura számára elvileg elképzelhető a grófi cím elérése. A két uradalom eltérő megnevezése természetesen régebbi időre nyúlik vissza, Fraknó urai, a Nagymartoni Fraknói család tagjai ugyanis rendszeresen használták a grófi címet. A német nyelvű források nyomán az osztrák szakirodalom – néhol a magyar is – rendre grófságnak nevezi Fraknó uradalmát, ami néhány szerzőt arra a következtetésre juttatott, hogy Hans von Weispriach is a grófi címre emelkedett.¹¹¹ Ez azonban nem állja ki a forráskritika próbáját, ugyanis nem soroltak fel olyan forráshelyeket, amelyekben Hans grófnak nevezik (vagy ő annak hívja saját magát), és eddig én sem bukantam ilyen adatokra. Ellenben szépszámú példa bizonyítja, hogy fraknói zálogbirtokossága idején is a bárói volt a legmagasabb címe, még 1569-ben is.¹¹² Ennek magyarázata az lehet, hogy Fraknót csak zálogjogon bírta, Kaboldot ellenben saját jogán. Egyébként a tanulmány elejének tanúsága szerint a két uradalom 15–16. századi történelme szorosan összefüggött. Egyszerre kerültek Habsburg-zálogba, egyszerre vette meg őket III. Frigyes, együtt foglalkoztak velük az 1463. évi békeszerződésben, sőt még a Magyarországhoz való visszacsatolásuk is egyszerre történt meg, a többi záloguradalomtól eltérően már 1626-ban.¹¹³ Mátyás király 1466. évi adománylevele révén ugyan a Weispriachok magyar jog szerint örök-birtokként igényt tarthattak Fraknóra és Kaboldra, de az adomány érvényesítését az 1491. évi pozsonyi béke az irrealitások közé számúzta, pontosabban a Habsburgok jóindulatától és

pénzügyi érdekeitől tette függővé. 1466-ban Mátyás felvette Sigmund von Weispriachot a magyar bárók és nemesek közé, ám ez, a magyar szokásjog szerint a legritkábban járt együtt a főrendi címhez csatolt helységnévvel (erre példa a zagorjei grófság, de ennek esetében okkal gyanakodhatunk a német minta Cilleiek általi importjára, amely Hunyadi Jánost is arra ösztönözhetette, hogy grófi címre emeltesse magát, és végül a kormányzói címről való lemondásért cserébe a beszercei grófi címet kapta meg).¹¹⁴ Sigmund, ismereteim szerint nem is nevezte magát Kabold bárójának. Ugyancsak 1466-ban kapta meg Sigmund Mátyás királytól a Fraknóiak címerét, de grófi rangját nem, mert nem nevezték Sigmundot *comes*nek, csak amikor megyésispán volt.¹¹⁵ A Weispriachok, akik Kaboldot sajátjukként vagy hűbérként birtokolták, Fraknó esetében sokáig még zálogbirtokosok sem voltak. Andreas és Ulrich így Kabold bárójává válhatott, amely címet később Hans is megörökölte. 1552-ben Jakob von der Dürst is kaboldi bárónak nevezték, ami arra utal, hogy a Weispriachok által megszerzett báróság nem csupán a családon belül öröklődött, hanem hivatkozási alapként szolgálhatott Kabold későbbi urainak, hogy maguk is báróságra emelkedjenek. 1569-ben pedig az Alsó-ausztriai Kamara elismerte, hogy Choron János, aki ebben az időben szintén viselte a kaboldi bárói címet, szabad birtokként vásárolta. Úgy tűnik, hogy a bárói cím megszerzése következtében Kabold Alsó-Ausztriától függő státusza valamivel lazább lett, mint a többi uradalomé.¹¹⁶ Fraknóval azonban nem ez volt a helyzet, itt Hans csupán kapitánya és birtokosa volt a „grófságnak”.¹¹⁷

¹¹⁰ 1553-ban kaboldi bárónak nevezik: ÖSTA AVA-FHKA AHK Niederösterreichische Vizedomamt, Urbare 1196. fol. 22v; 1569-ben szintű: Uo. fol. 155r. „Den Wolgeborenen Herren Herrn Hansen von Weispriach Freyherrn zu Kobelstorff [...] a Parvi del posztile evanyeliöv. Ratisbona 1568. hasonmás kiadásából: *Anton Dalmata–Stipan Konzul*: Postilla 1568. Pazin, 1993. <2>; Johann Dürnbach 1568. jún. 8-i levelének címzésében is szerepel a *zu Kobelstorff*. VaML KFL Acta Miscellanea 2. doboz, 1568. jún. 8.

¹¹¹ „Gf v Forchtenstein” *Johann Baptist Witting*: J. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch. Niederösterreichischen Adel 2. Abteilung S–Z. Nürnberg, 1918. 531. Löger és nyomában Homma ill. Rittsteuer még ezen is túlmenve Kabolddal társítja a grófi címet, azt állítva, hogy a Weispriachok 1506-ban kaboldi grófoknak nevezték magukat. *E. Löger*: Heimatkunde i. m. 77; *J. K. Homma*: Burgenlands Burgen i. m. 50; *Rittsteuer*, J.: Die Klostersakten i. m. 11; Sopronkertes monográfusa, Martin Meršić állítása szerint Hans előbb a bárói, később a grófi címet használta. *Martin Meršić*: Baumgarten im Burgenland. Baumgarten 1963. 19. Felsőpulya körzet művészeti topográfiája még ennél is tovább menve arra utal, hogy a kaboldi „grófság” már egy, a Weispriach-időket megelőzően is használatos cím volt, és Ulrich ezért vett fel Kaboldhoz köthető címet, holott Lánzsér volt a nagyobb uradalma. *Die Kunstdenkmäler Oberpullendorf* i. m. 184.

¹¹² 1563. jún. 7.: „magnifici domini Joannis Baronis a Weispriach” ÖSTA AVA-FHKA AHK Niederösterreichische Vizedomamt, Urbare 1196. fol. 44v; 1567. nov. 7.: „Hanns von Weyßbrach Freyher” VaML KFL Acta Miscellanea 2. doboz, 1567. nov. 7. Kiadva: *A. Dalmata–S. Konzul*: Postilla i. m. 42–43; 1569.: VaML KFL Acta Miscellanea 2. doboz, 1569. a.

¹¹³ *Bariska I.*: A Szent Koronáért i. m. 137.

¹¹⁴ A Cilleiek zagorjei grófsága Zsigmond király idejére nyúlik vissza: *C. Tóth Norbert*: Az örökös ispánságok Zsigmond király korában. *Történelmi Szemle*, 53 (2011) 470. Később Vitovec János és fiai rangemelésekor is hivatkoznak arra, hogy a Cilleiek által egykor bírt zagorjei területre értendő az ő grófságuk. *Schiller Bódog*: Az örökös főrendiség eredete Magyarországon. Bp., 1900. 318–320. A beszercei és zagorjei grófi címekről bővebben: Uo. 245–250. A kora újkori magyarországi grófi címeket Pálffy Géza tipizálta, vizsgálatába késő középkori példákat is beemelve. *Pálffy Géza*: A grófi cím a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben. In: „...éltünk mi sokáig ’két hazában’...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. (Szerk. Dáné Veronka–Oborni Teréz–Sipos Gábor.) Debrecen, 2012. (*Seculum historiae Debreceniense* 9.) 180. Szintén Pálffy foglalkozott a 16. századi magyarországi bárói rangemelésekkel, jegyzéküket lásd *Pálffy Géza*: Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban. In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. (Szerk. Papp Klára–Püski Levente.) Debrecen, 2009. (*Seculum historiae Debreceniense* 4.) 11–15. Mivel a Weispriachok bárósága III. Frigyesztől, esetleg I. Miksától származott, és nem a magyar országgyűlésen határoztak róla, ezért Pálffy jegyzékébe nem került bele.

¹¹⁵ DL 24 740.

¹¹⁶ *Varga Sz.*: A devecei Choronok i. m. 295; 1561. aug. 6-án I. Ferdinánd császár Choron Jánosnak és mindkét nembeli örököseinek adományozta a kaboldi bárói címet. ÖStA, HHStA, Reichsregisterbücher Ferdinand I. Bd. 12. fol. 251r–252v.

¹¹⁷ „Hauptman vnd innhaber der Herrschaft Eysenstat vnd auff Forchtenstein” a Parvi del posztile evanyeliöv. Ratisbona, 1568. hasonmás kiadásából: *A. Dalmata–S. Konzul*: Postilla i. m. <2>.

Összegzés

A 15–16. századi kaboldi uradalomtörténet fenti áttekintése számos aspektusból, de elsősorban genealógiai téren hozott újdonságokat, tisztázta ugyanis Kabold Choron János általi megszerzésének valós körülményeit, egyúttal leszámolt az osztrák szakirodalomban régóta létező, ám tévesnek bizonyult Weispriach-Choron rokonságelmélettel. Emellett a magyarországi örökös főrendiség további kutatásában szolgálhatnak hasznos adalékkul a kaboldi báróságról leírtak, amely *Freiherrschaft* a német tartományokra jellemző bárói cím késő középkori magyarországi megjelenésének egy újabb példája.

Várostörténeti szempontból fontos megállapításunk, hogy Kabold 15. századi mezővárossá fejlődését a korabeli kútfők nem támasztják alá. Remélhetőleg a földrajzi viszonyok és a borszállítással kapcsolatos források vizsgálata az adatszegénység ellenére némi betekintést nyújtott az uradalom késő középkori-kora újkori gazdasági helyzetébe. Fentiekben láthatóvá vált, hogy Nyugat-Magyarország 15–16. századi történetében még számos tisztázatlan kérdés vár megválaszolásra, és remélhetőleg az eseménytörténeti, birtoktörténeti, családtörténeti, társadalomtörténeti, művészet- és gazdaságtörténeti szempontok figyelembevételével készülő újabb szakmunkák e kérdések közül még sokat tisztázhatnak.

H. NÉMETH ISTVÁN

A magyarországi reformáció forrásai a volt szabad királyi városokban

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának a Reformációs Emlékbizottság támogatásával történő feltáró munkája 2016-ban kezdődött meg. A kutatás célja a reformáció elterjedésének, a felekezeti váltás kezdeti időszakának bemutatása, az összes szabad királyi városi levéltárban található források összegyűjtése és a kutatás rendelkezésére bocsájtása. A projekt életre hívásának több szakmai oka volt. A Lutherhez kötött, 1517-ben bekövetkezett kezdet 500. évfordulója alkalmából a szabad királyi városok konfesszionálisizációban betöltött kiemelkedő szerepe elsődleges iniciatívát jelentett. Mindemellett az Országos Levéltárnak az a hagyományosan kitűzött szerepe is döntő jelentőségű volt, amit (jogszabályban is lefektetett feladatoként) az úgynevezett hungarikakutatásokban játszik.¹ Sopron és Kőszeg kivételével a többi, egykor szabad királyi városi rangot elnyert település a mai Szlovákiában, Ausztriában és Horvátországban található. A mai Magyarország területén található városok közül több, a hódoltság területére eső település iratanyaga teljesen elpusztult. A kutatás során a fellelhető források feltárása mellett azok digitalizálására is sor kerül, és ez a digitális korpusz nem egyéni célokat szolgál, hanem a témával és a korszakkal foglalkozó kutatók rendelkezésére fog állni.

A felkutatott források tehát olyan gyűjtést jelentenek a korai reformáció kutatása szempontjából, ami eddig még nem, illetve csak részben valósult meg. Elődeink ugyanis csak az iratok egy részét publikálták. A Bunyitay Vince-féle vállalkozás, az Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából c. öt kötetes munka,² Payr Sándor Egyháztörténelmi Emlékek c. munkája, vagy a különösen fontos Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár összesen 15 kötetének lapjain több városi forrás napvilágot látott már.³ A mintegy száz évvel ezelőtt megjelent felekezettörténeti kötetek közül is kiemelkedőek a városi evangélikus és református közösségekkel foglalkozó munkák.⁴

¹ 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről. A projektről lásd: http://reformacio.mnl.gov.hu/projektek/mnl_ol_a_magyarorszagi_reformacio_forrasai_a_volt_szabad_kiralyi_varosokban (Letöltés: 2017. november 27.)

² Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia. I–V. kötet. (Szerk. Bunyitay Vincze–Karácsonyi János–Rapaics Raymund.) Bp., 1902–1912.

³ Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. I–XV. kötet. Bp., 1902–1934.

⁴ Lásd ezekről összefoglalóan: *Kosáry Domokos*: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I. köt. Bp., 1951. 248–268., de különö-

Nem véletlen tehát, hogy a megjelent irodalom alapján, nem egyháztörténészként Magyarország történetének bibliográfiáját összeállító Kosáry Domokos is úgy vélekedett, hogy „a hitújítás magyarországi elterjedésének reális alapjai [...] a városokban, a polgári fejlődésben található meg...”⁵ Kosáry megfigyelését erősíti meg a nemzetközi szakirodalom is. A német reformáció városi jellegére, sőt annak primátusára hívta fel a figyelmet Bernd Moeller 1962-ben és Arthur G. Dickens 1974-ben megjelent könyveiben. A nemzetközi szakirodalom így a reformációt már az 1960-as évektől kezdve tipikusan városi jelenségnek tekintette. A „No cities, no Reformation” jelszavakon túl Dickens kijelentése („the Reformation was an urban event”) uralta és uralja még mindig a reformációról szóló történeti diskurzust.⁶

Jóllehet az újabb szakirodalom ezt az állítást sok tekintetben árnyalta, valamint a fejedelmek és általában a nemesség

sen 253–257.

⁵ Uo. 219.

⁶ *Bernd Moeller*: *Villes d'Empire et Reformation*. Geneva, 1966.; *Uő.*: *Imperial Cities and the Reformation*. Three Essays. Philadelphia, 1972.; *Arthur G. Dickens*: *The German Nation and Martin Luther*. New York, 1974.; *Steven Ozment*: *The Reformation in the Cities. The Appeal of Protestantism to Sixteenth Century Germany and Switzerland*. New Haven, 1975. 6–9.; *Thomas Brady*: 'The Social History of the Reformation'. Between 'Romantic Idealism' and 'Sociologism'. A Reply. In: *The Urban Classes, the Nobility and the Reformation*. Studies in the Social History of the Reformation in England and Germany. (Ed. Wolfgang J. Mommsen–Peter Alter–Robert W. Scribner.) Stuttgart, 1979. 42–43.; *Thomas A. Brady*: *Ruling Class, Regime and Reformation at Strasbourg: 1520–1555*. Leiden, 1997.; *John C. Stalnacker*: *Residenzstadt and Reformation. Religion, Politics and Social Policy in Hesse, 1509–1546*. *Archiv für Reformationsgeschichte*, 64 (1973). 113–146.; *Arthur G. Dickens–John M. Tonkin–Kenneth Powell*: *The Reformation in Historical Thought*. Cambridge, 1985. 298–300.; *Hans Christoph Rublack*: *Is there a 'New History' of the urban Reformation?*, In: *Politics and Society in Reformation Europe*. (Ed. Tom Scott–Erkki Kouri.) Basingstoke, 1987. 125–131.; *Robert W. Scribner*: *The German Reformation*. Houndmills, 1986.; *Heinz Schilling*: *Konfessionskonflikt und Staatsbildung. Fallstudie über das Verhältnis von religiösem und sozialem Wandel in der Frühneuzeit am Beispiel der Grafschaft Lippe*. (Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte, Bd. 48.) Gütersloh, 1981.; *Heinz Schilling*: *The Reformation in the Hanseatic Cities*. *Sixteenth Century Journal*, 14 (1983) 443–456.; *Christopher W. Close*: *The Negotiated Reformation: Imperial Cities and the Politics of Urban Reform, 1525–1550*. Cambridge, 2009. Legújabbban: *Rudolf Schlögl*: *The Town and the Reformation as an urban event*. In: *A companion to the Reformation in Central Europe*. (Ed. Howard Louthan–Graeme Murdock.) Leiden, 281–315.

szerepét is tovább vizsgálta,⁷ a reformáció elterjesztésében a városi polgárság jelentős és különleges szerepet játszott, hiszen a felekezetváltás sok tekintetben közösségi döntésen alapult, nem pedig egy felsőbb rendi hatalom által elrendelt folyamat volt.⁸ A magyarországi városok gazdasági és politikai gyengesége miatt elsődlegesen a nagybirtokos családok térítő szerepét emelték ki a magyar szakirodalomban.⁹ Ennek ellenére vitathatatlan, hogy a magyarországi szabad királyi városok főként német nyelvű polgársága jelentős szerepet játszott a hazai reformációban. Luther téziseinek első hazai hirdetői is elsősorban a magyarországi német polgárcsaládok közül kerültek ki. Mária királyné maga is a lőcsei Johannes Henczelt és a budai Boldogasszony templom áldozó papi szolgáját királynéira felváltó Conrad Cordatust tartotta maga mellett papként, aki Luther híveként sürgette a katolikus egyház reformját.¹⁰ A városok szerepe a reformáció terjedésében vitathatatlan, de felekezetváltásuk teljes feltárására még nem került sor. Csepregi Zoltán alapvető kötetében a szerző briliánsan bontotta fel az első újhíttű prédikátorok kapcsolatrendszerét és mutatta be teológiai elemzése által egyedülálló módon a hittérítőket eszmei hátterét és forrásait. Ez a kötet jelenti az első komoly kiindulópontot arra, hogy további vizsgálatok segítségével immáron a befogadó közösség felől közelítsünk a téma felé.¹¹ Erre tett kísérletet Erdélyi Gabriella, aki a katolikus egyház bomlásának jegyeit mutatta be a hívők irányából.¹²

A német tartományok városainak áttéréséről több feldolgozás áll rendelkezésre. Megállapításaik, módszertani

elemzéseik a volt magyarországi szabad királyi városokban végbement hasonló folyamatok kutatása számára is mérvadóak.¹³ A német történetírás a hagyományos szerepkörű, főként intézmény- és mentalitástörténeti vizsgálatokon túl az utóbbi három évtizedben főként a reformációs folyamatok kiindulópontjai alapján különbözteti meg a felekezetváltási jellegzetességeket. Egyrészt a társadalom alsóbb egységei felől közelítő Peter Blickle a városi reformációt *communis opinio*ként, vagyis egyfajta polgári kezdeményezésként vagy közösségi reformációként (a község jelentését itt a polgárok közösségére értve) értelmezte.¹⁴ Ez az értelmezés nem veszi figyelembe a társadalmi rétegek közötti különbségeket, hanem a társadalom felől érkező igényként jeleníti meg a vallásváltás folyamatát és kezdeményezését. Ezzel összefüggésben az úgynevezett *Ratsreformation*, azaz a tanács által diktált felekezetváltás értelmében a tanács a polgárság és főként a céhes polgárság felől érkező igényeket kiszolgálva döntött a váltás mellett. Ebben az esetben a városi elit nyíltsága volt a válasz az új tanítások irányába. A „népi” és a „tanácsi” reformáció (*Volksreformation*, *Ratsreformation*) így közösségi döntésként jeleníti meg a vallásváltást, amely során a városi lakosság felől érkező kívánalmak utat találtak a városi eliten belül is.¹⁵

A projekt során eddig már több szabad királyi város levéltárát vizsgáltuk át. A ma Szlovákiában fekvő egykori szabad királyi városok nagy többségének (Eperjes, Körmöcbánya, Besztercebánya, Selmecebánya, Kassa, Bártfa, Modor, Bazin, Szentgyörgy, Pozsony, Nagyszombat, Lőcse, Késmárk) iratanyagát már átnéztük, ahol is elsődlegesen a korai reformáció nyomait kutattuk. Ezekben a levéltárakban a 16. század közepéig teljes körű forrásfeltárára törekedtünk, így nem csupán a levelezést és a városokba érkezett utasításokat, rendeleteket tekintettük át, hanem az éppen rendelkezésre álló városi jegyzőkönyveket és számadásokat is. A jelenlegi benyomásunk az, hogy a most feltárt források jelentős része ugyan megjelent a 19–20. század fordulóján megjelent forráskiadványokban, de sok esetben válogatva vagy hiányosan. Ez főként a városi jegyzőkönyvek, számadások esetében jelenthető ki biztosabban, mivel a mintegy száz évvel ezelőtt megtörtént, egyebekben igen alaposnak talált forrásgyűjtés leginkább a levelezésre

⁷ Volker Press: Adel, Reich und Reformation. In: Stadtbürgertum und Adel in der Reformation. (Hrsg. Wolfgang Justus Mommsen.) Stuttgart, 1979. (Veröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts London 5.) 330–383.; *Uő.*: Der Kaiser, das Reich und die Reformation. In: Martin Luther und die Reformation in Deutschland. Vorträge zur Ausstellung im Germanischen Nationalmuseum Nürnberg 1983. (Hrsg. Kurt Löcher.) Frankfurt am Main, 1985. 61–94.

⁸ Lásd erre leginkább: Peter Blickle: Gemeindereformation: die Menschen des 16. Jahrhunderts auf dem Weg zum Heil. München, 1987. 76–109.; *Uő.*: Kommunalismus. Skizzen einer gesellschaftlichen Organisationsform. I–II. Bd. München, 2000.

⁹ A Habsburg Monarchia országaira összefoglalóan lásd: Thomas Winkelbauer: 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. (Österreichische Geschichte) Wien, 2003. II. köt. 14–111., de különösen 106–111. Magyarországon a hagyományos reformációs irodalom is a nemesiség szerepét hangsúlyozza: Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp., 1921. *Vő.* még: Péter Katalin: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Bp., 1995.; Csepregi Zoltán: Thurzovci a počiatty reformácie. In: Thurzovci a ich historický význam. (Tünde Lengyelová a kol.) Bratislava, 2012. 77–90.

¹⁰ Csepregi Zoltán: Udvari papok Mária királyné környezetében. In: Habsburg Mária, Mohács özvegye. (Szerk. Réthelyi Orsolya–F. Romhányi Beatrix–Spekner Enikő–Végh András.) Bp., 2005. 44–55.; Csepregi Zoltán: „... ich will kain fleis nit sparen”. Königin Maria von Ungarn und das Haus Brandenburg. In: Maria von Ungarn (1505–1558). Eine Renaissancefürstin. (Hrsg. Martina Fuchs–Orsolya Réthelyi.) Münster, 2007. 59–72.; Csepregi Zoltán: Udvari lelkész az esztergomi börtönben? *Limes*, 14 (2001.) 65–72.; Csepregi Zoltán: A reformáció nyelve. Bp., 2013. (Humanizmus és reformáció 34.) 56–126. Henckel kikérésére lásd: Archiv Mesta Košice, Collectio Schwarzenbachiana No. 1239., 1371., 1430.

¹¹ Csepregi Z.: A reformáció nyelve i. m. passim.

¹² Erdélyi Gabriella: Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban. Bp., 2011.

¹³ Összefoglalóan lásd: Molnár Antal: Mezőváros és katolicizmus. Bp., 2005. 9–13., ill. Kármán Gábor: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Budapest 2011. 37–41., ill. *Uő.*: A professzionalizáció hasznáról és káráról: Egy paradigma margójára. In: Felekezeti társadalom–felekezeti műveltség: A Hajnal István Kör 2011. évi győri konferenciájának kötete. (Szerk. Lukács Anikó) Bp., 2013. 27–40. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 25.)

¹⁴ P. Blickle: Gemeindereformation i. m. Összefoglalóan: Peter Blickle: Die Reformation im Reich. (Kohlhammer–Urban–Taschenbücher 747) Stuttgart, 2015. 87–112.

¹⁵ Heinz Schilling: Die politische Elite nordwestdeutscher Städte in den religiösen Auseinandersetzungen des 16. Jahrhunderts. In: Stadtbürgertum und Adel in der Reformation: Studien zur Sozialgeschichte der Reformation in England und Deutschland. The urban classes, the nobility and the reformation. (Hrsg. Wolfgang J. Mommsen.) Stuttgart, 1979. (Veröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts London, Bd. 5.) 235–329.; Olaf Mörike: Rat und Bürger in der Reformation: soziale Gruppen und kirchlichen Wandel in den welfischen Hansestädten Lüneburg, Braunschweig und Göttingen. Hildesheim, 1983. (Veröffentlichungen des Instituts für Historische Landesforschung der Universität Göttingen, Bd. 19.); T. A. Brady: Ruling Class i. m.

és a felsőbb hatóságok rendeleteire koncentrált. A városi jegyzőkönyvek és számadások azonban sokszor kiegészítettek vagy pontosabbá tettek egy-egy, például a levelezésben felbukkanó eseményt. Ezen túl igyekeztünk az evangélikus levéltári iratanyagot is feltárni. Sajnos sok esetben ez utóbbi cél nem valósult meg teljesen, de Kassa, Eperjes, Késmárk, Pozsony, Selmecbánya, Besztercebánya esetében sikerült a helyi egyházközség iratanyagának feltárását elvégezni. A kudarcok okai elsődlegesen azzal magyarázhatók, hogy az evangélikus egyház Szlovákiában mind inkább háttérbe szorul, híveik száma egyre csökken, és így a lelki gyakorlatokat ellátó lelkészek is egyre kevesebben vannak. A sok kis létszámú egyházközségeket pedig nagyon nehéz ilyen körülmények között ellátni, a levéltárra és a levéltárat meglátogatni kívánó kutatóra nagyon kevés idő jut.

A projekt kapcsán számos egyéb, leginkább szakmai eredetű nehézséggel szembesültünk és fogunk még szembesülni. Az elsődleges problémát az jelentette, hogy a magyarországi városi reformáció során olyan városi tanácsi határozattal nem találkoztunk, és feltehetően nem is fogunk, ahol a városi tanács deklarálta a kijelentést, hogy adott város ezt követően csak és kizárólag újhítű ígéhirdetőt fog keresni. A feltárt források azt sugallják, hogy a kezdeti időszakra jellemző bizonytalanság abban állt, hogy a felekezetsváltás nagyon lassan, óvatos léptekkel, az egyéni meggyőződés lassú változására alapozva történhetett meg. Ez számomra, aki nem egyháztörténeti irányból vizsgáltam eddig a városokat, nagyon izgalmas, új szellemi kihívásokat jelentett. Az első, mégpedig eperjesi utat megelőzően természetesen tanulmányoztuk a szakirodalmat, a régebbi, leíró jellegű felekezettörténeti munkákat éppen úgy, mint az új, módszertanilag sokkal kifinomultabb írásokat: gondolok itt elsősorban Csepregi Zoltán, Guitman Barnabás és Erdélyi Gabriella írásaira.¹⁶ A városi tanács és az újhítű lelkészek közötti levelezés nagyjából egyértelműen sugallja a felekezetsváltás időpontjait, korszakolását. Mindezek ellenére olyan kutatási területeken mint az egyéni felekezetsváltás kérdése, még mindig nagyon nehéz biztos fogódzókat találni, rengeteg a bizonytalanság, a sötétben tapogatózás. E téren a források hiánya miatt még nehezebben lehet előrehaladni, de a 16. század első felének végrendeletei és a rendelkezésre álló igazságszolgáltatási iratok, valamint főként az erre alkalmas városi jegyzőkönyvek további fogódzókat nyújthatnak.¹⁷

A magyarországi szabad királyi városok felekezetsváltásának kulcskérdése e települések rendi különállása, önállósága. E városok esetében a szabad plébánosválasztás és a *jus patronus* jogának kérdése az egyházi önrendelkezés alapját jelentette.

¹⁶ Csepregi Z.: A reformáció nyelve i. m.; Erdélyi G.: Szökött szerzetesek i. m.; Guitman Barnabás: A bártsai reformáció első évtizedei és kapcsolatrendszere. Doktori disszertáció, Piliscsaba 2009.; Guitman Barnabás: Reformáció és felekezetszerveződés Bártsán. In: Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok. (Szerk. F. Romhányi Beatrix-Kendeffy Gábor.) Bp., 2009. 252–262.

¹⁷ A végrendeletekkel kapcsolatos kutatásokra lásd: Tózsá-Rigó Attila: Kegység és hitújítás. A reformáció megjelenésének első nyomai az 1529–1557 közötti pozsonyi végrendeletekben. *Publicationes universitatis Miskolciensis sectio philosophica*, 11 (2006) 113–159.; Tózsá-Rigó Attila: Vallásos testvérletek és a városi elit kapcsolata a kora újkori német polgárságú városokban. In: Hatalom, legitimitáció, ideológia. Történeti tanulmányok. (Szerk. Gedő Éva–Horváth Emőke.) Bp., 2007. 120–129.

Ezek a jogok a Magyar Királyság szabad királyi városaiban a városi tanácsoknak lényegében önálló felekezetsváltásra adtak lehetőséget.¹⁸ Az önrendelkezés mellett valóban jelentős szerepe volt a városi reformációban a német tartományokkal fenntartott szoros gazdasági és kulturális kapcsolatoknak, valamint nem utolsósorban annak is, hogy a korai reformációban, illetve a katolikus egyház megreformálásában a hagyományosan városi közegben létező kolduló rendeknek igen nagy szerepük volt, gondolok itt elsősorban a ferences rendre.¹⁹

A városok nagy része e háttérnek is köszönhetően a 16. század első harmadára majdnem mindenhol újhítű papot keresett, és ha szerencséje, valamint elég pénze volt, talált is, de a város teljes felekezetsváltásához általában egy-két évtizedre még szükség volt. A magyarországi városok egy jelentős részét valóban a teljes felekezetsváltás jellemezte, az eddig vizsgált területen a felső-magyarországi városok és az alsó-magyarországi bányavárosok esetében egyértelműen erről beszélhetünk. A magyarországi városok közül Pozsony és Sopron esetében más helyzetről van szó. E két városban több tényező is abba az irányba hatott, hogy ott a római katolikus egyház szerepe és helyzete (hatalmi szinten mindenképpen!) fennmaradt. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy mindkét város Bécshez igen közel esett, így az uralkodói akarat sokkal jobban érvényesült, mint a Habsburg Monarchia (amiben természetesen a Magyar Királyság politikai szereplőként szintén részt vett) központjától távolabb eső városok. Ez még akkor is igaz, ha az alsó-magyarországi bányavárosok esetében teljes felekezetsváltásról beszélünk, ahol pedig a nemes- és színesfémányászat központjaként erősebb állami igazgatás érvényesült. Az állami, uralkodói akarat mellett ugyanis Pozsony esetében a közigazgatásban is jelentős szerepet vállalt az esztergomi érsek, míg Sopronban a mindenkori győri püspök egyházpolitikai tekintetben mindvégig jelentős tevékenységet végzett. Sopron, illetve Pozsony és Nagyszombat esete azért emelendő ki, mert mindkét városban a helyi evangélikus egyház alig, illetve csak a bécsi békét (1606) követően tudott teljes mértékben kifejlődni. Nagyszombat az esztergomi érsekség menekült székhelyeként erős katolikus befolyással rendelkezett. A helyi evangélikusság ennek ellenére a 16. században elég erős volt, sőt a szakirodalom által feltárt források szerint a nagyszombati kereskedők nagy számban hoztak be evangélikus és református teológiai műveket a német területekről. Ennek ellenére elmondhatjuk, hogy az evangélikus egyház hamar vereséget szenvedett, ami nem csupán a helyi evangélikus egyház korai megszűnésében, a római katolikus egyház primátusában, hanem a helyi katolikus egyházi intézmények (egyetem,

¹⁸ Kubinyi András: Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon. *Aetas*, 6 (1991:2) 26–46. Vö.: Mihalik Béla Vilmos: Egy kisszebeni plébános tündöklése és bukása. Egyház, állam és a helyi közösség konfliktusai a 17. század végi Felső-Magyarországon. *Korall*, 57 (2014) 49–69., 59.

¹⁹ Szűcs Jenő: A ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és a reformáció hátterében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 78 (1974) 409–435. Ennek kritikája: Szabó András: A magyarországi reformáció kezdete és az átmeneti korszak a reformátorok életútjának tükrében. In: Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok. (Szerk. F. Romhányi Beatrix-Kendeffy Gábor.) Bp., 2009. 224–231.; Erdélyi G.: Szökött szerzetesek i. m. 25–56.; Csepregi Z.: A reformáció nyelve. 208–209.

iskolák, jezsuita kollégium, nemesi konviktus stb.) jelentős számában is megmutatkozik. A levéltári anyag is ezt tükrözi vissza, már csak azért is, mert az iratanyag kiváló levéltárosa, Jozef Šimončič erősen katolikusként „elrejtette” az evangélikus iratokat. Bár nem nagyszámú az evangélikus és református egyházra vonatkozó feltárt iratanyag, de van ezek között néhány kiemelkedő darab, mint például Wolfgang Guglinger ajánlkozó levele, amelyben a helyi lelkészi állásra jelentkezik.²⁰

A pozsonyi evangélikusság ennél jóval erősebb volt, de a város erős központi szerepköre miatt, a katolikus hatások, de főként az állam beavatkozása folytán elsőként érvényesültek itt a katolikus megújulás politikai jelei, azaz a városi tanács katolizálása. A városi levéltár mostoha sorsa ellenére kutatható, és a helyi evangélikusság történetének főként 16–17. századi részére sikerült forrásokat gyűjtenünk. Erre a levéltári anyagra is érvényes a Nagyszombat esetében már elmondott jellegzetesség, miszerint nincs olyan tétel, fasciculus a levéltári anyagban, ahol egy helyben megtalálható lenne az evangélikusokra vonatkozó iratok gyűjteménye. A nagyon sokféle, tematikusan sem homogén ladulákból kellett összeszededgetni az evangélikus egyházra vonatkozó adatmorzsákat.

A felekezettváltás első jele a városokban az, ha újhítt pap érkezik a településre, vagy a városi tanács erős levelezésben van a jelölttel, esetleg a tanács tagjai több időt töltenek azzal, hogy személyesen utazzanak el a kiszemelt lelkészhez. Itt van szerepe a számadáskönyvek bejegyzéseinek. Ha azonban a kutató nem magasan képzett egyháztörténész, nagyon nehéz néha kiválasztani, hogy valóban újhítt-e a meghívott plébános. Ebben segítenek azok a jelek, megnevezések és levélformulák, amelyekre épp Csepregi Zoltán hívta fel a figyelmet könyvében. A *Gratiam et pacem...* vagy a *Gnad und Fried in Christo Jesu* levélkezdetek majd minden esetben biztosan tekinthető jelei annak, hogy a lutheri hitvalláshoz tartozó egyházi személy fordul a tanácshoz. A régebbi szakirodalom ugyanilyen biztos jelnek tekintette a *praedicator* vagy a *minister Dei* kifejezéseket is, ami a nagy többséget tekintve igaz, de mi magunk is találkoztunk olyan forrással, ahol kiderült, hogy az így megnevezett személy mégis katolikus.²¹

Az alsó-magyarországi bányavárosok a magyarországi evangélikusok történetében fontos helyszínek. A bártfai iratanyag feltárásakor látszódtott, hogy a bányavárosok tescheni és sziléziai kapcsolatainak köszönhetően a korai reformáció lelkészellátásának forrásai, kiindulópontjai voltak. A selmecbányai levéltárban az 1527 és 1540 közötti időből tártuk fel a levelezés iratait, valamint a 16. századi egyházi vonatkozású iratokat. A besztercebányai levéltár iratainak felmérése elkezdődött, és a városi levéltár 19. században készi-

tett lajstromkönyvének átnézését követően számtalan olyan levélre sikerült rábukkanni, amelyek erről a nagyon bonyolult, a korszak különféle kapcsolathálóit intenzíven használó folyamatról számolnak be. A legnagyobb értékkel bíró iratok közül itt külön ki kell emelni Philipp Melanchton, Martin Bucer és Heinrich Bullinger közös ajánlólevelét. A két alsó-magyarországi levéltár mellett a harmadik, és szinte a leggazdagabb levéltárat Körmöcbányán találjuk, ahol tematikus rendben fekszenek az iratok, így a helyi egyházra vonatkozóak is. A hihetetlenül gazdag levelezést és egyházi szabályokat is tartalmazó iratanyagban szintén megtaláljuk Melanchton ajánlólevelét, ami a nagy reformátor és a Magyar Királyságból Wittenbergbe érkezett diákok szoros kapcsolatát mutatja.²²

A források megismerése közben szinte magától merült fel a kérdés: mi motiválhatta a tanácsot azon döntésében, hogy a Luther és Melanchton által hirdetett tanokhoz tartsa magát, és ilyen hitű igehirdetőt válasszon? Erre a kérdésre nehéz választ találni, egyértelmű okot szinte sosem sikerül kideríteni a forrásokból. A régi irodalom elméleti, sokszor meszterkéltnak tűnő érvei mellett természetesen felmerül a katolikus egyházzal szemben felmerült kritika, ami a reformáció lényege. Emellett azonban az sem mellékes, hogy a városi tanácsok jelentős saját vagyontárhoz juthattak. Az oltárjavadalmak, az iskoláknak tett hagyatékok, a városi egyházak fenntartására rendelt ingatlanok ugyanis az egyházi szekularizációt követően a város, a városi tanács hatáskörébe és birtokába kerültek. A pénzügyi okok már a kezdeti időszakban felmerültek, ugyanis a városok tanácsai nagyon hamar felvették a tizedfizetés kérdését. A felső-magyarországi városok esetében 1528-ban (!) Bártfa, Eperjes, Kiszzeben és Kassa is sűrű levelezést folytatott arról, vajon kell-e a dézsma fizetését vállalniuk saját birtokaik után, avagy sem. A kezdeti bizonytalanságot ezt követően végül felváltotta a katolikus egyházzal való együttélés kompromisszuma. A városok általában kibérelték saját birtokaik tizedét, és ezt a tizedbérletet fizették be az egyházmegye számára.²³

A kezdeti időszak átmeneti jellegét mutatja az is, hogy több városban a katolikus egyház képviselői, a városban maradt katolikus plébános és az újhítt lelkészek eleinte egymás mellett éltek. Találunk ugyan arra adatot, hogy az 1530-as években a katolikus egyház képviselőit már időnként atrocitások is érték. Ennek ellenére ekkor még, a század közepéig nem találkozunk olyan egyértelmű erőszakos fellépéssel, ami végül a katolikus egyház működésének teljes megszűnéséhez vezetett a városok nagy részében. A városi lakosság egyéni hitéletének, hitvallásának megváltozása is nehezen viselte volna a hirtelen váltásokat. E két tényezőt segítette az is, hogy a magyarországi városok többségének hitvallása a melanchtoni, megengedőbb iránnyal értett egyet, vagyis a templomok belső berendezését épségben hagyták, (ennek köszönhetjük a gyönyörű lőcsei, kassai és bártfai oltárok

²⁰ Sopronról lásd: Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története. I. k. Sopron, 1917. 71–81., 118–153. Pozsony: Schrödl József: A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközség története. I. rész. Az egyházközség külső alakulása. Pozsony, 1906. 65–100. A nagyszombati levéltárról: Jozef Šimončič: Štátny okresný archív v Trnave. Spríevodca po fondoch a zbierkach. Bratislava, 1978.

²¹ Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Banská Štiavnica, Magistrat Mesta Banskej Štiavnice, Spisy, 1530. július 3. Körmöcbánya város levele Selmecbánya város tanácsához a városok gyűlésének összehívásáról. Uo. 1530. július 25. Körmöcbánya levele Selmecbányához Christoph Schreiber küldöttségéről.

²² A kapcsolathálóról Csepregi Zoltán írt kiváló problémafelvető életrajzokat. Csepregi Z.: A reformáció nyelve i. m. A wittenbergi magyar diákok és Melanchton kapcsolatára lásd újabban: Szabó András: Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság, 1555–1613. Bp., 2017.

²³ Eperjes városa még 1533-ban kifizette a városi tizedek bérleti összegét: Štátny archív v Prešove, Magistrat Mesta Prešova Spisy, No. 2117.

fennmaradását).²⁴ Az átmenet nehézségeit tanúsítja Esaias Lang bártfai lelkész esete is, aki már igen korán, az 1530-as években a családjával jelent meg a plébánián lelkészként. A lelkészek nősülésének kérdése azonban erős kételyeket támasztott a polgároknak, így Langnak (az uralkodói parancslevél hatására is!) távoznia kellett a városból.²⁵

Esaias Lang esete már jelzi, hogy éppen az 1530-as évek voltak azok, amikor az uralkodói nyomás kezdeti sikereinek lehetünk tanúi. Az erről szóló parancslevelek szinte az összes, eddig feltárt városban megtalálhatóak voltak, különösen azokban, ahol az 1530-as évekre a vallásváltás teljesnek volt mondható. Ebben a helyzetben mind gyakrabban találkozunk azzal, hogy a városok mind reménytelenebbül kerestek új lelkészt a helyi plébánia ellátására, mivel a magyarországi lelkészek inkább Szilézia felé menekültek el a számukra mind fenyegetőbbé vált Magyar Királyság területéről. A feltárt források között így egyre több olyan levelet találunk, amiben a városi tanács tagjai megfelelő hitvallású lelkészt keresnek. A levelezés tanúsága szerint nagyon sok esetben hiába. A felső-magyarországi városok, de a Bécshez igen közeli, az esztergomi érsek közelségétől sem visszariadó Nagyszombat város tanácsa részben az alsó-magyarországi városokban látta a magyarországi lelkészellátás helyi forrását, valamint nagy szerepe volt a wittenbergi és briegi (ma Brzeg, Lengyelország) lelkészképzésnek is, ahonnan néha Melanchton saját ajánlásával érkeztek képzett lelkészek az országba.²⁶ A német nyelvtérületről érkezett lelkészek közé sorolhatjuk azokat a táborig lelkészeket is, akik a német tartományokban Szapolyai János ellen toborzott, és a bécsi udvar által fizetett ezredekkel együtt érkeztek a magyarországi hadszíntérre. Eperjes esetében találkozhattunk ilyen lelkészekkel, hiszen a Sáros megyében fekvő szabad királyi város ebben az időszakban –Kassa elesését követően – a régió központi székhelyéül szolgált.²⁷ Van információink arra is, hogy szerzetesek vagy katolikus papok áttérése (apostata) kapcsán történt meg a felekezetváltás. Az eddig kutatott városok esetében azonban mindenképpen kiemelkedőnek látszik a sziléziai lelkészek szerepe.

A következő évtizedek során ez a tendencia megfordult, és egyértelműen a városi felekezetváltás lezárásával találkozunk a forrásokban. A katolikus papság és a szerzetesek számának csökkenése tapasztalható a vizsgált városokban még a katolikus egyház pozícióit megtartó Sopronban és Pozsonyban is. Erre mutatnak azok az egyházi rendtartások (Kirchenordnung), amiket a század közepén adtak ki

evangélikus szellemben. A városi beneficiumok, az egyházi vagyon kérdése is mind jobban előtérbe került. Ilyen jellegű forrásokra főként Körmöcbányán és Lőcsén bukkanhatunk, de Kassa város igen gazdag levéltára is őriz ebből az időszakból jelentős, a város felekezetváltását mutató forrásokat.²⁸ Valójában a teljes egyházi vagyon városi tulajdonba vételét tekinthetjük annak a biztos pontnak, amikortól egyértelműen megtörtént a felekezetváltás. Ez mindenképpen összefüggött a német tartományokban bevezetett rendelkezésekkel, főként a városban működő szerzetesrendek városi tulajdonba vételével.²⁹

A kutatóutak során ezekre a legfontosabb, történeti szempontból is kiemelkedően érdekes és fontos momentumokra találtunk forrásokat. A feltárás még folytatódik, de az eddigi eredmények már most jelentősnek mondhatók. Tóth Árpád, Czoch Gábor és Guitmann Barnabás segítségével sok városi levéltárban teljes körű gyűjtésre kerülhetett sor. Ezt természetesen nagy mértékben befolyásolta a helyi levéltár rendezettség és a szlovák levéltáros kollégák segítsége. Ez utóbbi nélkül nem sikerült volna ilyen eredményre jutni, ezért ezt (különösen a kassai, bártfai, eperjesi, lőcsei, körmöcbányai, pozsonyi és nagyszombati levéltárak munkatársainak) ez úton is hálás szívvel köszönjük. Körmöcbányán és Lőcsén a tematikus rendnek köszönhetően a helyi evangélikusságra vonatkozó teljes iratanyagot sikerült digitalizálni. A bártfai, eperjesi és selmecbányai levéltárak hatalmas korai iratanyagot őrző intézményeiben sikerült a felekezetváltás korai időszakát feltárni, de itt még több évkör átnézésére is szükség van. Késmárk levéltárát sajnos a második világháború megtizedelte, de a városi levéltár nagyon szívélyes munkatársainak segítségével át tudtuk tekinteni a teljes 16. századi iratanyagot. A késmárki líceumi könyvtárban olyan kultúrkincset tekinthettünk meg, mint a *Matricula Molleriana*. A kötetet – amely a szepességi evangélikusság egyedülálló forrása – gyönyörűen restaurálták. Mivel a *Matricula Molleriana* nem csupán az egyházi vonatkozású adatok találhatóak meg nagy számban, hanem a forrás a köztörténet számára is ritka kincseket rejt, ezért publikálása nagyon fontos lépés lenne a Szepesség egyház- és köztörténetének feltárásához. A feltáró utak arra is rámutattak, hogy a 19. században történt iratpublikációk általában mellőztek sok, a városi igazgatásban központi szerepet betöltő forrás kigyűjtését, amelyekben azonban nagyon fontos adatokat találhatunk. A városi jegyzőkönyvek nem fognak minket olyan pontos dátumokkal megajándékozni, amelyekre hivatkozva az egyes városok evangélikus gyülekezetei identitásuk megerősítése érdekében különféle évfordulós megemlékezéseket tudnának tartani. Ugyanakkor mind a jegyzőkönyvek, mind a számadáskönyvek dúskálnak olyan információkban, amelyek segítségével az egyes lelkészek, iskolamesterek felfogadását, e tisztviselők arcontológiáját szinte napra pontosan elkészíthetők.

²⁴ Lásd erre: Zoványi J.: i. m. Újabban: *Csepregi Zoltán: Kálvin hatása Magyarországon és Erdélyben 1551 előtt? Egyháztörténeti Szemle*, 12 (2011) 154–169., illetve a Honterus által a templomokban lévő művészi alkotásokról a magyarországi elképzelésekhez hasonló nézeteiről: *Szegedi Edit: Konfessionsbildung und Konfessionalisierung im städtischen Kontext. Eine Fallstudie am Beispiel von Kronstadt in Siebenbürgen* (ca. 1550–1680). In: *Konfessionelle Formierungsprozesse im frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa: Vorträge und Studien.* (Hrsg. Jörg Deventer.) Leipzig, 2006. (Berichte und Beiträge des Geisteswissenschaftlichen Zentrums Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas 2006/2.) 126–296., 136–139.

²⁵ Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Bardejov, Magistrat Mesta Bardejova (a továbbiakban: MMB) Spisy No. 8690., 8740.

²⁶ Lásd erre: *Csepregi Z.: A reformáció nyelve* i. m. Néhány példa: MMB Spisy, No. 6083., 6700., 6735., 6761.

²⁷ MMB Prisy, No. 2774. Johannes Ferber táborig káplán.

²⁸ Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica, Magistrat Mesta Kremnica Spisy Fons 19. No. 42., Štátny archív v Banskej Bystrici, Magistrat Mesta Banskej Bystrici Protokollen Bd. 4c. pag. 139–140. 1538. szeptember 5., pag. 151–152. 1538. október 8.

²⁹ Archív Mesta Košice, Collectio Schramiana No. 19 225.; *Dietrich Kratsch: Justiz, Religion, Politik: das Reichskammergericht und die Klosterprozesse im ausgehenden sechzehnten Jahrhundert.* (Jus Ecclesiasticum 39.) Tübingen, 1990. 19–26.

KOVÁCS ELEONÓRA

A megyei levéltárak forrásfeltáró tevékenysége a *Reformáció MNL* projektben

A reformáció emlékévkben a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) tagintézményeiben minden levéltári területre kiterjedő projektet valósít meg, amelyet a Magyar Kormány által 2013-ban létrehozott Reformáció Emlékbizottság támogat, s az intézmény részben munkatervébe tervezetten, részben a támogatásnak köszönhetően valósítja meg vállalásait, amelynek alapja a forrásfeltárás és az arra épülő adatbázis-építés.

A projekt megtervezésének, koordinálásának, kommunikációjának részleteit ismertető tanulmány a Levéltári Szemle 2017/4. számában, míg az egyes projektelemekek konkrét eredményeit összegző írás a Levéltári Közlemények 2017. évi kötetében lát napvilágot. E helyen – a kollégáink által készített, egy másik projektrészre vonatkozó összefoglaló írás mellett – a megyei levéltárak forrásfeltáró tevékenységét ismertetjük.¹ Ugyanebben a lapszámban az országos és a megyei forrásfeltárást kísérő eredményekről is jelenik meg két-két írás, szemléltetve a szisztematikus feltárás során látókörikerübe kerülő új adatok kutatásra ösztönző hatását.

Tervezés, felmérés

A Magyar Nemzeti Levéltár fondjainak számban és iratmenyiségben is hatalmas részét érinti a megyei levéltárakban zajló forrásfeltárási munka. Ezen intézmények azonban mind forrásadottságaik, mind szakembereik számát illetően eltérnek egymástól, sőt különbséget mutatnak abban is, hogy a hozzájuk tartozó térség milyen szerepet töltött be a protestantizmus történetében, s ezzel összefüggésben iratképző-ik anyagában milyen jelentőségű adattartalmak található-

a kérdéses témában. E sokszínűség fokozottan igényelte a feltáró munka alapos előkészítését, amely három fő részből állt: a megyei levéltárakban őrzött iratanyag témánk szempontjából való felmérését, a feltárás egységes elveinek kidolgozását, majd annak munkautasítások, útmutatók formájában történő megfogalmazását.

Fontosnak tartottuk, hogy a reformáció kutatása az egész ország területére vonatkozóan megvalósuljon, különösen azokon a helyeken, ahol jelentős források lelhetők fel. Nem csupán a protestantizmus megszületésének és korai terjedésének időszaka érdekes kutatásunk szempontjából, hanem napjainkig terjedő története, hiszen a különböző korszakokban számos olyan esemény történt, amely a protestáns egyházak szempontjából tanulmányozásra érdemes. A protestantizmus kutatásán elsősorban az evangélikus és református egyházakra vonatkozó feltárásokat értettük, de ahol volt rá adat, ott a többi protestáns egyház (baptista, metodista, pünkösdi, adventista, unitárius) kutatását is ösztönöztük.

A forrásadottságok felmérése

2015 első felében zajlott a megyei levéltárak forrásadottságainak felmérése. A projektbizottság lehetséges kutatási szempontokat, feltárási területeket ajánlott az intézményeknek, s a javaslatra érkezett észrevételeket beépítette a projekt munkautasításaiba, szakmai útmutatóiba.

Az alábbiakban azokat a témalehetőségeket soroljuk fel, amelyeket megfontolásra érdemeseknek tartottunk a megvalósítás szempontjából:

- A reformáció megjelenése, a korai terjedés szakasza
- Az egyházszerkezet kialakulása
- Az ellenreformáció hatása a protestáns egyházakra 1606–1711
- Az artikuláris helyek
- A protestáns egyházak a szatmári békétől a türelmi rendeletig
- A türelmi rendelet hatásai
- A protestáns egyházak helyzete a reformkorban és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején
- A közösségek megtelepedése: ingatlanok megszerzése (iskola, templom, temető, lelkészlak)

¹ A tanulmányban felhasznált útmutatók, munkautasítások, adatbázis-ismertetőik többünk közös munkájának eredményeképpen jöttek létre. Köszönöm a *Reformáció MNL* projektbizottsága (Fülöp Tamás, Puskás-Paulik Ágnes, Rácz György, Tóth Judit), a Forrásfeltáró munkacsoport (vezetője: Szendiné Orvos Erzsébet, tagjai: Hegedüs Zoltán, Jakab Réka, Oláh Tamás, Óriné Bilkei Irén), valamint Laczlavik György segítségét az adatbázis útmutató és egyéb szakmai anyagok kidolgozásában. Ezeknek az útmutatóknak, leírásoknak a szövegét helyenként átdolgozva beemeltem tanulmányom szövegébe.

- Lelkészek adatainak feltárása (ez kapcsolódó téma lehet több egyházi levéltár és kutató által már megkezdett protestáns lelkészi adatbázis projekthez)
- Zsinatok
- Hivatalviselő protestánsok
- Egyesületek, civil szervezetek (nőegylet, leányegylet, férfikör, olvasókör stb.)
- Lélekszámadatok korszakonként (összeírások; léleköszeírások, népszámlálások, egyéb összeírások)
- Államosítás
- A protestáns egyházak 1945 után
- Állam és egyház viszonya
- Protestáns portrék: az egyházi, állami, közigazgatási, tudományos életben, a művészetben jelentőset alkotó, ugyanakkor egyházukhoz is kötődő személyek pályaképének bemutatása, biográfiai, archontológiai és prozopográfiai kutatások

A kollégáktól beérkezett válaszok már a feltárára tervezett forrás-együttesekre vonatkozóan is tartalmaztak információkat. A levéltárakban őrzött iratanyagokat munkatársainknak abból a szempontból kellett értékelnie, hogy e témákra tartalmaznak-e koncentráltan adatokat.

Témajavaslatainkat – észrevételeik alapján – még két témakörrel egészítettük ki:

Egyházközségek, filiák. (A felekezeti anyakönyvek másodpéldányai segítségével összeállítható a megye területén fennálló közösségek névtára az anya- és leányegyházak megjelölésével.)

Egyéb feltáró tevékenység a saját forrásokon túl: egyházi, valamint határon túli levéltári anyag felkutatása és ismertetése, esetleges digitalizálása.

Munkautasítások, útmutatók

A forrásadottságok felmérése után következő lépésként a Forrásfeltáró munkacsoport segítségével elkészült az MNL megyei tagintézményeiben az „Útmutató a Reformáció Emlékév 2017 projekt forrásfeltárási és digitalizálási munkálataihoz” című segédlet.

A projekt szakmai minimum teljesítéséből, valamint szabadon választható plusz feltárási munkákból épült fel. A forrásfeltárás saját iratanyagban történt, de voltak esetek, ahol célszerű volt kiegészíteni a sérült vagy hiányos megyei anyagot egyházi levéltárak adataival. A feltáró munka – szabadon választhatóan – megvalósulhatott a legfontosabb dokumentumokról valamennyi korszakra vonatkozóan, vagy egyes időszakokra, illetve speciális témákra részletesen, darabszinten, így minden intézmény kiválaszthatta a saját iratanyagra leginkább illő feltárási módot, ugyanakkor azokat a fondokat, amelyek nem, vagy csak elenyészően tartalmaztak adatokat, nem vonták be a munkába. Minden intézménynek mérlegelnie kellett, hogy mely időszakból van olyan iratanyaga, amely indokolja a részletes feltárást, s hol elég az anyag fond-, állagszintű ismertetése.

A korai korszakok esetében – értelemszerűen ahol van ilyen – az Országos Levéltár 1526–1570 közti darabszintű

feltáráshoz hasonló módon kellett eljárni. Ugyancsak ilyen jellegű feltárás volt ajánlott egy-egy rövid, nagyon adatgazdag időintervallumra vagy fondra nézve is.

A forrásfeltárás ajánlott korszakai:

- a) 1526–1711
- b) 1711–1780
- c) II. József kora
- d) 19. század
- e) 1945–1989.

Az ajánlott korszakok között külön kiemelve nem szerepelt a 20. század első fele. Ez nem azt jelentette, hogy a valamenyny korszakra vonatkozó áttekintések nem tartalmazták ezt a korszakot, vagy hogy ebből az időszakból ne lehetett volna darabszintű feltárást végezni, ha az illető levéltárnak nagyon adatgazdag fondjai voltak, csupán annyit, hogy igyekeztünk a kevésbé feltárt időszakok felé terelni a kutatást. Nagyon fontos volt például, hogy ahol korai iratok is fellelhetők voltak, ott lehetőleg darabszintű feltárás történjék a 16. századi anyagokban, illetve, hogy intenzíven foglalkozzanak az 1945 utáni időszak irataival. Ezekhez képest az 1900 és 1945 közötti időszakról több konkrét információ állt rendelkezésre, de természetesen erre nézve is, mint minden korszakra, születtek eredmények.

A forrásfeltárás során kötelezően felveendő adatok:

A feltárási munkák minden szintjére egységes elveket dolgoztunk ki, s megadtuk a kötelezően felveendő adatokat. A darabszintű feltárás esetében ez adatbázis-építéssel társult.

Fond- és állagszintű leírás

Mielőtt a forrásfeltárási munkák megkezdődtek, az első feladat egy, a feltárások alapjául szolgáló fond- és állagszintű áttekintés elkészítése volt az intézmények teljes iratanyagáról. Ezek egyrészt átfogó ismertetést adnak a kutatóknak egy-egy levéltár kutatási lehetőségeiről, másrészt ezek segítségével lehetett kiválasztani hatékonyan, hogy mely iratcsoportok esetében indokolt vagy elengedhetetlen a darabszintű feltárás. A fond- és állagszintű áttekintésekkor a fondfőcsoportok sorrendjében vettük sorra azokat a fondokat, amelyek tartalmaz(hat)nak protestáns egyházakra, egyházi személyekre (papok, tanítók, világi egyházkormányzati tagok) vonatkozó bármilyen adatot. Ezekről egyenként rövid leírások készültek, megadva, hogy milyen időkorú és típusú iratokat tartalmaznak, azokban milyen, protestánsokra vonatkozó adattípusok találhatók. Megadtuk a fondok, állagok jelzetét, megnevezését, évkörét, terjedelmét, a benne található, a reformációra, protestantizmusra vonatkozó iratanyag leírásával, jellemzésével együtt, valamint a kutatást megkönnyítő segédleteket is feltüntettük. Röviden utalások is szerepelnek a leírásokban a fondtörténetnek azokra a vonatkozásaira, amelyek megmagyarázzák számunkra, hogy miért éppen abban az iratanyagban található az adott jellegű adatok. Az általános jellemzés mellett néhány érdekességre is felhívja a figyelmet

az áttekintés, amely segítségével gyors tájékozódás lehetséges, ha egy-egy térség protestáns egyháztörténetére vagy a megye protestáns vonatkozású adataira kíváncsi a kutató. Célunk azonban nemcsak az, hogy könnyen eligazodjanak levéltáraink iratanyagában, hanem, hogy felhívjuk a figyelmet az eddig kevésbé kutatott, de adatgazdag forrásokra. Az állag/sorozat szintű leírások esetében a fondismertetőhöz hasonló összefoglaló információk megadása (milyen típusú iratokat, illetve adatokat tartalmaz az adott levéltári egység; milyen kérdésekre, kutatási témákra adnak választ) volt az elvárás.

Ezek az áttekintések egyúttal a jelentős iratanyag-mennyiséget és a hosszabb időszakot érintő anyagok esetében – részletesebb feltárás nélkül is – információkat adnak és segítik az eligazodást az egyes levéltárak anyagában, némiképp hasonlóan az MTA Kisebbségkutató Intézetének német nemzetiségekre vonatkozó, megyei levéltárak bevonásával folytatott korábbi feltáráshoz, amelynek tapasztalatait igyekeztünk felhasználni munkánkhoz.²

Két levéltár – az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában és az MNL Veszprém Megyei Levéltárában őrzött iratanyag példája alapján – adtuk meg azokat a fondokat, amelyeket minden intézményben szükséges volt átnézni és leírni:

IV. fondfőcsoport

1848 előtt

- A vármegyei levéltár közgyűlési iratainak állagai: közgyűlési jegyzőkönyvek (mutatók alapján) és iratok – nemesi összeírások, egyéb összeírások, végrendeletek, osztálylevelek, egyezségek és szerződések, bizonyáglevelék, tanúvallatások, ki- és betáblázási iratok – egyházi intézmények hitelügyei, nevelésügyi iratok – iskolákra vonatkozó vármegyei jelentések, bennük tanítókra, tanulóknak létszámára vonatkozó adatok
- II. József kor közigazgatásának iratai
- Vármegyei törvényszéki iratok (pl. birtokpercek, adósságperek, vallásügyi perek)

1848–1872

- Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vármegyei iratai
- A cs. kir. megyehatóságok iratai (a protestáns pátens végrehajtására vonatkozó iratok)
- Cs. kir. szolgabírói hivatalok iratai (egyházközségek kérelmei, segélyezési ügyei)
- Cs. kir. törvényszékek és bíróságok iratai (egyházközségek polgári perpei – adósságperek)

- Főispáni helytartói iratok (a tisztiszek létrejöttéig a főispáni helytartó a protestáns egyházak adománygyűjtési ügyeivel is foglalkozott)
- Vármegyei bizottmányi, tisztiszéki jegyzőkönyvek és iratok – egyházpolitikai ügyek, egyházi személyek közéleti tevékenységére vonatkozó adatok, protestáns egyházközségek segélyező, szegénygondozó, jótékonyági tevékenységére vonatkozó iratok; papi és tanítói javadalomföldekre vonatkozó ügyek, közigazgatási jelentések természeti katasztrófák, tűzvészek által megrongált egyházi épületek felújításával kapcsolatosan, tanügyi iratok, adománygyűjtési ügyek, tulajdonjogi jellegű ügyek (birtokviták)
- Alispáni iratok – egyházközségek segélyezése, iskolaügyi, szociális (jótékonyági és segély-) ügyek, tagosítási ügyek
- Vármegyei szolgabírói iratok

1872–1950

- Főispáni iratok – egyházpolitikai ügyek, egyházi személyek közéleti tevékenységére vonatkozó adatok
- Alispáni iratok – pl. egyesületi ügyek, egyházak közigazgatási kérelmei
- Törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyvek és iratok – egyházpolitikai ügyek, egyházi személyek közéleti tevékenységére vonatkozó adatok
- Járási főszolgabírói, 1945 utáni főjegyzői iratok – egyházi egyesületi ügyek, a járás területén kiadott egyházi lapok engedély ügyei (1945 utáni engedélyek visszavonása), egyházi intézmények iparügyei, egyházból történő kilépések
- Egyesületi alapszabályok levéltári gyűjteményei – egyházi egyesületek
- Erdészeti üzemtervek levéltári gyűjteménye (a protestáns egyházközségek, lelkészek, intézmények – például az úrbéri tagosítási pereket követően – erdőbirtokosok is lehettek. Az egyházi erdőbirtokok megszerzésére, nagyságára, helyrajzi viszonyaira találhatunk ezekben a fondokban adatokat.)
- Felekezeti anyakönyvek másodpéldányai – egyházközségek, filiák (A felekezeti anyakönyvek másodpéldányai segítségével összeállítható a megye területén fennálló közösségek névtára az anya- és leányegyházak megjelölésével.)

V. fondfőcsoport

- Mezővárosok, nagyközségek és körjegyzőségek fondjai (pl. városi tanácsok és települési képviselőtestületi közgyűlések jegyzőkönyvei és iratai, polgári kori közigazgatási iratok, nyilvántartások, összeírások)

² <http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/a-magyarorszag-i-nemetek-tortenetenek-leveltari-forrasai>

VI. fondfőcsoport

- Pénzügyigazgatósági iratok: az egyházak, egyházi személyek tulajdonviszonyaira vonatkozó iratok, egyházi intézmények topográfiai adatai a kataszteri térképek alapján
- Vármegyei tanfelügyelői iratok: általános közigazgatási iratok – pl. megtalálhatóak benne az iskolák államosítására vonatkozó adatok, iskolák törzskönyvei (iskolaépületek jellemzői, felszereltségük), tanítói díjlevelek – adatok gyűjthetők a protestáns felekezetű iskolákról, a díjlevelekből összegyűjthetők a tanítók alkalmazására vonatkozó adatok
- Vármegyei iskolán kívüli népművelési bizottságok iratai – az egyházak (lelkészek, tanítók) a Horthy-korszakban részt vettek a településeken a közművelődés szervezésében

VII. fondfőcsoport

- Királyi törvényszékek iratai: Büntető perek: pl. az 1919-es eseményekkel kapcsolatos büntető perek
- Úrbéri törvényszéki iratok: az 1848 utáni úrbéri birtokelkülönözési, tagosítási perekben a települések egyházközségei is érintettek voltak, mivel sok helyen ekkor osztották ki és telekkönyvezték a papi és lelkészi javadalomföldeket, legelőket, erdőket. A perek iratai előfordulhatnak a IV. fondfőcsoportban is, az úrbéri törvényszékekénél, vagy az 1861–1872 közötti alispáni fondokban, illetve a VII. fondfőcsoportban a királyi törvényszékekénél is, mivel a perek egyes esetekben akár az 1870-es évekig is vagy tovább is elhúzódhattak.
- Törvényszék mint Úrbéri Bíróság
- Járásbíróságok iratai
 - Polgári perek: protestáns egyházközségek adósságperei (elszámolási viták, tőke és járadék követelesések)
 - Telekkönyvi iratok – protestáns egyházközségek, intézmények földbirtokainak telekkönyvi iratai

VIII. fondfőcsoport

- Református és evangélikus iskolák fondjai: összeállítható a megye területén működött protestáns felekezetű iskolák jegyzéke, mélyebb feltárás esetén működésük időköre – kataszter
- Felekezetek által fenntartott kórházak, intézmények

IX. fondfőcsoport

- Céhíratok – protestáns céhtagok

X. fondfőcsoport

- Felekezeti alapon szervezett egyletek/egyesületek, többnyire nőegyletek. (Kataszter készítése is elegendő volt.) Szabályrendeleteik előfordulhattak a vármegyei közigazgatás fondjaiban is.

XI. fondfőcsoport

- Protestáns felekezetek által működtetett vállalkozások, gazdasági szervek

XII. fondfőcsoport

- Protestáns egyházközségek iratai
- Hiteleshelyi levéltárak: különböző vizsgálatok, tanúkihallgatások

XIII. fondfőcsoport

- Ismert vagy híres protestáns családok iratai
- A fondleírások körébe a katolikus és vegyes vallású nemesi családok fondjait³ is be kellett vonni – protestáns felmenőkre, rokonokra vonatkozó iratok, felekezetváltások, jelentős katolikus nemesi, főúri hivatalviselők és a protestáns egyházügy viszonya, katolikus földbirtokosok kapcsolata a protestáns falusi közösségekkel, protestáns köz- és főnemesek keresztelői, esküvői, temetési meghívólevelei, gyászjelentések.

XIV. fondfőcsoport

- Jelentős protestáns személyek iratai

XV. fondfőcsoport

- Kéziratos térképek levéltári gyűjteménye – egyházi épületek, birtokok térképi ábrázolásai, topográfiai adatai
- Oklevélgyűjtemények: protestáns családok nemesi oklevele, szakmai végzettségre vonatkozó oklevelek (pl. orvos, mérnök), kitüntetések

³ Ilyen például az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaujhelyi Fióklevéltárában őrzött XIII. 6. A gróf párdányi és erdőtelki Buttler, valamint a gróf Buttler (-Clonebough) család iratai 1694–1864., egy döntően katolikus nemesi család fondja, azonban gróf Buttler János sikertelen válópere után a római katolikusról református vallásra tért át. Családja Magyarországra került ágának utolsó férfisarjaként jótékony célokra sok adományt tett, így református gyülekezeteket (pl. Székesfehérvár), tanintézeteket (pl. Csurgó, Losonc, Máramaroszigeti Református Jogakadémia) is támogatott, „udvari papja” és titkára 1844. augusztus 15-től élete végéig Németh Imre ref. lelkész volt. Örököse gróf Buttler (ill. Buttler-Clonebough) Sándor volt bajor királyi főhadnagy, 48-as honvéd őrnagy is folytatta a reformátusok támogatását.

- Népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye (előfordulhat a IV. vagy az V. fondfőcsoportban is.) – Alapvető fontosságú forráscsoport az egyházi ingatlanok kutatásánál, illetve az egyházi személyek életrajzi kutatásánál.
- Gyászjelentés-gyűjtemény
- Képeslap-gyűjtemény – templomok, tanintézetek, egyéb egyházi intézmények korabeli ábrázolásai
- Kézirattár – egyháztörténeti vonatkozású kéziratok
- Tervrajzok: templom, iskola, lelkészlak

XVI. fondfőcsoport

- A Tanácsköztársaság idején működött „forradalmi/néphatalmi/önkényuralmi” szervek közigazgatási és bírósági irataiban a protestáns egyházak, lelkészek üldöztetésére/ esetleg a Tanácsköztársasággal való együttműködésükre lehet iratokat találni. Pl. egyházi élet, hitoktatás korlátozása, egyházi ingatlanok elkobzása, forradalmi törvényszékek politikai perekben történt ítéletei egyháziakkal szemben.

XVII. fondfőcsoport

- Nemzeti bizottságok iratai – esetleg protestáns egyházi személyek részvételére vonatkozó iratok
- Igazoló bizottságok iratai – 1945 utáni igazoló eljárások iratai

XXIII. fondfőcsoport

- A megyei tanácsok titkársági vagy VB-irataiban található bizalmas és TÜK-iratok: felekezetek vagyónának leltározása, államosítása
- A megyei egyházügyi titkár iratai
- Házállamosítások
- A járási tanácsok, majd járási hivatalok iratai: VB elnöki, elnöki bizalmas, TÜK iratok, VB titkársági iratok – hitéleti tevékenységre, hitoktatásra, ifjúsági munkára vonatkozó iratok, lelkészek megfigyelésére vonatkozó iratok, egyházi ingatlanok kisajátítási iratok
- VB műszaki osztályainak iratai – egyházi épületek építéshatósági iratai
- Községi tanácsok iratai – hitéleti tevékenységre, hitoktatásra, ifjúsági munkára vonatkozó iratok, lelkészek megfigyelésére vonatkozó iratok, kisajátítási iratok, egyházi ingatlanok kisajátítási iratai, egyházi épületek építéshatósági iratai

XXIV. fondfőcsoport

- A Magyar Államrendőrség vármegyei és járási kapitányságainak iratai – Politikai Osztály és Politikai Rendészeti

Osztály iratai 1945–1947 – egyházi személyek elleni eljárások iratai

XXV. fondfőcsoport

- Népbíróóságok, népügyészségek iratai – protestáns lelkészek, kántortanítók elleni eljárások iratai, illetve más személyek elleni eljárások során általuk tett vallomások (háborús és népellenes bűntettek)
- Megyei bíróságok iratai – egyháziak ellen az 1950-es évektől lefolytatott politikai perek

XXXV. fondfőcsoport

- Pártarchívum

A megadott fondokon kívül az egyes levéltárak adottságai szerint más, illetve további irategységek is lehettek a feltárás tárgyai.

Kataszterek

Bizonyos fondok feltárására (iskolák, egyesületek) kataszterek készítése volt a megfelelő módszer, amelyek adattartalmára is egységes elveket alkottunk. Az egyesületek esetében a következő adatokat kellett rögzíteni: sorszám /tagintézmény / irat jelzete/fond és állag megnevezése/ egyesület neve/célja/ alakult/feloszlatva/megjegyzés.

Az oktatási intézmények katasztereinek mintája a következő adatokat tartalmazta: sorszám/irat jelzete/fond/állag megnevezése/évköre/terjedelme.

Az irattípusok megadása során: anyakönyv (anyakönyvi napló) évköre/ felvételi, előmeneteli és mulasztási napló évköre/ felvételi és előmeneteli napló évköre /előmeneteli és mulasztási napló évköre/ felvételi napló évköre/ haladási napló évköre/ mulasztási napló évköre/ osztálykönyv (vizsgálati táblázat) évköre/, 1. egyéb irat megnevezése, 1. egyéb irat évköre 2. egyéb irat megnevezése 2. egyéb irat évköre. Az „egyéb iratok” között számos irattípus bukkant fel, pl. iskolai diárium, tanítóképesítő vizsgálatok anyakönyvei, líceumi érettségi vizsgák anyakönyvei, felvételi jegyzőkönyv, módszeres tanácskozási jegyzőkönyv, érettségi iratok (érettségire jelentkezők névsora, tételek, írásbeli dolgozatok eredményeiről jelentések, szóbeli érettségi vizsgák záróértekezletének jegyzőkönyvei).

Darabszintű feltárások

A mintában felsorolt fondok legtöbbje esetében azonban a darabszintű feltárás volt indokolt, különösen a korai évkörű vagy a sokféle ügytípust és témát tartalmazó iratcsoportoknál. Utóbbira példa a vármegyék (és települések) közgyűlésének iratanyaga, amelyhez használni lehetett a jegyzőkönyvek mutatóit, a több megyében elkészült regesztakiadásokat, esetleg egyéb analitikus feltárások során

készült segédleteket. Ezek megkönnyíthették a darabszintű feltárásba bevonható iratanyag kiválogatását. Ugyancsak ilyen jellegű feltárást kellett végezni egy-egy rövid, de adatgazdag időintervallumra vagy fondra vonatkozóan. Darabszintű leírások esetében adatbázisba kellett rögzíteni az adatokat. A projekttel szembeni elvárás volt, hogy az iratokról készült rekordok mellett – az adatbázis online felületén – a képfájlokat is publikáljuk.

A megyei adatbázis jellemzői

Az iratok darabszintű feldolgozása egy erre a célra kifejlesztett adatbázisban történt.⁴ Az MNL minden tagintézménye egy-egy külön, saját adatbázist épített, amelyek tartalma összegezhető egyetlen MNL szintű egységbe.⁵ A rendelkezésre álló levéltári források nagy mennyisége miatt a feldolgozásra nem a regesztakészítést választottuk, s az adatbázisban kombináltuk a leírás, illetve indexelés módszerét.⁶

Az adatbázisba egyedi irat és ügyirat is felvihető volt rekordként. A korai időszakokban általánosabban előforduló egyedi („egy szál”) iratok mellett a feldolgozandó dokumentum nagyobb része már inkább mai értelemben vett, iktatószámmal ellátott ügyiratokat alkot (pl. vármegyei közgyűlési irat). Ügyirat esetében összefoglaló jelleggel kellett megfogalmazni az irat tárgyát, ugyanakkor az egyes rovatokban minél több adatot meg kellett adni, hogy a lényeges információk ebben az esetben se maradjanak el.

Az adatbázis felépítésének megtervezése a Forrásfeltáró munkacsoport feladata volt. A rovatok kitöltéséhez részletes utasítás készült, amely sorra vette a kitöltendő rovatok funkcióját. Az adatbázisban a kötelező elemek mellett voltak plusz információk felvitelére alkalmas, szabadon választhatóan kitöltendő mezők is. A mezők egy része szabad szöveges, más részüknél legördülő (bővíthető) menüből volt kiválasztható a megfelelő válasz. A következőkben az adatbázis rovatainak megadásával mutatjuk be röviden az adattartalmak felvitelének lehetőségeit, ez az áttekintés azonban vázlatos, nem adja vissza a rögzítés finomságait, s az adatbázis minden részjellemzőjét.

(ID) Sorszám/azonosító: a program által generált egyedi azonosító. A kapcsolódó irat rovatnál erre az azonosítóra hivatkozva lehet jelölni, ha az adatbázisban szereplő rekordok között kapcsolat vagy összefüggés van.

A kérdéses irat teljes **jelzetét** (kötelező mező) a scope-Archive gyakorlata szerint kellett feltüntetni, azzal

⁴ A megyei reformációs adatbázis informatikai munkálatait Záros Zsolt végezte.

⁵ Az összesített adatbázis az *AdatbázisokOnline* felületen lesz majd elérhető.

⁶ Annak ellenére, hogy nem regesztákkal valósult meg a feltárás, külön szabályzatot alkottunk kizárólag az 1526 utáni oklevelek regesztázására, mivel az okleveles anyag publikálásánál e forma alkalmas a főbb adattartalmak tömörítésére, s az adatbázis szabad szöveges, megjegyzés rovatába rögzíthető a szöveg. (Annak érdekében, hogy ne csak a szűkebb szakmai közösség használhassa az adatbázist, s a helytörténészek számára is hasznos legyen, elsősorban a helyi vonatkozásokat kellett hangsúlyozni e szövegekben.)

a különbséggel, hogy mindenhol feltüntetjük a HU-MNL-tagintézmény tagokat is. Iktatatlan iratok esetében a fond vagy állag raktári jegyzék szerinti struktúrája szerint kapott jelzetet az irat. Egy levéltári jelzet általában egy rekord, ettől azonban időnként el kellett térni, az iratot **további jelzetekre** kellett bontani pl. átírt oklevél esetében.

Az **iratok szintjét** legördülő menüből lehetett kiválasztani, így meg lehetett adni, hogy egyedi irat vagy egy teljes ügyirat adatait írjuk-e le.

A feldolgozásra kerülő iratot befoglaló **fond vagy állag szabatos címét**, a scope Archive-ban szereplő módon kellett beírni. Alsóbb szintű levéltári egység esetén a fonszintű elnevezést is meg kell adni.

Az **irat/irategyüttes nyelvének** megjelölése kötelező elem volt. Többnyelvű irat vagy ügyirat esetén a nyelveket használatuk terjedelme, illetve az alapirat és mellékletei logika alapján rangsoroltuk. *Nincs adatot* vettünk fel, ha nem volt megadható az irat nyelve, pl. egy tervrajz vagy térkép esetében. Bővíthető listából lehetett kiválasztani, akár csak a **fennmaradási formát** (eredeti, átírás, formahű másolat, hitelesített másolat, fogalmazvány, fordítás stb.). Az irat **terjedelmének** megadása kötelező elem volt. (Terjedelemként az oldalak számát adtuk meg. Számolni csak azokkal az oldalakkal kellett, amelyeken szöveg vagy egyéb információ – iktatószám, bélyegző, pecsétlenyomat – volt található. A terjedelem megadásával egyben a készítendő digitális másolatok számát adtuk meg.)

Az **irat/jegyzőkönyvi bejegyzés tárgya** mezőbe az egyes iratban vagy ügyiratban foglaltak rövid, informatív összefoglalása került, azaz tárgyszerűen, szabatosan és minél tömöbben megfogalmazva itt kellett megadni, amiről az irat szól. Ez az adatbázis érdemi része. Az iratokban előforduló személy- és helyneveket annak ellenére belefogalmaztuk, hogy ezek részére önálló rovatok is rendelkezésre álltak. Törekedni kellett arra, hogy a megnevezés kifejezze az irat lényegét, de ne legyen hosszú.

Az **irattípus/tartalom** szabad szöveges mező az irat feldolgozásának egyik legfontosabb eleme két célt szolgált. Egyes iratok esetében itt történt az irattípus megadása. (Az egységes munkához segédletül adtunk egy irattípus táblázatot is.) Ügyiratok esetében pedig itt voltak megadhatók az ügyiratban előforduló „tartalmazott iratok” irattípusukkal és rövid tárgyi meghatározásukkal.

A **kapcsolódó iratok/elő-/utóirat rovat** a rekordban felvett irat/ügyirat tárgyához kapcsolódó, de ügyintézéséhez nem mindig kötődő iratok, valamint az elő- és utóiratok jelzésére szolgált (pl. az irat eredetije, másolat, régi jelzet, Királyi Könyvek, melléklet stb.). Előfordulhat, hogy egy korábban az adatbázisba felvett iratot – talán egy egészen más fondban – átírt formában máshol is megtalálunk. Ezt a kapcsolatot itt jelölhettük a fent jelzett formában.

Az **iratban előforduló személyek rovatába** az iratokban szereplő és azt aláíró összes személyt felvettük. Nem volt kötelező ugyanakkor felvenni az összeírásban szereplőket, a méltóságosban felsoroltakat, a kihirdetési záradékban említettek. Ezek létrehozására azonban a kitöltő felület végén található **Megjegyzés** rovatban utalni kellett. A **Szerep** mezőben azt

adtuk meg bővíthető listából, hogy az adott személyt milyen minőségében vettük fel, azaz milyen minőségében szerepel a leírt iratban (pl. létrehozó, címzett, hitelesítő, hiteleshelyi ember stb.). A neveket normalizált alakban szerepeltettük, amelyhez külön melléklet nyújtott segítséget. A kereshetőség miatt minden nevet a mai helyesírás szerint írtunk, leszámítva a történelmi családok neveinek írásmódját (pl. Esterházy, Zichy). Ha jelentősége volt a névalaknak (pl. oklevelek esetében) a név után zárójelbe tettük az oklevélben előforduló formát.

A tisztségek megnevezésénél is törekedtünk a magyar formára (pl. palatinus helyett nádor), bizonyos esetekben, amikor az idegen nyelvű megnevezés pontosabban kifejezte a tisztséget, zárójelben adtuk meg az idegen nyelvű (általában latin) alakot is.

Az iratban előforduló helynevek rögzítése is szerepek szerint történt (létrehozás helye, másolat kiállításának helye, hitelesítés helye, birtok, szövegben leírt egyéb hely). A létrehozás helye kötelezően kitöltendő volt: ha nem volt megnevezve, akkor azt írtuk be, hogy **nincs adat**. Ha a kiadó egy hiteleshely, és nem volt feltüntetve a kelet helye, a hiteleshely aktuális székhelyét vettük fel a *Létrehozás helye* szerepben. A helyneveket általában névtér-kapcsolattal rögzítettük. (Az útmutató itt is több esetet különböztetett meg a kitöltésben.)

Az előzőekhez hasonlóan a bővíthető listából lehetett kiválasztani a **dátum** szerepét (létrehozás ideje, másolat kelte, hitelesítés dátuma, uralkodói döntés dátuma, kihirdetés dátuma, beérkezés ideje). A *Létrehozás ideje* mező kitöltése kötelező volt. A *Szövegben szereplő egyéb dátumnál* a szövegben leírt egyéb események idejét rögzíthettük akkor, ha nagyon fontosnak tartottuk. Nem volt azonban elvárás, hogy minden dátumot rögzítsünk.

Az iratban előforduló intézmények/testületek rovata a személyek rovattal azonos funkciójú rovat arra az esetre, ha nem személyek, hanem intézmények (pl. egyházközség) vagy testületek (pl. iskolaszék, presbitérium, egyesületek) szerepelnek az iratokban.

A *mellékletek* szabad szöveges mezőként működik, s kifejezetten a mellékletek (pl. tervrajz, fénykép) felsorolását szolgálja.

A *megjegyzés* rovatba az egész iratra vonatkozóan lehetett megjegyzéseket írni. Itt tüntettük fel például a kancelláriai jegyzetekre vonatkozó adatokat is, vagy a pecsételési módjára vonatkozó információkat.

Feltárt fondok, a forrásfeltárás jellemzői

A forrásfeltárás során az intézmények – miután az átnézésre javasolt fondok leírását elkészítették a fond- és állagszintű áttekintésben – alapvetően a feltárára javasolt anyagok közül válogattak. Különbségek elsősorban abban voltak, hogy rendelkezésre állt-e az adott időszak anyaga (pl. volt-e 16. századi iratanyag), feldolgozatlan volt-e (ha már teljes körűen publikálták értelemszerűen nem foglalkoztunk vele), tartalmazott-e megfelelő mennyiségű adatot ahhoz, hogy bevonjuk a feltárába. (Protestánsok által gyéren lakott vidéken

ugyanazon irattípusok pl. megyei, járási, települési közgyűlési jegyzőkönyvek kevesebb adattal rendelkeznek, kevesebb felekezeti iskolai anyag áll rendelkezésre stb.)

A levéltárak számára fontos feladat volt, hogy eleve jól válasszák ki, hogy mely iratanyag milyen típusú feltárást igényel, illetve milyen típusú feltárás elvégzésének van a kutatás szempontjából számottevő haszna. A fő feladat alapvetően inkább a kisebb, adatgazdag iratcsoportok darabszintű feldolgozása, digitalizálása és internetes közzététele volt. A forrásfeltárás során célszerű volt az erre alkalmas iratanyagot kiválasztani.

Ahol mindkét nagy protestáns egyház jelen van/volt (anyaggyűlekezettel) a településen, ott mindkét egyházra vonatkozóan szükséges volt a feltárás. A reformáció korai szakaszát illetően pedig magát a folyamatot kellett viszonylag részletesen feltérképezni. Itt értelemszerűen azok a levéltárak tudtak feltárást végezni, ahol a reformáció korai terjedésére volt adat, vagy ahol e korai szakaszban hosszabb ideig jelentős többségre jutottak a protestánsok, illetve amelynek megmaradt e korból az anyaga.

Az alábbiakban átfogóan törekszünk a megyei forrásfeltáráshoz jellemző folyamatok és a feltárt iratcsoportok bemutatására, néhány példával szemléltetve az eredményeket.

Kataszter típusú összegzések születtek szinte minden levéltárban az iskolák és az egyesületek fondjairól. Készültek egyes fondokat külön is feldolgozó kataszterek és darabszintű jegyzékek is, amelyek a fondok tartalmát részletesen dolgozzák fel. Az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára például valamennyi református közép- és elemi iskola anyagát dolgozta fel ily módon.⁷ Egyesületekre vonatkozóan kataszterek készítésekor többféle típusú iratképző fondjából nyertek adatokat például: IV. 469. Győr (Győr-Moson-Pozsony k. e. e.) vármegyei egyesületek alapszabályainak levéltári gyűjteménye 1874–1949, MNL JNSzML XV-7.c. Közvetlenül a levéltárba utalt iratok gyűjteménye. Egyesületek alapszabályai 1867–1951, vagy a feloszlások időszakára vonatkozóan a megyei tanácsok VB Igazgatási Osztályának iratai közül.

A korai, 16. századi időszak darabszintű feltárási közül fontos például az MNL Zala Megyei Levéltárának feltáró munkája, amely a zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak okleveleit tárta fel (ZML XII. 1. 1549.). A reformáció elterjedése szempontjából fontosak e korai korszakra vonatkozó kutatások. A különböző felekezetek egymáshoz

⁷ MNL JNSzML VIII 54. Karcagi Református Gimnázium iratai 1866–1948.; VIII 55. Kisújszállási Református Gimnázium iratai 1850–1948; VIII 56. Mezőtúri református fiúgimnázium iratai 1793–1948; VIII 110. Abádszalóki Református Elemi Népiskola iratai 1877–1913; VIII 121. Jászakiséri Református Elemi Népiskola iratai 1881–1911; VIII 125. Karcagi Református Elemi Fiúiskola iratai 1722–1948; VIII 127.b. Kisújszállási Református Elemi Népiskola iratai 1892–1948; VIII 131. Kunecsbai Református Elemi Népiskola iratai 1909–1914; VIII 132. Kunhegyesi Református Elemi Népiskola iratai 1722–1835.; VIII 133. a. Kunmadarasi Református Elemi Népiskola iratai. 1893–1934.; VIII 143. Öcsödi Református Elemi Népiskolák iratai. 1875–1948; VIII 147.a. Tiszafüredi Református Elemi Népiskola iratai. 1893–1919.; VIII 153. Tiszaszőlősi Református Elemi Népiskola iratai 1904–1913; VIII 156.b. Törökszentmiklósi Református Elemi Népiskola iratai 1863–1948; VIII 159.a. Túrkevei Református Elemi Népiskola iratai 1857–1948.

való viszonyát, egymás mellett élését célzó vizsgálatokra jó adatokat lehet találni a levéltárak tematikus gyűjteményeiben is. Ilyen például a Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kecskemét város és a különböző felekezetek közötti viszonyra vonatkozó iratok gyűjteménye 1657–1950 (IV. 1528).

A darabszintű feltárásba sok intézmény esetében bevont adatgazdag forrás a végrendeletek anyaga több korszakból is. Ennek adatbázisba vitelét egyes helyeken segítették a már korábban készült feldolgozások, kiadványok is, amelyek (például a Bács-Kiskun megyei anyag esetében) még azt is lehetővé tették, hogy akár a végrendelet átírását is rögzítsük. A testamentumok feldolgozása egyrészt folytatása korábban megkezdett feltárásoknak, másrészt – mivel a reformációs adatbázis más irányokban is bővíthető – tovább folytatható és kiterjeszthető egy MNL szintű végrendelet adatbázissá a későbbiek során. A testamentumok kutatása, még ha csak a protestáns anyagokat tekintjük is, messze túlmutat az egyházak kutatásán. E források igen sokoldalúan tudnak vallani az egyénekről, családokról. Az anyagi viszonyokról való hiteles adatok rögzítése mellett a korabeli anyagi kultúra, a műveltség, a néprajz, a gazdaság- és társadalomtörténet területéről számos információ őrzői. A végrendeleteknek a kutatásban való sokoldalú felhasználhatósága miatt feldolgozásuk sok levéltárban megvalósult. Az egyesületi anyagokhoz hasonlóan a testamentumok feltárásához is több korszakból és több iratképző anyagából nyertek adatokat.

A vármegyei nemesi közgyűlések irataiból a fentebb említett végrendeleteket, egyezségeket, szerződéseket, nevelésügyi iratokat dolgoztak fel több helyen (pl. MNL VeML IV.1.), vagy ugyanebből az irategyüttesből protestáns személyek folyamodványait, kérelemleveleit, bíraskodási és bírói vizsgálatok anyagát, tanúkihallgatásokat, törvénykezési jegyzőkönyveket és egyházügyi iratokat (MNL FML IV. 1. d.; ZML IV. 1. Ab.; MNL GYMSM GYL IV. 1. a. IV. 502. a.; MNL SML IV.1.c.) emeltek a feltárásba, valamint az itt található összeírásokból az iskolamesterek, tanulók adatait dolgozták fel (MNL SML IV.1.c).

Szinte minden intézmény végzett feltárást a különböző korszakok legfőbb közigazgatási irataiban, a vármegyei törvényhatósági bizottságok, a városok, mezővárosok tanácsának irataiban: tanácsulési jegyzőkönyvek és közigazgatási iratok között; a város bizottmányi közgyűlésének, polgári választmányának, városhatósági közgyűlésének anyagában; képviselőtestületi jegyzőkönyvekben; polgármesteri hivatalok anyagában és polgármesteri iratokban. A jegyzőkönyvek és az iktatott általános iratok mellett külön állagokban őrzött népösszeírások, népszámlálások a tanácsi iratanyag korszakonkénti tagolódása szerint – akárcsak a végrendeletek – több fondban is feltűnhetnek, de találunk itt városi szerződéseket, kérelmeket, amelyek ugyancsak bekerültek az adatbázisba (pl. MNL BKML V. 1504. g és k állag Kecskemét Város Tanácsának iratai).

A vármegyék II. József-féle közigazgatási iratait többféle szempontból is feldolgozták, köztük fontos az iskolai összeírások adatainak feltárása (MNL TML IV.4.b.1789; MNL SML IV.1.c), de más szempontok alapján is zajlottak kutatások (MNL FML IV. 2. b.; MNL NML IV.5.).

Az alispáni iratok feltárása különböző korszakokra is kiterjedt, közte az 1945–49 közti korszakra is. (MNL VeML IV.403.a Veszprém vármegye alispánjának iratai, 1946–1948; MNL JNSzML IV.407. 1876–1949).

Szintén az 1945 utáni korszakból feldolgozott iratok között van a vármegyei, járási, városi igazolóbizottságok, a városi nemzeti bizottságok anyaga, a megyei tanács V.B. Egyházügyi Hivatalának iratai vagy éppen a V.B. jegyzőkönyvek (MNL GYMSM GYL XXIII. 2.). Értékes adatokkal szolgálhat a V.B. titkári anyag (pl. MNL NML), vagy V.B. Egyházügyi titkár iratai (pl. SML, BéML, JNSzML, GYMSMGYL, BAZML), a megyei tanács V.B. TŰK iratai, vagy a Művelődésügyi Osztály iratai is (MNL SML XXIII.2.c.).

Több intézmény tárta fel a megyei tanfelügyelőségek anyagát, amelyből többféle adat nyerhető: a protestáns felekezeti iskolák tanítói törzslapjai és javadalmi jegyzőkönyvei alapján (MNL KEML VI.502. Komárom-Esztergom k.e.e. vm.); vagy az államosításkor átvett ingatlanok okmánytárai, iskolai törzskönyvek és kimutatások adataiból a református iskolákra vonatkozóan (MNL HML VI.501 Heves Vármegyei Tanfelügyelőség, 1904–1950).

A levéltárak őrzetében lévő felekezeti intézmények anyagainak feldolgozása magától értetődően megvalósult (például MNL BKML VIII. 1., A Kecskeméti Egyetemes Református Jogakadémia iratai, ahonnan hallgatói és tanári névsorok, felvételi kérelmek, különböző névjegyzékek, származási ívek, vizsgálati jegyzőkönyvek kerültek be a feltárásba, vagy a Hódmezővásárhelyi Református Főgimnázium Felügyelőségének, utóbb Igazgatótanácsának iratai, 1877–1907 MNL CSML HL, XII. 2., XV. 70., de más példák is hozhatók).

Több helyen vállalkoztak protestáns családok anyagának a feltárására, például: MNL PML XIII. 11. Jalsoviczky család iratai (1735–1945). A családtagok között volt helyi polgármester és belügyi államtitkár is. Az MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára több család iratait is feldolgozta, így a Gál (XIII. 5. 1588–1947, benne a Boda, Natti és Mészöly családtagok iratai); (XIII. 6. c) a Katona család iratai, amelyben a családhoz házasság révén került iratok is fellelhetők, 1649–1929; (XIII. 14.) a Szilády család iratai 1775–1933.

Fontosak a világi levéltárakban fellelhető egyházközségi anyagok, amelyek jobbára irattörödékek. Az MNL Veszprém Megyei Levéltára például több egyházközségi fondot dolgozott fel, az egeraljai ref., a lovasi, a csajági ref. egyházközség irattörödékeit, a Veszprémi Református Esperesség irattörödékeit, az ajkai, a karakószörcsöki, a nagydéli ev. egyházközség iratait, valamint számos kisebb település, község iratanyagát. Az MNL Nógrád Megyei Levéltára a losonci ágostai hitvallású evangélikus egyházmegye iratait 1847–1854 (MNL NML XII.5.), egy egyházi egyesület törödéki iratait (X.209. A Salgótarjáni Evangélikus Nőegylet 1916–1937) tárta fel, de van példa egyházi személy iratanyagának feldolgozására is (MNL NML XIV. 17.) Nagy Zoltán református lelkész (1922–1986).

A fentiekből a megyei feltárás sokszínűsége mellett kiderül az is, hogy az intézmények elsősorban forrásadottságaik alapján választottak feltárandó anyagot, s emiatt a megyei adatbázis adatai megynként, intézményenként változóak. Az adatbázis

azonban nemcsak a levéltár forrásadottságait tükrözi, hanem a térség protestáns társadalmának különböző jellemzőit is, számarányát, intézményrendszerét, felekezeti viszonyait, más felekezetekhez, vagy éppen a helyi világi vezetéshez való viszonyát, elismertségét, illetve éppen hátrányosabb helyzetét. A feltárás megkezdésekor is ez volt a két fő szempont, elvárás, hogy a térség reformációját és a levéltár gyűjteményét is tükrözze a kutatásra kiválasztott anyagok csoportja.

A feltárásból kiderül, hogy vannak iratcsoportok, amelyek feldolgozása minden intézményben kikerülhetetlen, ha a témára – de bármely témára – adatokat gyűjtünk, mások a kutatás kiszélesítésében játszanak szerepet. Mivel

az adatbázis a későbbiek során is továbbfejleszthető, az egyes irattípusok teljeskörű feldolgozása is lehetséges. Ez esetben már nyilván nem a protestantizmus lesz minden esetben az elsődleges hívószó, de még így is fognak előkerülni kevésbé adatgazdag vagy nem elsődlegesen protestáns vonatkozású iratokból e témához kötődő információk, így a kutatók az adatbázisban való kereséssel egy-egy térség protestantizmusának kutatásakor nagy találati halmazból tudják majd kiválogatni az őket érdeklő iratok körét, arról nem is beszélve, hogy számos értékes adathoz jutnak egy korszak, térség, egyéb téma vagy éppen egy családtörténeti kutatás számára is.

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2017. II. félévi programjai

2017. október. 26. 17 óra

A Nagy Háború Blog és a családtörténet-kutatás

Előadó: Pintér Tamás, levéltáros-történész, a blog szerkesztője.

Levezető elnök: Kollega Tarsoly István, alelnök

2017. november. 30. 17 óra

Liptóújvári Stróbl Alajos szobrászművész élete és családja

Előadó: Stróbl Mátyás

Levezető elnök: Debreczeni-Droppán Béla, titkár

2017. december. 17 óra

Hány szolgabírója volt Krassó megyének a középkorban?

... és még néhány kérdés a megyei hatóság működésével kapcsolatban a szolgabírói pecsétek tükrében
Előadó: Szaszko Elek, középiskolai tanár, MTA Bolyai ösztöndíjas

Az ülést vezeti: Pandula Attila, elnök

Összejöveteleink helyszíne: Magyar Nemzeti Múzeum, Pollack Terem

Budapest, VIII. kerület, Múzeum krt. 14–16.

KANÁSZ VIKTOR

Zalaegerszeg első pecsétjéről és a mezőváros korai hivatali írásbeliségéről*

Régóta ismert tény, hogy a késő középkori és kora újkori Magyar Királyság mezővárosi magisztrátusának hivatalbeli tevékenysége közé tartozott többek közt az oklevélkiadás és a pecséthasználát is.¹ Az utóbbit szemügyre véve Zala megye vonatkozásában elmondható, hogy a jelentősebb települések első fennmaradt pecsétjei a 17. századból származnak.² A megye jelenlegi székhelyéről, Zalaegerszegről is ugyanígy vélekedett a szakirodalom. Jelenlegi írásunkban ezen álláspontot igyekszünk megcáfolni.

Zalaegerszeg pecsétjének használatával a 20. század második felében kezdtek el behatóbban foglalkozni. Legelőször 1960-ban a középkori Zala vármegye neves kutatója, Holub József vizsgálta meg a kérdéskört.³ Az általa összegyűjtött források alapján a legkorábbi fennmaradt pecsétnek egy 17. századi darabot tartott, amelyről megállapította, hogy „nem ez volt a város első pecsétje. Kétségtelen ugyanis, hogy a készítője előtt, aki semmiképp sem volt ötvösmester, egy régibb pecsét

lenyomata feküdt mintául, amelyen egy alak kiterjesztett karjában valamit tartott, de ezt lemásolni nem tudta, a köriratot pedig éppenséggel nem értette meg s csak betűkhöz hasonló alakokat vésett össze-vissza.”⁴ Feltételezte, hogy a város első pecsétje akkor vesztett el, amikor 1616-ban a török feldúlta az *oppidumot*, s gyorsan új pecsétre volt szükség, így készült az igényesnek csöppet sem mondható másolat.⁵ Mivel Zalaegerszeg templomának *patrónusa* Mária Magdolna volt, megállapította, hogy ebben az esetben, valamint a későbbi pecsétben is megtalálható nőalak Mária Magdolnát jeleníti meg.⁶

Holubot követően hosszú évtizedek után Halász Imre több írásában is részletesen foglalkozott a témával. A megyeszékhely pecsétjeiről írt 1982-es tanulmányában a legkorábbi fennmaradt pecsétnek a Holub által már leírt 17. századi pecsétet tartotta.⁷ A későbbi, 18–19. századi darabok alapján ő is úgy gondolta, a pecséten látható glóriás alak Mária Magdolnát akarta ábrázolni. Eme megállapítást ismételte meg a város késő középkori és kora újkori történetével foglalkozó Bilkei Irén,⁸ valamint Egerszeg pecsétjeit és zászlaját leíró Vikár Tibor⁹ is. Mindebből jól érzékelhető, hogy e kérdésben Holub eredményeit kanonizálta a szakirodalom; a megtalált első pecsét egy eddig nem ismert régebbi másolata lehetett, de elődjéről nem tudtak érdemi információkkal szolgálni.

Változást Végh Ferenc 2010-ben megjelent könyve hozott. A város 17. századi történetét és katonatársadalmát feltáró művében a mezővárosi önkormányzati működést bemutató

* Az irat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára reformációs forrásfeltáró munkacsoport keretén belül került feldolgozásra (a projekt elérhetősége: <http://reformacio.mnl.gov.hu>). Ezúton köszönöm Avar Antonnak, Kurecskó Mihálynak és Tuhári Attilának a kutatás során tett észrevételeiket.

¹ *Ladányi Erzsébet*: Középkori elemek továbbélése a XVI–XVII. századi hegyaljai oklevéladásban. In: *A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181–1981. I. k.* (Szerk. Kállay István) Bp., 1984. 232–237. *Ladányi Erzsébet*: Az oppidum fogalom használata a középkori Magyarországon. Az oppidumok jogélete. *Levéltári Szemle*, 4 (1992) 3–12. Részletesebben: *Lakatos Bálint Péter*: Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, oklevelek tükrében [doktori disszertáció]. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola, Bp., 2013. és *Gulyás László Szabolcs*: A mezővárosi ingatlanforgalom szokásjoga a 14–16. századi Zemplén megyében és környékén. *Történelmi Szemle*, 58 (2016) 1. sz. 23–61. *Gulyás László Szabolcs*: Mezővárosi önkormányzat a középkori Hegyalján. Bp., 2017.

² Nagykanizsa első fennmaradt pecsétje 1695-ből származik (*Halász Imre*: Nagykanizsa címere. In: *Zalai Múzeum* 4. Zalaegerszeg, 1992. 103–109. 103., *Kaposi Zoltán*: Kanizsa önkormányzatának működése a 18. században. In: *Nagykanizsa városi monográfia. II. k.* (Szerk. Lendvai Anna–Rózsa Miklós.) Nagykanizsa, 2006. 13–56. 15–16., a keszthelyi polgárváros (*Végh Ferenc*: *Birodalmak határán – A Balaton partján. Keszthely végvárváros a XVI–XVII. században.* Bp., 2007. 224., 278.) és Zalaszentgrót (*Vikár Tibor*: *Zalaszentgrót város önkormányzati jelképei.* In: *Zala megye településeinek címei és zászlai.* Kemendollár, 2011. 58–61. 58.) első ismert pecsétjei pedig XVII. századiak.

³ *Holub József*: Zalaegerszeg régi pecsétjei. In: *Göcseji múzeum*, (1960) 13. sz. 205–213.

⁴ Uo. 209.

⁵ Uo. 210.

⁶ Uo. 206. A templomról részletesen: *Cselenkó Borbála*: A zalaegerszegi Mária Magdolna plébániatemplom építéstörténete a 18. század elejétől 1777-ig. In: *Egerszegi évszázadok. Fejezetek Zalaegerszeg történetéből.* (Szerk. Molnár András.) Zalaegerszeg, 2016. 34–42.

⁷ *Halász Imre*: Zalaegerszeg régi címere (A város feudális és kapitalista kori pecsétjei alapján.). *Levéltári Szemle*, 32 (1982) 415–422. 415. Később is eme állásponton tartózkodik: *Halász Imre*: Megyei jelképek, címerek. In: *Zala megye ezer éve.* (Főszerk. Vándor László.) Zalaegerszeg, 1996. 349–362. 350.

⁸ „A legrégebbi ismert pecsétlenyomat 1660-ból származik, ami biztosan egy középkori lenyomat felhasználásával készült, és Mária Magdolnát, a templom védőszentjét ábrázolja.” *Bilkei Irén*: Egerszeg a XIV–XVI. században. In: *Végvárból megyeszékhely. Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből.* (Szerk. Molnár András.) Zalaegerszeg, 2006. 9–18. 13.

⁹ *Vikár Tibor*: Zalaegerszeg Megyei Jogú Város önkormányzati jelképei. In: *Zala megye településeinek címei és zászlai.* Kemendollár, 2011. 36–39. 36–38.

mintegy mellékesen megjegyezte, hogy egy 1562-es oklevélben található egy pecsét, amely a későbbi, fent ismertetett pecsét mintájául szolgálhatott.¹⁰ Mindez azonban nem keltette fel a szakirodalom figyelmét: Bilkei Irén 2016-ban a mezőváros írásbeliségének kezdeteit részletezve nem említi az oklevelet,¹¹ Csomor Erzsébet hasonlóan 2016-ban megjelent, kifejezetten a város pecsét- és címerváltozatait vizsgáló írásában szintén nem ismertette.¹²

Mivel e mindmáig kiadatlan oklevéllel részletesen senki sem foglalkozott, érdemes közelebbről szemügyre venni. Mivel eme irat nem csak a veszprémi püspök birtokát képező¹³ korabeli Egerszeg írásbeliségének első fennmaradt dokumentuma,¹⁴ hanem a város első fennmaradt pecsétlenyomatát is tartalmazza. Mindez pedig lehetőséget nyújt abban, hogy félretegyük Holub József azon máig élő¹⁵ feltételezését, hogy Egerszeg oklevélkiadási és pecséthasználatai gyakorlata a kapornaki hiteleshely 1566-os felégetésével függhet össze.¹⁶

1562. május 16-ának szombatján (*sabbato, in vigilia sacri festi Pentecosten*) kelt oklevél – melynek szövegét a mellékletben teljes terjedelmében közöljük – egy adásvételről szól. Ács Albert (*Albertus Alch*) egerszegi *convivis* fia, György deák és annak felesége, Apollónia 37 magyar aranyforintért eladja az egerszegi házát és annak birtokát mihálypéterházi Ormányi Józsnának, a sümegi vár prefektusának és feleségének, Ukki Annának (*Anna Wky*). Mindez nem egyedi jelenség, ugyanis a korban országszerte találkozzunk mezővárosi oklevélkiadásal különböző helyi birtokügyek kapcsán.

Az oklevél teljesen formulás.¹⁷ A szöveg legelején az irat kiállítóiként a város magisztrátusának, Sáfár György bírónak (*Georgius Saffar iudex*) és a tizenkét esküdt¹⁸ (*iurati*) neve

olvasható.¹⁹ Ezt követi György deáknak (*Georgius litteratus*) és feleségének *fassiója*, melyben kijelentik, hogy maguk és utódaik nevében a sürgető szükség elkerülése végett eladják az egerszegi házukat és annak birtokát. A terület pontos lokalizálásához a szomszédos birtokosok feltüntetését használják, így megtudjuk, hogy a birtokot délről Major Máté (*Mattheus Mayor*), északról pedig Kondor Mihály (*Michael Kondor*) földje határolja. Az ezt követő szavatossági záradékot követően datálják az oklevelet.

Az oklevél alján lévő, kék-fehér sodraton függő, 40 mm-es tipáriummal rendelkező, természetes színű, kör alakú viasz függőpecsét sajnos erősen sérült, a köriratból pusztán pár betűt lehet kiolvasni,²⁰ valamint egy glóriás alak fejét véljük felfedezni, ám ez is elégséges, hogy a későbbi pecsétből kiindulva²¹ – az eddigi szakirodalommal egyetértve – arra következtessünk, hogy a pecsét valóban Mária Magdolnát ábrázolja.²²

Az iratban szereplő személyek közül Ormányi Józsa ismert alakja a kornak, ugyanis Nádasdy Tamásnak írt levelei a korabeli török-magyar várháborúk fontos és sokat idézett forrásai.²³ Ennek ellenére élete nincs megfelelően feldolgozva, noha a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött Bezeredy család vámoscsaládi ágának kámi levéltára (P 57)²⁴ segítségével fel lehetne vázolni igen tanulságos élet-történetét.²⁵

Az iratban fellelhető nevek kapcsán további megállapításokat is tehetünk, ugyanis szerencsés módon fennmaradt

¹⁰ Végh Ferenc: Egerszeg végvár és város a 17. században. Zalaegerszeg, 2010. 60.

¹¹ Bilkei Irén: Egerszeg mezőváros és földesurai a középkorban. In: Egerszegi évszázadok. Fejezetek Zalaegerszeg történetéből. (Szerk. Molnár András.) Zalaegerszeg, 2016. 9–21. 18.

¹² Csomor Erzsébet: Zalaegerszeg város pecsét- és címerváltozatai a 17–20. században. In: Egerszegi évszázadok. Fejezetek Zalaegerszeg történetéből. (Szerk. Molnár András.) Zalaegerszeg, 2016. 22–33. 22–23. Továbbá nem tesz említést róla a város történetét bemutató legújabb kötet sem. Zalaegerszeg története, 1247–2017 (Szerk. Gyimesi Endre–Seres Péter). Zalakaros, 2017.

¹³ Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. II. k. Bp., 1990. 929., 945., Bilkei I.: Egerszeg mezőváros és földesurai... i. m. 16–19. Egészen 1777-ig a veszprémi püspök volt a város földesura, ekkor Egerszeg a szombathelyi püspök uradalma lett. Cselenkó Borbála: Zalaegerszeg, a szombathelyi püspök uradalma 1777–1848. A mezőváros és földesura kapcsolattörténete. Zalaegerszeg, 2011. 9.

¹⁴ A legújabb szakirodalom évtizedekkel későbbre, 1592-re és 1594-re datálja a település írásbeliségének első fellelhető forrásait. Bilkei I.: Egerszeg mezőváros és földesurai... 18.

¹⁵ Legújabban Csomor E.: i. m. 22.

¹⁶ Holub J.: i. m. 209.

¹⁷ A Magyar Királyság területén fekvő mezővárosok korabeli ingatlanforgalmi okleveleinek szerkezete jól ismert. Lakatos B.: i. m. 104–111. Emellett Egerszegen a XVII. században is igen hasonló módon folyt az ilyen típusú iratok kiállítása. Végh F.: i. m. 79–82.

¹⁸ A későközépkorban a legelterjedtebb a tizenkét fős tanács típusa. Lakatos B.: i. m. 60.

¹⁹ Blasius Chyzar, Mattheus Nagh, Johannes Molnar, Michael Phylepp, Benedictus Barbel, Johannes Kwstos, Paulus Che, Johannes Fekette, Georgius Janos, Benedictus Bodor, Georgius Mattay és Joannes Wewerwes.

²⁰ A kiolvasható betűk: ...SEEG... (SAEG?) ...GILLVM ...

²¹ Gazdag tallózás található a legfrissebb szakirodalomban: Egerszegi évszázadok. Fejezetek Zalaegerszeg történetéből. (Szerk. Molnár András.) Zalaegerszeg, 2016. 201–208. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Pecsétgyűjteményében is több 17. századból származó egerszegi pecsétlenyomat található. Pl.: MNL OL V 5 - D - I. - a - Zala - Zalaegerszeg/1a, 2.

²² Ld. Csomor E.: i. m., Halász Imre: Zalaegerszeg mezőváros írásbelisége a XIX. század első felében. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásából. Zalai Gyűjtemény 25. Zalaegerszeg, 1986. 173–185. 182–184.

²³ Többek között Takáts Sándor: Rajzok a török világból. Bp., 1915. 160–170.; Lukinich Imre: A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. V. k. 1556–1641, Bp., 1943. 45–46., Hungler József: A török kori Veszprém. Veszprém, 1986. 63–65., Bak Borbála: A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Fons, 7 (2000) 1. sz. 91–137. 124–132.

²⁴ Érdemes megjegyezni továbbá, hogy e családi levéltár nem csak Zalaegerszeg, hanem Zala vármegye pecséthasználatahoz is további információkat nyújthat, ugyanis az 1560-ban kelt MNL OL - P 57 - II. - II. - No. 22., valamint az 1567-ben kelt MNL OL - P 316 - I. - 1567 - No. 1. jelzetű iratokon a vármegye 1559-es pecsétje látható. Eddigi tudásunk szerint a vármegye e második pecsétnyomójának lenyomata először egy 1568-as iraton maradt fenn (Molnár András: Zala megye pecsétje és címe. Zalaegerszeg, 2011. 12.), ám így a legkorábbi fellelhető lenyomat dátumát legalább 8 évvel korábbra tehetjük. Ezúton köszönöm kollégámnak, Orsós Juliannának, hogy felhívta figyelmemet az utóbbi pecsétlenyomatra.

²⁵ A sümegi prefektus birtokperein kívül (pl.: MNL OL - P 57 - II. - II. - No. 22., MNL OL - P 57 - II. - II. - No. 23., MNL OL - P 57 - II. - II. - No. 28.) megtalálható itt többek között az 1561-ben kelt végrendelete (MNL OL - P 57 - II. - II. - No. 26.), valamint családja további történetéhez is találunk adatokat (pl.: fia, Ormányi Tamás peréről: MNL OL - P 57 - II. - II. - No. 34.).

a veszprémi püspökség egy 1524-ben kelt urbárium, amelyben Egerszeg mezőváros adófizető lakói is egyesével fel vannak sorolva.²⁶ Ezt végignévén nem csak a városi magisztrátus tagjainak családjával találkozhatunk,²⁷ hanem egy bizonyos Ács Alberttel is, aki valószínűsíthetően a birtokát eladó György deák édesapjával azonos.²⁸

Összességében elmondható, hogy ez a privilegiális irat a város történetét tekintve több szempontból is különleges. Nem csak a város első – sajnálatos módon nagyon rossz állapotban lévő – pecsétje található meg rajta, de ezen iratra úgy is tekinthetünk, mint a mezőváros írásbeliségének legkorábbi fennmaradt forrására, amelyről ráadásul a magisztrátusának tagjait is megismerhetjük. Bepillantást nyerhetünk emellett a török által még nem fenyegetett *oppidum* igazgatási és birtokviszonyaiba, s mindezt egy olyan időszakban, amelyről a Zala megyei városokkal kapcsolatban igen szerény információkkal rendelkezünk.

Egerszeg, 1562. május 16.

Ács Albert fia, György deák és annak felesége, Apollónia 37 magyar aranyforintért eladja az egerszegi házát és annak birtokát Mihálypéterházi Ormányi Józsnának és feleségének, Ukki Annának²⁹
Jelzet: MNL OL - P 57 - II - I - No. 6.³⁰

A külzeten utólag ráírva: Fasc. 20us, No. 7. I. 6.

Nos Georgius Saffar iudex oppidi Egerzegh ac duodecim iurati, utpote Blasius Chyzar, Matthaeus Nagh, Johannes Molnar, Michael Phylepp, Benedictus Barbel, Johannes Kwstos, Paulus Che, Johannes Fekette, Georgius Janos, Benedictus Bodor, Georgius Mattay et Johannes Wewerwes, ceterique cives eiusdem oppidi Egerzegh etc. damus pro memoria, quod cum fragilem humanae naturae memoriam prolixitas temporis soleat plerumque enervare ne fassionem et contractum sponte iniquorum series imposterum valeat retractare et ne ordine etiam contentionis scrupulum invalescat, sed potius firmitatem consistat, nam Deus opifex rerum hanc voluit esse naturam, ut simplex et nuda veritas esset luculentior, quia satis ornata per se est instrumentali convenit testimonio communiri: proinde ad universorum tam praesentium quam futurorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod Georgius litteratus filius providi quondam Alberti Alch olim concivis dicti oppidi nostri Egerzegh ac honesta domina Apollonia consors praefati Georgii litterati personaliter nostram veniendo in

praesentiam onera et quaelibet gravamina, universorum filiorum filiarumque ac fratrum, proximorum et consanguineorum ipsorum, quos praesens concerneret negotium, ad se ipsos assumendo et levando non compulsus, nec vi, nec dolo circumventi, sed sponte et libere ac animo deliberato commemorando retulerunt nobis et confessi sunt in hunc modum: quomodo ipsi pro quibusdam arduis ipsorum necessitatibus ipsos ad praesens summe urgentibus et evitandis totalem domum civilem et sessionem paternam ac hereditariam ipsorum cum omnibus aedificiis in praescripto isto oppido nostro Egerzegh vocato in comitatu Zaladiensi in publico eiusdem oppidi nostri vico existentem habitam, cui a meridionali domus Matthaei Mayor, a septemtrionali vero partibus Michaelis Kondor concivium nostrorum domus vicinatur, simul cum cunctis eiusdem domus et sessionis paternae et hereditariae ipsorum utilitatibus et pertinentibus terris scilicet arabilibus cultis et incultis, fenetis, quocumque nomine vocitatis, generaliter vero omnibus pertinentibus. Ad praescriptam domum et sessionem civilem, de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus egregio domino Iosae Ormany de Myhalpeterhaza praefecto castris Symegh et per eum generosae dominae Annae Wky, consorti suae ipsorumque heredibus et posteritatibus universis, iure perpetuo et irrevocabiliter dedisset, vendidisset et perpetuasset pro triginta septem flor[enorum] Hungar[icorum] in bonis monetis plene et integre ab eodem domino Josa Ormany coram nobis per praefatum Georgium litteratum levatis et receptis, immo dicti Georgius litteratus ac domina Apollonia praescriptam domum antedictis domino Josae Ormany et dominae Annae consorti suae dederunt, vendiderunt et perpetuaverunt coram nobis iure perennali et irrevocabiliter, in filios filiorum heredumque per heredes, tenendo, possidendo pariter et habendo tali obligaminis vinculo, quod cum temporum in processu praefati dominus Josa Ormany et domina Anna consors eiusdem vel heredes ipsorum praescriptam domum rursus pretio vendere vellent, extunc si in ipso moderno aedificiorum statu eadem domus existeret, quo nunc est, nemini alteri alieno quam praefatis Georgio litterato et Apolloniae consorti et filiis ac filiabus heredibusque suis eadem pretio, quo domus ipsa empta est, vendere possint et teneantur, si vero praefati dominus Josa Ormany et domina Anna consors eiusdem in praescripta domo nova et meliora aedificia, vel etiam in pratis et fenilibus ac terris eiusdem domus aliqua notabilia et fructuosiora aedificia fecerit, extunc universa aedificia recte aestimabuntur et supra praescriptam summam emptionis dictae domus iustam et veram aedificiorum aestimationem et aestimationis summam iam dicti Georgius litteratus et Apollonia consors, vel filii et filiae ipsius praefatis domino Iosae Ormany et dominae Annae consorti suae deponere et persolvere, vel alioqui venditionem praescriptae domus liberare illis, qui emere voluerint, debeant et teneantur eo facto, ad quae praemissa et praemissorum singula ambae partes praescriptae personaliter coram nobis existentes spontanea ipsarum obligarunt voluntate. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam litteras nostras privilegiales nullo penitus contradictorum apparente, pendente sigillo praescripti oppidi nostri Egerzegh, quo utimur communitas, memoratis, domino Josae Ormany et dominae Annae Wky consorti suae, ipsorumque heredibus dando duximus et concedendo. Datum in praenotato oppido nostro Egerzegh, sabbato, in vigilia sacri festi Pentecosten anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo secundo.

²⁶ Kredics László–Solymosi László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. Bp., 1993. 67–73. Magyar fordításban: Bilkei Irén: Egerszeg mezőváros lakói 1524-ben. In: Zalaegerszeg évszázadai. Várostitörténeti tanulmányok. (Szerk. Kapiller Imre.) Zalaegerszeg, 1997. 133–143.

²⁷ Például a Molnar, Kwstos, Wewerwes családnevekkel. Kredics L.–Solymosi L.: i. m. 68–70.

²⁸ Kredics L.–Solymosi L.: i. m. 71. Az urbáriumban szerepel egy Georgius litteratus nevű személy is (Uo. 68.), ám a két forrás keletkezése közt eltelt 38 év kételyeket ébreszt afelől, hogy e két név egyazon személyt jelöl-e.

²⁹ Az átírás a humanista helyesírási elvek alapján készült.

³⁰ Az eredeti, 482 × 341 mm-es hártján kék-fehér sodraton függő, 40 mm-es tipáriummal nyomott, természetes színű, kör alakú, erősen sérült viasz függőpecsét található.

KARIKA TÍMEA

Célzott magániratgyűjtés eredményei egy református faluban, különös tekintettel a családi iratokra

A gyűjtésről

Balatonfőkajár a Közép-Dunántúlon, Veszprém megyében található, a Balaton északkeleti csücskénél, a vízparttól 3 kilométerre. Fényes Elek leírása szerint 1851-ben közel kétezer lakosából 1600 volt református a 200 katolikus és 150 zsidó mellett.¹ Az 1941-es népszámláskor az arányok már változtak, az akkori 2144 fős településen 1191 református hívőt számláltak 392 katolikus és 60 egyéb vallású mellett.² Napjainkra gyökeresen megváltozott a település lakóinak vallási megoszlása. A 2011. évi népszámláskor az 1352 főny adatszolgáltató közül 789 fő vallotta magát valamely vallásfelekezethez tartozónak, s közülük mindössze 285 reformátusnak.³ A második világháború idején a község területét is érintette a németek által kiépített Margit-vonal egy stratégiailag jelentős szakasza, s emiatt a településen heves harcok folytak 1944 decembere és 1945 márciusa között. A pusztítás rendkívüli volt, a falu 452 házából mindössze 8 maradt sértetlen. Találatot kapott többek között a községháza és a református templom is, amelynek tornya ledőlt.⁴ A községháza pusztulásával odalett az irattár, így Balatonfőkajár 1945 előtti iratai – az anyakönyvek kivételével, amelyeket a jegyző az ostrom előtt elásott – odavesztek. Pusztító harcok dúltak a járási székhelyen, Enyingen is, ami azt eredményezte, hogy a járási főszolgabírói és járásbírói iratok szintén a hadi események áldozatává váltak. Ha hozzátesszük, hogy Veszprém vármegye alispánjának 1945 előtti regisztratórája is rendkívül hiányosan maradt fenn, elmondható, hogy Balatonfőkajár község 1945 előtti történetének kutatási lehetőségei igen behatároltak.

Az elveszett információk részleges pótlására fogalmazódott meg az ötlet, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (MNL VeML) célzott magániratgyűjtést folytasson Balatonfőkajáron, illetve balatonfőkajári vonatkozású

1. kép – A balatonfőkajári református templom a háború után

iratokra irányulóan. A munka 2016 tavaszán indult s váratlan eredményeket hozott. A személyes kapcsolatfelvételek kezdeményezésekor az volt a vezérelv, hogy először a háború előtti helyi értelmiségi réteg leszármazottait, az akkori körorvos, református lelkész, jegyző, tanítók családjait keressük fel, feltételezve, hogy irataik megőrzésére nagyobb gondot fordítottak az átlagnál, illetve, hogy helytörténeti szempontból értékes dokumentumokat, köziratokat is őrizhetnek. A felkeresett személyek nagyon jól fogadták a kezdeményezést, szívesen adták át digitalizálásra az általuk őrzött fotókat és iratokat a levéltárnak. A találkozások során interjúk is készültek, amelyek családtörténeti, településtörténeti adatokat rögzítettek. Ugyanekkor került sor a Facebook adta lehetőségeket kihasználva egy gyűjtőportál létrehozására „Balatonfőkajár anno” elnevezéssel, amelyen a település múltjával, illetve az ott élő és valaha élt családokkal kapcsolatos fényképek és írásos dokumentumok közreadására kértük az oldal látogatóit.⁵ A kezdeményezésre meglepően bőségesen érkeztek dokumentumok a közösségi oldalra, amelyek közül a történeti értékűnek ítélt iratokat digitalizáltuk a levéltárban.

¹ *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. 163.

² Az 1941. évi népszámlálás. 2. köt. (Szerk. Dányi Dezső.) Bp., 1976. (Történeti statisztikai kötetek) 288–289.

³ 2011. évi népszámlálás. 3. Területi adatok. 3.19. Veszprém megye (Összeáll. Baunok László et al.) Veszprém, 2013. 185.

⁴ *Népszava*, 75 (1947) július. 6. sz., 6. Balatonfőkajár, az ország legjobban elpusztított községe.

⁵ A közösségi oldalak általánossá vált használata miatt kézenfekvőnek tűnt, hogy a kezdeményezés híre így juthat el leginkább a potenciális iratátadókhöz.

Számos fotó mellett többek között urbárium, a 19. század közepén írásba foglalt házassági szerződések, móringlevél, telekkönyvi és anyakönyvi iratok, helyi egyesületekre és testületekre vonatkozó okiratok, valamint a községet ért háborús károkról fotókat és statisztikákat tartalmazó album, de családtörténeti leírások is kerültek intézményünkbe. A „Balatonfőkajár anno” oldalra Veszprém megyén kívül élő, például dunaujvárosi, hajdúdorogi és budapesti személyektől is érkeztek értékes fotó- és iratmásolatok, akikkel a személyes kapcsolatfelvétel egyébként nem jöhetett volna létre. A felszínre került családi iratok közül kiemelkedik dr. Barabás Lajos volt körorvos személyi és családi irathagyatéka, Bakó Kálmán volt esperes-lelkész családi irathagyatéka, valamint a Gáspár család iratai, mivel ezek az iratanyagok családi fotókon kívül több jelentős, történeti értékű dokumentumot is tartalmaznak.

Az iratórzők és felmenők

A református vallású Gáspár család tagjai helybeli virilisek voltak, akik közül Gáspár Vince a Független Kisgazdapárt elnöke (1930-tól), a párt országos nagyválasztmányának tagja, 1945–1947 között nemzetgyűlési képviselő volt.⁶ A család Budapesten élő leszármazottja, Gáspár Tibor tett közzé a „Balatonfőkajár anno” oldalon több 19–20. századi fényképfelvételt, családi- és köziratot. Az utóbbiak közé tartoznak például a balatonfőkajári lakosok által 1849-ben a vármegyei alispánnak címzett, aszálykár, legeltetési jog és egyebek tárgyában írt kérelem, a „Balatonfő-kajári Önszegélyező Szövetkezet” 1898. évi zárszámadása és vagyonomérlege, vagy a balatonfőkajári gazdák és a Balatonaligai Fürdő Rt. közötti, az aligai strandra és legelőrésze vonatkozó vitás ügy leírása, amely ismerteti az érintett területek birtoklástörténetét az 1840-es évekbeli úrbéri egyezségtől egészen 1943-ig.

Bakó Kálmán⁷ esperes-lelkész több mint 40 évig szolgált a balatonfőkajári református gyülekezetet, amely szolgálatában nagybátyja, Bakó Lajos esperes-lelkész előzte meg 1919–1945 között. A Bakó család – mondhatni – kiterjedt lelkészdinasztia volt a Mezőföldi Református Egyházmegyében, s a Bakó Kálmán tiszteletes fia által átadott dokumentumok között több, lelkészként szolgált családtag fotója és irata is bekerült a levéltárba. Az átadott anyag egyik érdekes darabja Bakó József balatonkenesei lelkész fényképes névjegykártyája. Bakó József 1901–1910 között az enyingi választókerület képviselője volt függetlenségi és 48-as programmal, majd 1910-től Nagykőröst

⁶ <http://www.nevpont.hu/view/8834> (Szerk. Kozák Péter): Gáspár Vince.

⁷ Bakó Kálmán (Balatonfőkajár, 1920. október 9. – Budapest, 1995.) esperes-lelkész. Édesapja Bakó Béla szabadhidvégi református lelkész, édesanyja Somogyi Ilona. A gimnáziumot és a teológiát Pápán végezte. 1942-től pápai segédlelkészként szolgált, majd 1943. július 1-től Balatonfőkajáron, Bakó Lajos mezőföldi esperes mellett lett segédlelkész. 1946-ban Mezőszilasra helyezték át. 1947-ben tért vissza ismét Balatonfőkajárra, ahol nyugalomba vonulásáig, 1987-ig szolgált gyülekezetét. Különböző egyházi tisztségeket töltött be, többek között egyházmegyei tanácsbíró és jegyző is volt. 1974-ben választották meg a Veszprémi Egyházmegye esperesévé.

2. kép – Bakó Lajos balatonfőkajári lelkész és lánya, Judit

képviselte Kossuth-párti programmal,⁸ Nagykőrösön lett lelkész, a kecskeméti egyházmegye tanácsbírája, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye törvényhatósági bizottsági tagja, a Községi Takarékpénztár igazgatósági tagja stb.⁹

Mindenképpen külön említést érdemel Bakó Lajos¹⁰ és lánya, Bakó Judit. Az egyházmegye és gyülekezete által is

⁸ 1910–1918. évi országgyűlés. (Szerk. Végváry Ferenc– Zimmer Ferenc.) Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Bp., 1910. 223.

⁹ Gyászjelentések, Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_DebreceniRefKollNagykovyvtara_BA_BAJA/?pg=136&layout=s

¹⁰ Bakó Lajos (Fehérvárcsurgó, 1887. július 6. – Lepsény, 1944. december 16.) esperes-lelkész. Édesapja Bakó Imre fehérvárcsurgói, majd városhidvégi lelkész, édesanyja Báthory Róza. A gimnáziumot és a teológiát is Pápán végezte, 1911-től helyettes lelkészként szolgált Fehérvárcsurgón, Mezőkomáromban, Simontornyan, Dégen, majd édesapja mellett segédlelkészkedett Városhidvégen, később hitoktató segédlelkész Székesfehérváron. 1912-ben Bodajkon lelképáztorrá választották, itt 1919. június végéig dolgozott. Közben, 1917–1918-ban katonai lelkészi szolgálatot teljesített főlelkészi rangban a marosvásárhelyi Magyar királyi 22. honvéd pótzászlóaljnál Erdélyben és Romániában. 1919. július 1-től Balatonfőkajár lelképáztora, s egészen halá-

nagyra becsült, több egyházi tisztséget betöltő Bakó Lajos esperes-lelkész kezdeményezésére az Országos Református Szeretetszövetség 1942-ben 20 fős fiú árvaházat állított fel Balatonfőkajáron, amelyet a lelkész feleségével és óvónői képesítést szerzett lányával, Judittal vezetett.¹¹ Sajnálatos módon Bakó Lajos és Bakó Judit is elhunyt a második világháború alatt a községben zajlott hadi cselekmények következtében, az apa szervezete nem bírta a front előli kitelepítés megpróbáltatásait, lánya halálát pedig légítámadás okozta.¹² Találatot kapott s elpusztult az árvaház épülete is, maga alá temetve kilenc kis lakóját.¹³ A háború után, 1947-ben építették újjá az árvaotthont, amely ezután Bakó Judit Árvaház néven, Bakó Kálmán lelkész felügyelete alatt működött tovább, feltehetően 1960-ig. Az átadott dokumentumok között Bakó Lajosról és családjáról, az árvaházról, az árva fiúkról és az őket nevelő diakonisszákrol készült képek ugyanúgy megtalálhatók, mint a balatonfőkajári református templomról készült számos felvétel, amelyek közül több a háborús károkat szenvedett, csonka tornyú épületet ábrázolja.

Dr. Barabás Lajos irathagyatéka ügyében 2016 márciusában kerestük fel fiát, a Veszprémben élő dr. Barabás Györgyöt, részben a körorvos működési és személyi iratai okán, részben pedig – a Veszprémi Kaleidoszkóp¹⁴ mintájára – Balatonfőkajár történetére vonatkozó fotók és egyéb dokumentumok gyűjtése céljából. A másolásra átadott hagyaték minden várakozást felülmúlóan rendszerezett és sokszínű. Legfőbb értéke, hogy teljességében mutatja be egy vidéki körorvos, majd körzeti orvos életpályáját családi körülményeivel együtt – születésétől kezdve egészen nyugdíjazásáig –, illetve haláláig. Követhetjük tanulmányait, szakmai előmenetelét valamint családi, baráti, hivatali kapcsolatait. A rendelkezésünkre bocsátott képanyag pedig még ezen is túlmutat. A főként fotóalbumokban található képeken felfedezhetjük a szűkebb és tágabb családot, barátokat, az egyetemi évek, a mindennapi élet lenyomatait, ugyanakkor olyan közérdeklődésre számot tartó fényképek is megtalálhatóak a gyűjteményben, mint az Országos Református Tanító Egyesület

láiig itt szolgált. Felkészültségére hamar felfigyelt az egyházmegye és az egyházközség is: volt körlelkész, egyházmegyei jegyző, egyházmegyei tanácsbíró, a Lelkészi Egyesület elnöke, egyházmegyei főjegyző is, majd 1936-tól a Mezőföldi Egyházmegye esperesévé választották. 1924-ben vette feleségül Bakóczi Irmát a hajdúböszörményi lelképásztorn, Bakóczi Endre lányát. 1925-ben született meg egyetlen gyermekük, Judit.

¹¹ „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházközség lelkészi önéletrajzai, 1943. (Szerk. Kránitz Zsolt.) Pápa, 2013. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 13. Jubileumi kötetek 2.) 368–369.

¹² *Dunántúli Protestáns Lap*, 56 (1945) március 11. 10–11. sz. 3.

¹³ *Népszava*, 75 (1947). július 6. sz. 6. Balatonfőkajár, az ország legjobban elpusztított községe.

¹⁴ A Veszprémi Kaleidoszkóp a Veszprémi Hét Domb Egyesület és a Veszprém Megyei Levéltár 2011-ben meghirdetett kezdeményezése, amelyben olyan 1970 előtt készült családi fényképek gyűjtése indult meg, amelyek jellegzetes veszprémi házak, közterületek előtt készültek, vagy a kor és Veszprém szempontjából nevezetes eseményt örökítettek meg. A gyűjtemény folyamatosan bővül, s az abban szereplő fotók Veszprém Megyei Jogú Város támogatásával adatbázis formájában mindenki számára elérhetővé váltak.

(ORTE) balatonalmádi nyaralójában készült életképek.¹⁵ Az irathagyatékából dr. Barabás Lajosra, továbbá a Barabás és vele rokonságban álló Makay családra vonatkozóan az alábbiak bonthatók ki.

Dr. Barabás Lajos balatonfőkajári körorvos

Barabás Lajos Jenő 1907. augusztus 21-én született a Veszprém megyei Nagyacsádon egy nyolcgyermekes református család negyedik gyermekeként. Édesapja, Barabás Lajos a helyi református elemi népiskolában tanított, édesanyja Gyenge Ilona volt. Az elemi iskolát Nagyacsádon végezte, majd 1920–1924 között a Dunántúli Református Egyházközség Pápai Főgimnáziumának diákja volt. Tanulmányait Pécsen, a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karán folytatta, ahol 1930-ban orvosdoktori oklevelet szerzett. Az egyetem Közegészségtani Intézetében 1928 áprilisától díjtalan, majd 1930 januárjától díjazott gyakornok lett. 1931. április 15-től Baja város közpórházának Ideg- és Elmeorvosi Osztályán működött segédorvosként, ahonnan ugyanezen év augusztus 24-től Veszprém megyei város nyilvános jellegű kórházához került orvososi minőségben. Iratai szerint gyakorló orvosként 1933. május 15-től kezdődően működött Berhidán, amely székhellyel 1934. december 1-től a Magyar Királyi Államvasutak Igazgatósága kezelőorvosnak (pályatorvosnak) szerződtette a Hajmáskérteről Lepsényig terjedő 29 kilométernyi vonalszakaszra. 1937-ben pályatorvosi székhelyét Berhidáról Balatonfőkajárra tették át, mivel a belügyminiszter 1936. október 3-án kinevezte Balatonfőkajárra körorvossá, a dr. Haidekker Nándor lemondása folytán megüresedett körzetbe. Ugyanezen hónapban körorvosi tanfolyamot kezdett Budapesten, majd ennek elvégzése után 1936 decemberében felvette szolgálatát, s egészen nyugdíjba vonulásáig, 1984. június 30-ig volt a község nagy tiszteletnek örvendő körorvosa, majd körzeti orvosa. Veszprémben, 1934-ben feleségül vette a szintén református, Várpalotán 1910. február 20-án született Makay Zsuzsanna Violát. Két gyermekük született, Zoltán Lajos (1935) és György (1938). A család kezdetben Berhidán, majd 1936-tól a balatonfőkajári orvosi rendelőhöz tartozó szolgálati lakásban élt.

Érdekes adalék, hogy a balatonfőkajári körorvosi helyre kiírt pályázat elnyerésében dr. Barabás Lajost a helyi római katolikus elemi iskola igazgató-tanítója, Bartalis Béla is segítette. A pályázat kiírása után megjelent Bartalis Bélánál Barabás Lajos nagyacsádi református igazgató-tanító, s arra kérte

¹⁵ A dr. Barabás Lajosra, a Barabás és a Makay családokra vonatkozó információk elsődleges forrása a dr. Barabás György által őrzött irathagyaték. Az iratok jelentős részének digitalizálása már megtörtént, de levéltári jelzettel nem kaptak, mivel dr. Barabás György időközben úgy döntött, hogy édesapja iratait a közeljövőben eredetiben adja át a Veszprém Megyei Levéltárnak. Jelenleg – megkeresésünkön felbuzdulva – család kutatást folytat, amelynek során levéltári és online kutatáson kívül rokonságát is felkeresi adatgyűjtés céljából. A felszínre került információk alapján családtörténeti leírások készítésébe fogott, amelyeket szintén átad majd levéltárunknak. Nagyapja, Barabás Lajos nagyacsádi igazgató-tanító élettörténetének leírása már elkészült, amelynek adatait már jelen tanulmány is felhasználja.

3. kép – dr. Barabás Lajos és Makay Zsuzsanna
az 1930-as évek elején

– mint kolléga a kollégát –, hogy támogassa fiát az állás elnyerésében. A kérésnek eleget téve Bartalis Béla végigjárta a helyi katolikus gazdákat, s a Barabás doktorra való szavazásra buzdította őket.¹⁶ Bartalis tanító nem bánta meg közbenjárását, ő is, s a falubeliek is megkedvelték az új orvost. Egy gond adódott csak az orvosváltásból: a fiatal doktor (akkor még) nem tudott tarokkozni, s így megbomlott az addigi kártyakör, amelynek tagjai Bartalison kívül Bakó Lajos református esperes-lelkész, az unitárius vallású állatorvos dr. Agyagási Domokos, valamint a részben zsidó származású dr. Haidekker Nándor körorvos voltak.¹⁷ Később dr. Barabás Lajos ezt a „hiányosságát” pótolta, s azután Bakó Lajossal, dr. Agyagásival és Bartalis Bélával, majd annak elköltözése után Deák Gyula katolikus tanítóval tarokkozott együtt rendszeresen. (Bakó Lajos halála után helyét Bakó Kálmán lelkész vette át a társaságban.) A körorvos és az állatorvos szoros baráti kapcsolatba kerültek egymással, s a kártyán kívül a vadászat is közös szenvedélyükké vált. A két feleség között is barátság szövődött, s a gyermektelen Agyagási házaspár szinte sajátjaként szerette a Barabás fiúkat. Barabás dokornak kevés szabadidejében még egy kedvelt időtöltése akadt, ez pedig az úszás volt. 1940 májusában vásárolt Aligán egy tóparti villát, amelyet aztán 1948-ban államosítottak pártüdüllő céljára, de valamivel később kárpótlásul Balatonvilágoson kapott egy vízparti nyaralót, amelynek földszintjén rendelőhelyiséget is berendezett. A második világháború alatt többször behívták katonai szolgálatra; az 1. magyar hadsereg kötelékében katonarvosként megjárta az ukrán frontot is. A háború alatt Magyar Bronz Vitézségi Éremmel tüntették ki.¹⁸ Hadi szolgálata idején családja a harcok elől felesége Pápán élő rokonaihoz, dr. Fejes Sándor református lelkészhez és nejéhez, Makay Vilmához menekült, ahonnan csak több hónappal a háború vége után tértek vissza Balatonfőkajárra. Barabás Lajos 1945 áprilisában érkezett haza a faluba, s mivel az orvosi rendelő és lakás a harcok alatt megsemmisült, beköltözött a szintén találatot kapott

jegyzői lakásba, ahová később családja is követte. Hazaérkezése után hivatalból részt vett többek között a temetőn kívül eltemetettek exhumálásában, amellyel kapcsolatban hagyatékában fennmaradt a temetőn kívül eltemetett holttestek helyéről készült feljegyzés is.

Orvosi körzete 1936-ban kelt kinevezési okmánya szerint Balatonfőkajár, Csajág, Küngös és ezek pusztái, köztük az akkor még Balatonfőkajárhoz tartozó, a mostani Balatonvilágos községet alkotó településrészek: Balatonvilágos, Balatonaliga, Petőfi-major és Mathiásztelep is. Körzetét saját tulajdonú személyautóval, annak hiányában (a háború alatt a honvédség lefoglalta gépjárművét) lovas kocsival, télen, nagy hóban lovas szánnal járta be. Többször előfordult, hogy éjjel ávosok érkeztek érte autóval, mivel szükség esetén ellátta az aligai pártüdüllőben nyaralókat, vagy éppen az oda „félretett” elvtársakat, például Szakasits Árpádot. Balatonakarattya ugyan nem tartozott körzetéhez, de személyes ismeretségek révén több Akarattyan élő vagy nyaraló páciense is akadt, s közülük volt, akivel az orvos–beteg viszonyt meghaladó, szinte baráti kapcsolatot ápolt. Ilyen kapcsolatban volt például Kodolányi János íróval és Hory András korábbi nagykövettel is, akinek egyik levelét tartalmazza az irathagyaték. Betegei bármikor bekopoghattak hozzá, éjjel, hétvégeken, ünnepekkor is kezelte a segítségére szorulókat. Jellemző példa emberségére, hogy orvosírnokként alkalmazta a községben egykor élt bonyhádi Perczel Armand tábornok¹⁹ özvegyét, a már idős Toldalagi Ilona grófnőt, s az ellenséges rendszerben biztosítani próbálta védelmét. Amikor egy 1964-es ellenőrzéskor azt a kérdést kapta, hogy miért foglalkoztatja egy horthysta tábornok özvegyét, kész válaszal állt elő: a tábornok nem volt tagja az 1944-es tisztikarnak, viszont Perczel Mór leszármazottja. (A kérdés, s a válasz is feljegyzésre került orvosi ellenőrzési könyvében.) Később a biztonság kedvéért még egy újságkivágást is elhelyezett az ellenőrzési könyvben, amely arról tudósított, hogy egy Marx Károly által Perczel Mórnak írt levelet találtak a szabadságharc tábornokának hagyatékában. 1974-ben szakorvosi minősítést s főorvosi címet kapott. Elkötelezett gyógyító tevékenysége mellett nem nagyon jutott ideje társadalmi szerepvállalásra, de hosszú ideig presbiterként szolgálta gyülekezetét, amelyért köszönetképpen 1976-ban tiszteletbeli presbiterré választották. Fia, György szerint édesapja nem volt rendszeresen templomba járó ember, de „mélységesen, mélyen református volt”. 1980. június 10-én elhunyt szeretett felesége. Négy évig dolgozott még ezután, majd nyugdíjba vonulásakor, 1984-ben György fiához költözött a településbe. Évekig visszajárt kedves betegeihez, időnként még világosi nyaralójában is fogadta őket. Lelkiismeretes, áldozatos munkáját számos kitüntetés dicséri, többek között Az egészségügy kiváló dolgozója, a Kiváló Munkáért és a Munka Érdemrend ezüst fokozata. Dr. Barabás Lajos 1996. augusztus 26-án hunyt el az ajkai kórházban.

¹⁶ Dr. Bartalis Imre: Csíksobotfalvától Balatonfőkajárig. Bartalis Béla kántortanító élete. Balatonfőkajár–Tapolca, 2014. 104–105.

¹⁷ Uo. 82.

¹⁸ MNL VeML XVII. 405. 544/1945. dr. Barabás Lajos nyilatkozata az enyingi járási igazolóbizottság felé.

¹⁹ Bonyhádi Perczel Armand (Ógyalla, 1876. szeptember 15. – Balatonfőkajár, 1956. március 21.) Perczel Mór 1848-as honvéd tábornok unokája. Nyugalmozott tábornok, 1935-ben vásárolt birtokot Balatonfőkajáron. 1945-ben költözött a településbe feleségével, gróf Toldalagi Ilonával, anyósával báró Zeyk Erzsébettel és testvérével, Perczel Margittal.

A Balatonfőkajáron eltöltött 48 évi odaadó munkájának, példaeértékű elhivatottságának megbecsülése jeléül a település 2002-ben posztumusz díszpolgárává avatta.

A Barabás család

Az idősebb Barabás Lajos Gyórszemerén született 1865. július 5-én, sokgyermekes családban. Apja Barabás György asztalos, aki részt vett az 1848-as szabadságharcban, anyja Németh Julianna egy kispéri juhász lánya, mindketten református vallásúak voltak. Az ifjú Barabás Lajos 1881-ben végezte el a Pápai Református Tanítóképzőt, de mivel 1882-től bevezették a négyéves tanítóképzést, csak segédtanítóként alkalmazták azzal a feltétellel, hogy megfelelő oklevelet szerez. 1884–1891 között Szemerén, Bőnyben, Dudaron, Homokbödögén volt segédtanító majd tanító (1890-ben letette a hiányzó képesítővizsgát). 1892-től nyugdíjazásáig Nagyacsádon szolgált tanítóként és „száraz kántorként”.

Kétszer nősült, első felesége a Takácsi községi földműves családból származó, evangélikus vallású Réthy Julianna volt, akivel 1889-ben kötött házasságot. Gyermektelen frigyüknek a feleség korai halála vetett véget 1899-ben. Még ugyanez évben nőül vette volt tanítványát, a falu egy módos református családjának lányát, az 1878. május 17-én Nagyacsádon született Gyenge Ilonát. Az esküvőt követő évtől 1917-ig tíz gyermekük született, akik közül nyolcan éltek meg a felnőtt kort.

Barabás Lajost 1907-ben körtanítónak nevezték ki, s az 1908-ban tartott körlelkészi vizsgálat a kitűnő tanítók között sorolta fel. Az 1912/13. tanévben négyhetes mezőgazdasági tanfolyamot végzett el, amelyet a Pápai Magyar Királyi Altisztképző Földműves-iskola tartott néptanítók részére. Családi szempontból emlékezetes esemény ez, mivel e tanfolyamon részt vett Lajos fiának későbbi apósa, Makay Zoltán is, s a tanfolyamot végzett tanítókról készült tablón ugyanazon sor két végén láthatóak. A földművelésügyi miniszter által adományozott három szorgalmi díj közül kettőt ők nyertek

4. kép – A Barabás család az 1930-as években Nagyacsádon
Balról jobbra, ülnek: Barabás Julianna, Barabás Etelka, Barabás Lajosné, Barabás Lajos, Barabás Ilona. Állnak: Barabás György, dr. Barabás Lajos, Barabás Árpád, Barabás Endre, Barabás Béla.

el: az első, százkoronás díjat Barabás Lajos, a második, ötven koronás díjat pedig Makay Zoltán.²⁰

Az egyházmegyei tanítóegyesület aktív tagja volt, rendszeresen felszólalt ülésein, többször egyházmegyei tanítóképviselővé is választották. Az 1919 októberében alakult Pápa Város és Vidéke Tanárok és Tanítók Keresztény Egyesületének alapító tagja, beválasztották az alapszabály-tervezet elkészítésére létrejött bizottságba,²¹ majd november 7-én megválasztották az egyesület egyik alelnökének.²²

Szabadidejében versírással is foglalatoskodott, témáit általában a mindennapokból merítette (testvéri szeretet, unoka születése, feleség halála, özvegyember sorsa), de írt Antal Géza püspök haláláról, vagy az orosz fogságban szenvedő magyar katonák hazatérését segítő, adománygyűjtésre buzdító verset is. Ez utóbbi, „Segítsd haza őket!” című verséről tudjuk, hogy nyomtatásban is megjelent, a Pápa és Vidéke politikai hetilap adta közre 1920. február 27-i számában.²³ A jótékonykodás és a közjó szolgálata Barabás Lajos meghatározó tulajdonsága volt. Ismert, hogy tekintélyes összeget adományozott a nagyacsádi református templom elé épített díszes torony céljára,²⁴ a harangalap javára pedig 100 kg búzát ajánlott fel.²⁵ Dr. Antal Géza püspök 1925-ben igazgatótanítói címmel tüntette ki,²⁶ két évvel később nyugalmába vonult.²⁷ Nyugdíjazása után Pápára költözött a Kölcsény utca 14. szám alatti házba. Pápán is aktívan bekapcsolódott az egyházi életbe, presbiterként szolgált. Felesége 1947-ben elhunyt, ezután magányosan élt, egy helybeli idős asszony főzött rá. 1956. július 27-én halt meg, 91 évesen. Halála előtt egy héttel még rönkfát fűrészelt az udvarán.

Barabás Lajos és Gyenge Ilona nagy súlyt fektettek gyermekeik taníttatására. Árpád (1900) református lelkész-ként szolgált Tapolcafőn, házastársa Hidrik Eszter református tanítónő volt. Endre (1903) tanító lett, Tataújvárosban vezette oltár elé Pintér Máriát. Etelka (1905) tanítónőként dolgozott, Mészáros József földbírókoshoz ment feleségül. Lajos (1907) orvosi képesítést szerzett, felesége Makay Zsuzsanna. Julianna (1909) Ausztriába került, Johann Pahr, későbbi gattendorfi főjegyző felesége lett. Béla Zoltán (1911) jogi doktorként végzett, s Rátz Rózsa református tanítónőt vette nőül. Ilona (1914) református tanítónőként végzett és Bíró Ernő zámolyi református lelkésszel kötött házasságot. A legkisebb gyermek György (1917) jogászi végzettséget szerzett, bíróként dolgozott, felesége Kocsis Katalin titkárnő volt.

A család elsőszülöttjének, a Nagyacsádon, 1900. május 4-én született Árpádnak tragikus sors jutott osztályrészül. A pápai református gimnáziumban letett érettségi vizsgája után hadba vonult, s 1918. május 1. és november 1. között részt

vett az első világháborúban. Leszerelését követően Pápán lett hittanhallgató. 1922. szeptember 7-től 1923. szeptember 16-ig Köveskálón helyettes lelkész, 1923. szeptember 16-tól 1926. július 1-ig Tapolcafőn, 1926. július 1-től 1926. december 1-ig Csetényben segédlelkész volt. 1926. december 1-től haláláig Tapolcafőn szolgált lelkészként. 1928-ban vette feleségül a tapolcafői Hidrik Esztert. Három gyermekük született, Árpád (1929), Balázs László (1934) és Lajos (1941).²⁸ Az első világháború viszontagságait átvészelő Barabás Árpád a második világháború mártír lelkészévé vált. Dr. Papp Vilmos Negyvenegy prédikátor című művében a következők szerint írta le az 1945. március 24-én történt halálesetét. A Tapolcafőn fosztogató szovjet katonák elöl a tiszteletes a templomdomb aljánál feltörő források aknáiba rejtette el a kegyeseket és néhány anyakönyvet. Az értékeket nem volt hajlandó kiadni, ezért lelőtték, s a parókiát is felgyújtották. Családja eközben a kertben ásott légoltalmi veremben húzta meg magát.²⁹ A családi visszaemlékezés azonban úgy szól, hogy miközben a lelkész feleségével és gyermekeivel a kertben ásott bunkerben rejtőzött, a bevonuló szovjet csapatok kifosztották és felgyújtották a templom mellett álló házukat. A lángoló épületből a lelkész és legidősebb fia, Árpád próbálták menteni a menthetőt. Miközben az ifjabb Barabás Árpád a padláson tárolt élelmiszereket igyekezett lehordani, édesapja eltűnt. Másnap hajnalban tudott keresésére indulni nagybátyjával, Hidrik Jánossal. A tiszteletes holttestét a ház kerítésén kívüli vizesárokban találták meg, három géppisztolygolyóval homlokában. Barabás Árpádot ideiglenesen a parókia kertjében temették el, majd a harcok elmúltával a pápai temetőben helyezték örök nyugalomra.

A Makay család

A Barabás és a Makay család összefonódása egyrészt nem meglepő, hiszen lelkész- és tanítócsaládok gyermekei általában ugyanazon körből választottak társat maguknak, ugyanakkor szinte sorszerűnek mondható. Először a két családfele, Barabás Lajos és Makay Zoltán ismerkedtek meg az 1913. évi mezőgazdasági tanfolyamon Pápán, majd gyermekeik, Barabás Etelka és Makay Zsuzsanna találkoztak Balatonalmádban, az ORTE üdülőjében. Barabás Etelka megkedvelte az üdülőben elfoglaltsággal bíró Zsuzsannát, s kinézte őt öccsének, Lajosnak. A közvetítés jól sikerült. A fiatalok valószínűleg 1931–1932-ben ismerkedhettek meg, amit 1934-ben házasság követett. A veszprémi esküvő után a lakodalmat a balatonalmádi ORTE üdülőben ülték meg, ahol csoportkép is készült az immár egyesült, két népes famíliáról.

Makay Zsuzsanna apai és anyai ágon is többgenerációs református lelkész- és tanítócsaládok leszármazottja, ám az ő felmenőivel kapcsolatban számottevő ada-

²⁰ A pápai magyar kir. Gazdasági altisztképző földműves-iskola értesítője az 1912–1913. tanévről. (Összeállította: Tar Gyula) Pápa, 1913. 10–11.

²¹ *Pápai Közlöny*, 29 (1919) 43. sz. 2–3.

²² *Pápa és Vidéke*, 14 (1919) 38. sz. 4.

²³ *Pápa és Vidéke*, 15 (1920) 8. sz. 2.

²⁴ *Dunántúli Protestáns Lap*, 17 (1906) 497.

²⁵ *Harangszó*, 15 (1924) 5. sz. 39.

²⁶ A Pápai Református Egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve, 1925. július. Pápa, 1925. 12.

²⁷ *Pápa és Vidéke*, 24 (1927) 31. sz. 2.

²⁸ „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai, 1943. (Szerk. Kránitz Zsolt.) Pápa, 2013. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 13. Jubileumi kötetek 2.) 644.

²⁹ *Papp Vilmos*: Negyvenegy prédikátor. XX. századi magyar „gályarab”-predikátorok I. Bp., 2008. 27–29.

5. kép – A Barabás és a Makay család tagjai 1934-ben, az ORTE balatonalmádi üdülője előtt

Balról jobbra, ülnek: Barabás Julianna, Barabás Ilona, Barabás Lajosné, Makay Zsuzsanna, ifj. Barabás Árpád, dr. Barabás Lajos, Makay Zoltánné, Barabás Etelka, Gyenge József. A második sorban bal oldalról az első Makay György, Makay Zsuzsanna mögött áll Makay Vilma, jobb oldalról negyedik Barabás Árpád. A következő sorban középen Barabás Lajos, mellette jobbra Barabás Endre, Barabás György és kissé távolabb Makay Béla. Hátul, a becsukott ajtószárnytól balra Makay Zoltán, a nyitott ajtóban középen Barabás Béla.

tot dr. Barabás Lajos irathagyatéka sajnos nem tartalmaz. Édesanyja, Lakatos Vilma tanítónő a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Pányokon született 1882. március 8-án, Lakatos Sándor református tanító és Janthó Vilma szülők gyermekeként. 1902-ben szerzett elemi iskolai tanítónői és kisdudóvónői oklevelet az eperjesi állami tanítónőképzőben, s ez év szeptemberében már a várpalotai református elemi népiskola II. számú tanítói állását töltötte be.³⁰ 1902. október 16-án házasságot kötött Makay Zoltánnal.

Makay a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Alsóvadáson látta meg a napvilágot 1879. november 15-én, szülei gejei és makói Makay János Pál református tanító és Gyurkó Zsuzsanna. A Veszprém vármegye tanfelügyelőjének iratanyagában található minősítési lapja és munkaügyi iratai alapján tudjuk, hogy elemi iskolai tanítói oklevelét az aradi állami tanítóképző intézetben szerezte 16/1898. szám alatt, s innen ismerjük szolgálati helyeit is. Református kántortanítóként tevékenykedett a gönci református elemi népiskolában 1898. július 1. és 1902. szeptember 1. között, majd 1902. szeptember 1-től Várpalotán a református elemi népiskolában dolgozott. 1919-ben megromlott egészségi állapotára hivatkozva

nyugdíjazását kérte, amely a következő év elején be is következett.³¹ A családi legendárium szerint megromlott egészségi állapotának oka az volt, hogy hitelkezességet vállalt egy jó barátjáért, aki helyett végül neki kellett nagyobb összeget visszafizetni, s része még történetének, hogy többféle vállalkozásba is belefogott. 1928. szeptember 1-jén újra visszatért tanítói hivatásához (reaktíválták), a Balassa Kálmán veszprémi református igazgató-kántortanító elhalálozásával megüresedett állást töltötte be. 1938-ban Medgyasszay Vince püspök igazgatóvá nevezte ki,³² egy évvel később azonban végleg nyugdíjba vonult.

Tudjuk, hogy 1919-ben költözött családjával Veszprémbe. Az 1937-ben kiállított minősítési lapján szereplő adatok szerint gondnoka az ORTE balatonalmádi üdülőjének, s korábban volt szövetkezeti, gazdaköri, takarékpénztári elnök és ipartestületi jegyző, valamint húsgyári igazgató. Ugyanitt jegyezték fel azt is, hogy részt vett a Hangya szövetkezet szervezésében Gönc, Várpalota, Öskü, Ősi, Nemespécseley, Bakonyháza, Herend, Devecser, Peremarton községekben és Veszprém városában, továbbá hogy a veszprémi református

³⁰ MNL VeML VI.501. A várpalotai református felekezeti iskolánál létesített II. tanítónői állás törzslapja.

³¹ MNL VeML VI.501. 3594/1938.

³² A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyve, 1938. október. Pápa, 1938. 16.

6. kép – Nyaralók csoportképe az ORTE balatonalmádi üdülője előtt az 1930-as években

ifjúsági egyesületben előadó s még analfabéta tanfolyam vezetője is volt.³³

Feleségét 1921. szeptember 21-én választották meg tanítónővé a veszprémi református elemi iskolához,³⁴ ahol 1940-ig tanított, amikor is egészségi állapota miatt saját kérelmére nyugdíjazták.³⁵

A házaspár ezután Székesfehérvárra költözött György fiukhoz. Makay Zoltán 1949-ben bekövetkezett haláláig aktív társadalmi és egyházi életet élt. Özvegye 1951-ben Balatonfőkajárra költözött dr. Barabásékhoz, ahol 1953-ban hunyt el. Négy gyermekük közül Béla (1903) jogászként tisztviselő lett s a szintén tisztviselő Vaday Etelkát vette feleségül Budapesten. Makay György (1906) okleveles gazdaként végzett a mosonmagyaróvári gazdasági akadémián, Elekes Piroskát vette nőül Budapesten. Vilma (1909) dr. Fejes Sándor³⁶ várpalotai lel-

késsel kötött házasságot. Zsuzsanna (1910) dr. Barabás Lajos orvos felesége lett.

Az Országos Református Tanító Egyesület balatonalmádi üdülője visszatérő helyszín a Makay család életében. A költözés onnan ered, hogy a telek egy része, amelyen az üdülőház áll, előzőleg Makay Zoltán és neje tulajdonában volt. A Makay házaspár eredetileg egy 572 négyszögöles ingatlant vásárolt, amelynek egy részét megosztás után eladták, s a fennmaradó 263 négyszögöl területű birtokra 1925-ben jegyezték be egy lakóházat. Ezt a birtokot vásárolta meg tőlük 26400 pengő vételárért 1927-ben az ORTE, amelyhez nonsokára még 100 négyszögölnyi területet vett egy szomszédától az egyesület. Ezután került sor a tervezett üdülő megépítésére, amely a mai napig is áll a Dózsa György utca 13. szám alatt, s jelenleg a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezetének üdülője.³⁷ Ismert, hogy 1924-ben a veszprémi bejegyzett cégek között szerepel Makay Zoltán ingatlanközvetítő,³⁸ s az is, hogy 1926-ban napi ötszöri étkezéssel és anyai gyermekfelügyelettel Balatonalmádiban napi panziót, valamint eladó vilatelkeket hirdetett a Pesti Naplóban,³⁹ így valószínűsíthető,

³³ MNL VeML VI.501. 3594/1938.

³⁴ A Veszprémi Református Egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve 1918–1925. Pápa, 1932. 42.

³⁵ A Veszprémi Református Egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve 1940. augusztus. Balatonfüred, 1940. 17.

³⁶ Dr. Fejes Sándor (Balatonarács, 1909. december 12.) lelkész, a hittudományok doktora, volt veszprémi hitoktató, pápai kollégiumi vallásnár, egyházkerületi főjegyző, zsinati jegyző. 1987-ben hunyt el, nyughelye a balatonarácsi református temető.

³⁷ *Új Almádi újság*, 10 (1998) 2. 2.

³⁸ Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára. Bp., 1924. 1492.

³⁹ *Pesti Napló*, 77 (1926) 154. 32.

hogy mielőtt 14 helyiségből álló házat az ORTE számára megvételre felajánlotta,⁴⁰ a vállalkozó szellemű tanító ott panziót üzemeltetett. A korábban felvázoltakból kiderül, hogy az egyesület által működtetett üdülőben Makay Zoltánt gondnokként alkalmazták, s dr. Barabás Györgytől azt is tudjuk, hogy nyaranta gyermekei is ott dolgoztak, a lányok a konyhán, a fiúk pedig felszolgálóként. Makay Zsuzsanna és dr. Barabás Lajos lakodalmuk helyszínéül is e helyet választották, így az ORTE üdülője végleg beírta magát családjuk történetébe.

A Balatonfőkajárra vonatkozó magánirat gyűjtés tovább folytatódik, hiszen az eddigi munka során felszínre került információk alapján többeket ezután keresünk még fel. Feladatunkat megkönnyíti, hogy a kezdeményezés híre sokakhoz eljutott, s igen pozitív visszhangra talált. A magánszemélyek

szívesen adják át irataikat digitalizálásra, sőt, néhányan közülük már jelezték, hogy az átadott iratokat vagy azoknak egy részét eredetiben is levéltárba adnák, felismerve, hogy intézményünk megbecsüli, használja és hozzáférhetővé teszi azokat. A folyamat során máshonnan nem pótolható források kerülnek közgyűjteményi őrizetbe, amelyek hely- és családtörténeti kutatások megalapozói lehetnek, de ennél szélesebb kutatási területeket is szolgálhatnak.⁴¹ Szerencsés folyamánya e munkának az is, hogy segítheti a levéltárak társadalmi elismertségét, hiszen az iratátadók és a „Balatonfőkajár anno” közösségi oldal látogatói jobban megismerik és megértik e közgyűjteménytípus működésének hasznosságát, nyitottságát, s közülük néhányan aktív „levéltárhasználóvá”, kutatóvá válhatnak, illetve váltak.

⁴⁰ *Néptanítók Lapja*, 59 (1926) 47–48. sz. 38.

⁴¹ Elég, ha csak a második világháborús iratokra, fotókra vagy a református árvaházra vonatkozó információkra és fényképekre gondolunk.

SZÁLKAI TAMÁS

Adalékok a protestánsok pecséthasználatához az Érmelléki tractus lelkészi beadványai kapcsán

A mai Hajdú-Bihar megye területén az egyes egyházközségek történetének kutatása az elmúlt évtizedekben igen esetlegesnek volt mondható.¹ Mindezek mellett az egyes egyházközségi és lelkészi pecsétek korszerű feldolgozása, közzététele is várat magára, annak ellenére, hogy Nagy Sándor és Kormos László a Tiszántúli Egyházkerület Levéltárában már évtizedekkel ezelőtt végzett ilyen irányú gyűjtéseket,² sőt, a Tiszántúli Egyházkerület Múzeuma is őriz egy sor témába vágó tipáriumot.³ Főleg a Tiszáninnyi Egyházkerületre vonatkozó adatokat – de országos kitekintést is – tartalmazó bővebb munka több mint három évtizede született,⁴ illetve egy általános áttekintő tanulmány épp megjelenés alatt áll.⁵ Mindkét fent említett szerző rámutatott, hogy számos forrás még feltárára vár. A kutatást ugyanakkor az is nehezíti, hogy a források még egy-egy egyházkerület esetében is fizikailag különböző gyűjteményekben, olykor pedig – mint esetünkben is – különböző államokban találhatóak.⁶

A Magyar Nemzeti Levéltárban zajló – a reformáció történetével kapcsolatos – források feltárára irányuló projekt keretében a Bihar vármegye területén fekvő egyházi

közigazgatási egységek⁷ feudális kori irataiban a helyi egyházak és társadalom kapcsolatára rávilágító dokumentumok gyűjtése közben a helyi egyházak pecséthasználatához is adatokat szolgáltató dokumentumokra bukkantam. A most közölt adatok inkább csak részeredménynek tekinthetők, mivel a kutatás még zajlik, egyes kérdések megválaszolása még további levéltári kutatásokat igényel, az azonban már most nyilvánvaló, hogy az ilyen típusú mélyfúrások adatai árnyaltabbá teszik a korábbi általános megállapításokat.

Közismert, hogy Bihar vármegyében igen hamar gyökeret vert az új hit,⁸ s mivel a földbirtokosokkal együtt a lakosság is a puritán irányzat híve lett, ezen a területen jól megfigyelhető a templomok vita nélküli átvétele: használatuk kontinuitása megmaradt, az igazán kevés épségben maradt épületet tovább használta a közösség. A kevésbé szerencsések, a török kivonulása, majd Thököly, Rákóczi mozgalmai után e tekintetben is szinte nincstelenné váltak, és sok esetben csak az alapokig lerombolt maradványokat felhasználva tudtak csak sárból, fából, nádból „gányolt” istentisztelekre alkalmas hajlékokat emelni, ahogy erre a vármegye előtt 1736-ban lezajlott vizsgálat rámutat.⁹

Erre az időszakra esett a váradi püspökség újjászervezése is, amely az elpusztult falvak helyére oláh telepések behozatalával és római szertartásra térítésükkel kívánta a kiesett munkaerőt és megfogyatkozott katolikus lakosságot pótolni,¹⁰ ezzel végleg megváltoztatva a vármegye felekezeti (és egyben etnikai) egységét.

Mindez megváltoztatta az egyes községek belső életét is. A tisztán református lakosságú Sárádon fennmaradt 18.

¹ Általánosan elmondható, hogy az elmúlt évtizedekben született településtörténeti monográfiákban – néhány kivételtől eltekintve – jelentéktelen szerep jutott a helyi egyházak történetének. A teljesség igénye nélkül néhány pozitív példa: Báránd története és néprajza. (Szerk. Balassa Iván.) Báránd, 1985.; Konyár falukönyve. (Szerk. Ujváry Zoltán.) Debrecen, 2002.

² Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL), I. 27. b. 40–42. d.; I. 27. e. 81. d. A tanulmányt illusztráló pecsétrajzokat az intézmény munkatársai, Farkas Zsolt és Garas Norbert digitalizálták.

³ Tiszántúli Egyházkerület Múzeuma, Történeti Osztály C.

⁴ Hörcsik Richárd: A magyar református egyház feudális kori pecséthasználat. Magyar Herald. Forrásközlő, család-történeti és címertani évkönyv 1. (Szerk. Kállay István.) Bp., 1984. 359–389.

⁵ Szabadi István: A magyarországi protestáns címer- és pecséthasználat. In: Heraldika (Szerk. Kovács Eleonóra–Kollega Tarsoly István.) A történelem segédtudományai II. Megjelenés alatt.

⁶ Az egykori Érmelléki egyházmegye (tractus) szinte teljes területe Romániában fekszik (illetve ugyanezen a néven ma is működik), s mivel ott az állami levéltárakba gyűjtötték be az egyházközségi és egyházmegyei levéltárakat, az irategyűjtések a Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Igazgatóságán (Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, a továbbiakban: DJBAN) kutathatóak. Ezekre a továbbiakban mint az egyes egyházközségek levéltáaira hivatkozok.

⁷ Bihar vármegye területén már a 16. században létrejött három egyházmegye, amelyek közül a Debreceni nyúlt túl jelentősen a megyehatáron, az Érmelléki és Bihari tractus kiterjedése többnyire megegyezett a világi közigazgatási határokkal. Kormos László: A Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár ismertetője. Debrecen, É. n. 132.

⁸ Rövid vita után a református irányzat kerekedett felül.

⁹ Svábolasziban a hívek csak 1760-ban tudtak a régi templom pusztá tégla-falait „lencse és búza szalmával begányolván” fedelet készíteni. TtREL I. 30. g. 2. k. 248.; Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HBML) IV. A. 1/b. 12. Fasc. III. 1736.

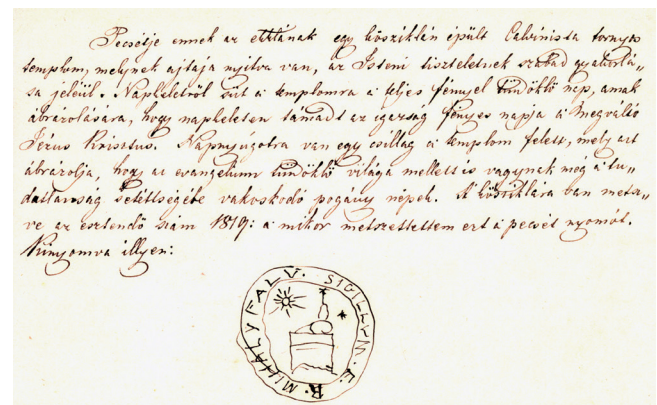
¹⁰ Nem tekinthető előzmény nélkülinek tekintetbe véve pl. a Zólyomi uradalomban, vagy a közeli Drágfi birtokokon történt 15–16. századi betelepítéseket.

század végi községi csapszék számadáskönyve szerint az egyházlátogatásra kikerkező esperes megvendéglésére, az iskolai vizsgákra, sőt még az ünnepekre kikerkező legátus diákok számára is a falu költségén szereztek be bort és húst.¹¹ Néhány kilométerrel arrébb, Hosszúpályiban a görögkeleti lakosok panaszára tartott vármegyei vizsgálat során a református vallású faluvezetőknek már magyarázkodniuk kellett, hogy a református egyházközség gondnoka külön egyházi számadásokat vezet. A vádak szerint ugyanis a vizitációra érkező esperes és a templomhoz szükséges építőanyagok szállítására a község lovait használják az előjárók.¹² Nagy Sándor gyűjteményében is utal rá, hogy egyes esetekben a község pecsétnyomóját az egyház is használta, ez vélhetően a felekezeti egységes településeken történhetett. Néhány mezővárosi státútum azonban arra utal, hogy a 18. század közepén megjelent a világi és egyházi vezetés szétválasztásának igénye, ugyanakkor az is látszik, hogy a gyakorlatban ez nem valósult meg teljesen letisztult formában.¹³ Talán ebben ragadható meg leginkább az önálló egyházközségi pecsétek megjelenése a 18. században. Azokban az esetekben, amikor 16–17. századi évszámokat viselő pecséteket említenek egyes szerzők, valószínűsíthető a visszadátumozás ténye.¹⁴ Ugyanakkor a török kiűzését követően az újjászerveződő vármegyében az összeírók által felvett adatokat hitelesítő pecséteket is végigtekintve azt láthatjuk, hogy még bizonyos településeknek sem volt rendes tipárium, nemhogy az egyházközségeknek: néhány helyen egyszerűen egymást keresztező vonalakat reszelték egy kör alakú tárgy végére,¹⁵ sőt arra is van példa, hogy pénzérméket nyomtak a viaszba.¹⁶ Ennek fényében érthető, hogy az egyházközségi pecsétekre való igény csak később jelentkezik, s inkább felülről, mint helyi kezdeményezésként.

A helyi egyház belső viszonyrendszerének vizsgálata számos tanulsággal szolgál, s úgy látszik, hogy a megye egyes településein egymástól a végtelékig eltérő belső mechanizmusok működtek. Fontos tényező a sokáig meghatározó papparasztás intézménye, amely sokszor jelentősen befolyásolta nemcsak az egyházközségek belső nyugalmát, hanem a lelkészi pályákat is.¹⁷ Néhány helyen azonban ezt egyenesen arra használták fel, hogy a juttatások csökkentésével, vagy egyenesen nemfizetéssel távolítsák el a lelkészt, ahogy erre

számos példát találunk. Ahol az egyház helyi képviselőjét, a lelkészt csak „alkalmi vendégnek” tekintették, – sőt, olykor még a presbitériumi üléseket is a tudta nélkül tartották meg – nyilvánvalóan nem érvényesíthette akaratát, s nem vihette véghez például a szuperintendencia – többek között az egyházközség pecsétnyomójának elkészítésére vonatkozó – rendeleteit.¹⁸

Más helyeken azonban azt látjuk, hogy a világi előjáróság felismerve az iskolai és lelkészi munkálkodás gyümölcseit, igyekszik elősegíteni a helyi egyház önálló gazdálkodási alapjainak megteremtését, mint például Püspöki mezővárosban, ahol ez meglehetősen szembetűnően jelentkezik.¹⁹ Természetesen sok múlott a lelkipásztor rátermettségén, határozottságán, elszántságán is. Nemcsak az egyház anyagi gyarapodásáért tettek sokat, hanem – a levéltáros szemmel általam igen nagyra becsült – értékörzés területén is. Sok helyen a történeti adatok gyűjtésén túl a napi események dokumentálására, az iratok őrzésére, lajstromozására is hangsúlyt fektettek. Érkeserű protokollumának belső előzékére a helyi lelkész feljegyezte: „A protokollum Szentek szente.”²⁰ Érmihályfalva lelkésze, Vásárhelyi Dániel kötetnyi információt halmozott fel a település múltjáról, a svábolasi evangélikus lelkészhez hasonlóan, akinek hitvallása ma is alapelv lehetne a múlt firkézése során: „az elmúltak sűrű setétben vagynak, ha nincs jó lámpásod, hijába jársz utánok, ezerszer is megbotlik a lábod, s utadat is megtéveszted.”²¹

1. kép – Vásárhelyi Dániel rajza és leírása az érmihályfalvai eklézsia pecsétjéről

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a 18–19. század fordulójától kezdve az egyházközségek belső szervezete kezd kialakulni, majd uniformizálódni: mindenütt megalakulnak a presbitériumok, az egyház helyi választott képviselőinek

¹¹ MNL HBML V. 667/a. 1. d. Évrendezett iratok, 1774.

¹² MNL HBML IV. A. 11. 1. d. 36. Fasc. I.

¹³ Pl. Kismarja 1761. évi státútumának részlete: „a consistorium felállítassék és minden esztendőben négyszer, vagy ha a szükség hozandja magával többször is tartassék, melyben a székülők belső és külső magistratualis személyek légyenek.” 1780-ban a szabályrendelet szorosabb megtartását rendelik el. MNL HBML V. 637/a. 4. k. 23–24.

¹⁴ Példákat említ Szabadi I.: i. m.

¹⁵ Ld.: Érkeserű, Csokaj, Vedresábrány 1689–1692. évi lenyomatait. MNL OL - E - 213 - Bihar megye.

¹⁶ Uo.: Hegyközszentmiklós 1690-ben egy Szent Rupert püspököt ábrázoló salzburgi verettel hitelesítette a dokumentumot.

¹⁷ Ennek során néhánytagú küldöttség jelent meg a prédikátornál (ugyanaz igaz a tanítókra is), és közölte vele a közösség döntését: vagy megköszönte a szolgálatát, vagy pedig ünnepélyesen maradásra kérte. Érkeserűben a felsőbb rendelkezéseket figyelembe véve részletesen szabályozták a belső személyek marasztalásának módját. DJBAN Parohia Reformata (továbbiakban: PR) Chesereu, Dosar (a továbbiakban: D.) 2. 1–2.

¹⁸ Belényesen, ahol sokszor a lelkész tudta nélkül tartották az egyházi gyűlést. Itt a presbitériális rendszert 1797-ben vezették be. Vállaji Sipos Imre: A belényesi ev. reform. egyház története. Nagyvárad, 1883. 52–54.

¹⁹ DJBAN PR Episcopia Bihor, D. 1.

²⁰ DJBAN PR Chesereu, D. 2. belső előzékén.

²¹ DJBAN PR Olosig (a fondban nem választották szét a református és evangélikus egyházközség iratait, amelyekből az első két kötet az evangélikus egyházé), D. 1. 33.

esküt kell tenniük, megállapítják a presbiterválasztás szabályait, az egyházi gyűlésbe hívás módját, a protocollum vezetésének mikéntjét.²² Az egyházközségi pecsétek elkészítését a Tiszántúli Superintendencia rendeletekben sűrgeti: „parancsolatja szerint minden eklésianak kötelességében tétetődven, hogy közönséges pecsétnyomója legyen, amely pecsét is arra való fog lenni, hogy minden eklésia nevében ennek utána mind a Superintendentiához, mind a tractushoz ezután bocsátandó levelek pro majori authenticici,²³ ezen pecsétnyomóval pecsételődjenek meg.” E rendelet hatására született meg például Hegyközkovácsi első egyházi tipárium a Szilágyi Mihály kurátor költségén és elgondolása alapján, aki kérte, hogy e tény a protocollumban is örökítsék meg. A pecséten Krisztus dicsőségét hirdető két bibliai elem jelenik meg: Jézus színeváltozása (Luk. 9: 33.) és a magvető történetének kezdete (Máté 13.).²⁴

2. kép – A hegyközkovácsi eklésia pecsétje

Az állam több esetben olyan közhivatali feladatokat bízott a lelkészekre, amelyek során hitelesített dokumentumokat kellett kiállítaniuk, így az aláírás mellett a Helytartótanács rendeleteiben hamarosan megjelent a pecsételés szükségességének igénye is.²⁵ Jelentős változást hozott a Helytartótanács 1830. január 12-én kelt közismert rendelete, amely előírta a parochiális pecsétnyomók készítését. A Tiszántúli Egyházkerület közgyűlésén a rendelet felolvasása után egész konkrétan ki is mondták, hogy az „ügymondattott eklésia

pecsétnyomójától megkülönböztetett állandó parochiális pecsétnyomót, mely mindenkor a prédikátor kezénél legyen és amellyel a hivatalos kötelességbeli írásait megerősítse. Felyül írása e legyen: Sigillum Parochiale in Ecclesia Helv. Conf. N. N.-ensi.”²⁶ A rendelet tehát egy, a lelkész saját kezelésében lévő pecsét, vagyis nem a szoros értelemben vett egyházközségi pecsétek elkészítésére ad utasítást.²⁷ Még további kutatások feladata, hogy az egyes egyházközségekben az ügyvitel, a kiadmányozás menetét, a pecsétek kezelését feltárja, azonban az nyilvánvaló, hogy az egyházközségi pecsétet a presbitérium, konzisztórium mint testület,²⁸ a parochiálist pedig a lelkész mint saját hivatalit használta. Ezeket tehát külön típusként célszerű kezelni, már csak azért is, mert a továbbiakban is sok helyen párhuzamosan használták (a gyakorlatban azonban fogalmilag nem mindig elkülönülő) két típust. A lelkészek korábbi saját, olykor családi pecsétjeit – amelyek mind kivitelüket, mind ábrájukat tekintve meglehetősen sokrétűek voltak – a központilag elrendelt uniformizált parochiális tipáriumok váltották fel.²⁹

A feudális kor végére volt, ahol a parochiális pecsétnyomókra már magyarul a „lelkészi hivatal” kitétel került.³⁰ Konkrét utasítások hiányában a pecsétke nyelvű egyes esetekben már igen korán a magyar volt.³¹ Maga az egyházkerület csak 1842-ben hozott határozatában mondja ki, hogy az 1677-ben készített tipáriumát részben kopottsága, részben a körirat tartalmának változása miatt meg kell újítani, de legfőképp azért, hogy a „kor kívánata” szerint, a latin köriratot magyar nyelvűre cseréljék.³² Mivel a Helytartótanács-hoz küldött felterjesztésre „semmi észrevétel nem tétetett,” utasították a főgondnokot, hogy új pecsétnyomót készítsen: „A Helvét Hitvallású Tiszántúli Egyházkerület Pecsétje” körülírással.³³

²⁶ TtREL I. 1. a. 35/1830.

²⁷ Vö. *Hörscik R.*: i. m. 368–369.

²⁸ Belényesen a presbitérium megalakulásakor a *gondnok számára* készült pecsét, Érkeserűben a fentebb említett papmarasztás módját meghatározó rendeletben a belső személyek marasztásáról szóló értesítést két személynek kell *pecsét alatt* az esperesnek továbbítani. *Vállaji Sipos I.*: i. m. 53.; DJBAN PR Chesereu, D. 2. 3.

²⁹ Bihar vármegye törvényszékén zajló nemesi perek – amelyek során gyakran anyakönyvi másolatok bemutatása is szükséges volt – gazdag forrásai a lelkészi pecséteknek. MNL HBML IV. A. 6/e. 1–16. cs.

³⁰ Hajdúbagoson 1849-ben az egyházközség már „lelkészi hivatal” felirattal készített két tipáriumot, külön viasz- és tintalenyomatok készítéséhez. TtREM C.1967. 48–50.

³¹ Diószegen már 1795-ben magyar nyelvű körirattal készült a pecsétnyomó. TtREL I. 1. 30. g. 2. k. 120.

³² TtREL I. 1. a. 142/1842. Úgy látszik, az egyházak esetében – a vármegyei pecsétekkel ellentétben – nem tartották fontosnak a királyi hozzájárulást. Azok a törvényhatóságok, amelyekre az Egyházkerület egyházi igazgatása alá tartoztak, már korábban kérték a magyar köriratú pecsétek használatának engedélyezését. Szálkai Tamás: Bihar vármegye közönségi jelképei. Kézirat.

³³ TtREL I. 1. a. 420/1842.

²² DJBAN PR Salacea, D. 4. 1., 7., 15–16.

²³ Ti. a nagyobb hitelesség kedvéért.

²⁴ DJBAN PR Cauaceu, D. 1. 178.

²⁵ *Hörscik R.*: i. m. 365–368.

Egyházközségi pecsétek leírásai az Érmelléki tractus lelkészi beadványaiban

A Tiszántúli egyházkerület 1818-ban határozta el, hogy az egyházmegyéek határait a vármegyék határaihoz igazítja, azért, hogy a király által elrendelt iskolai reform végrehajtásakor csökkenjen az esperesek adminisztratív feladatainak száma. Az Érmelléki tractust ez csak kis mértékben érintette: 1822-ben 35 község tartozott hozzá.³⁴

Az egyházközségeket az egyházmegyéek rendszeresen vizitálták, s azonkívül is különböző adatokra irányuló számbavételek történtek (vagyonösszeírások), amelyek fontos forrásai a különböző helytörténeti kutatásoknak. Emellett azonban külön adatszolgáltatásokat is teljesítettek. Az 1823. szeptember 22-i tractualis gyűlésen a *prosenior* egy kérdéssort terjesztett elő – amely az egyházközségek alapvető történeti és jelenkori adataira irányult,³⁵ egyenesen azzal a szándékkal, hogy az adatgyűjtés eredménye „a késő maradékokra is általmenjen.” A meghozott határozat értelmében az adatszolgáltatást a *localis praedikátorok*nak kell elvégezni, s a begyűjtött anyagot be kell költetni.³⁶

A kötet érdekességét számunkra az jelenti, hogy a kérdésor utolsó eleme ez volt: „Az ecclésiának micsoda pecsétje vagyon? Hány esztendő? Mi rajta a címer?”³⁷A beküldött válaszok alapján megállapíthatjuk, hogy a pecséttel kapcsolatos kérdésre igen eltérő válaszok születtek, amelyeket három nagy csoportba oszthatunk:

1) egyes esetekben egyáltalán nem reagáltak a lelkészek a kérdésre

2) válaszoltak, de nincs pecsétje az egyházközségnek

3) van pecsétnyomója a közösségnek.

Az utóbbi csoportba tartozó válaszokat is két csoportba sorolhatjuk: vannak olyanok, amelyek csak a tipárium meglétére utalnak, és olyanok ahol a pecsét ábráját is leírják (három esetben le is rajzolták). A téma szempontjából nyilván utóbbiak a legértékesebbek.

Mielőtt azonban a fentebbi csoportokba sorolt válaszokat részletesen megvizsgálánk, érdemes feltenni a kérdést, mennyire voltak járatosak a pecsétleírásokat készítő lelkészek a történeti segéd tudományokban? Közismert, hogy az első magyar címertan szerzője, Pápai Páriz Ferenc maga is református lelkész volt. Könyve, az *Ars Heraldica* akár egy debreceni diák számára is hozzáférhető volt,³⁸ ezenkívül a református diákok számára egyéni érdeklődés esetén a peregrináció révén lehetőség volt ilyen irányú ismeretek megszerzésére akár külföldön is.

Másrészt a vizsgált időszakban a levelezés, a pecsét használat még a napi gyakorlat része volt. Egyes református családok nemesi címereiben, vagy éppen a protestáns lelkészek közös kiváltságlevelében erőteljesen jelentkeznek az erények,

³⁴ TtREL I. 1. a. 65/1818.

³⁵ TtREL I. 30. g. 2. k.

³⁶ A beérkezett válaszok másolatait 1826-ban Récsey János esperes kötetbe. Uo. 177.

³⁷ Uo. 196.

³⁸ A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában ma is meglévő egyik példány Beregszászi Pálé (is) volt. RMK 70.

erkölcsök allegóriái, különböző vallási jelképek és szimbólumok. A hivatásukra büszke lelképásztorok, tanítók, professzorok gyakran magukat ábrázoltatták saját címereikben.³⁹ Másrészt a protestáns ikonográfia erőteljesen megjelent a nyomtatott könyvekben is, amelyek részei voltak a diákok, lelképásztorok hétköznapijainak, s hatása egyértelműen kimutatható a pecsétábrák választásánál is.⁴⁰

Néha a prédikátorok önkéntelenül adtak számot felkészültségükről. A fentebb már említett Vásárhelyi Dániel lelkész Érmihályfalván 1819-ben a templom öreg harangjának feliratát kívánta megfejteni, mivel magát „a diplomaticában, heraldicában, sfragisticában is valamennyire jártasnak” érezte. Jegyzeteiből kiderül, hogy a gótikus minuszkulákat már a 18. században sem tudták elolvasni, „pedig nézették görög és orosz papokkal” is.⁴¹ Berettyószéplakon a lelkészi lak építésekor talált sírok egyikében egy erszényt találtak többé-kevésbé kopott pénzekkel. A lelképásztor a talált érmeiket azonosította, s a számára érdekesekeket leírta. Az egyik „bárdolatlan egyfejű sast” ábrázoló pénzen az évszámból csak két számjegy látszott:..18. Erről megállapította, hogy I. Zsigmond lengyel királyé, így az évszám csak 1518 lehet, egy másik érméről pedig, hogy Brandenburi Albert porosz herceg verette, akiről fontosnak tartotta megjegyezni, hogy válást váltott, lutheránus lett és megalapította a königsbergi akadémiát 1554-ben.⁴² Kevésbé volt felkészült a szalacsi lelkész: leírása szerint az eklézsia 1813-ban készült pecsétjén „egy madár címer van, mely orrában (így!) olajágot tart.”⁴³

A lelkészek által beküldött 33 adatsorban a pecsétre vonatkozó részt⁴⁴ megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy

1) Öt település (~15%) egyházának nem volt saját pecsétnyomója. Bályokon, Poklosteleken a helység pecsétjével hitelesítettek.⁴⁵ Utóbbi prédikátora megjegyezte, hogy annak „megszerzésébe minél előbb igyekeznek.”⁴⁶

2) Hét település (~21%) lelképásztorai nem válaszoltak a pecsétre és címerre vonatkozó kérdésre. Közülük Bagamér és Értarcsa a község pecsétnyomóját használta, egyházközségi lenyomata maradt fent Kiskerekinek (1817), Albisnak (1831) és Kólynak (év nélkül), Érsemjénnek pedig datálás nélküli parochiális lenyomatát ismerjük.⁴⁷

³⁹ Szálkai Tamás: *Armales Transylvanorum*. Válogatás az erdélyi fejedelmek címeradományaiából. Máriabesnyő-Gödöllő, 2009. 25–26., példák uo. 70–75.

⁴⁰ Id. a svábolasi református egyházközség pecsétjét az 57. jegyzetben.

⁴¹ Az egyébként ma is meglévő harang a tractus legrégebbi darabja, 1491-ben öntötték Weres Máttyás plébános idejében. DJBAN PR Valea lui Mihai, D. 5. 17.

⁴² Viszont abban tévedett, hogy I. Zsigmond nem a fia, hanem az unokája volt IV. Nagy Kázmérnak. TtREL I. 30. g. 2. k. 328–329.

⁴³ Uo. 302.

⁴⁴ TtREL I. 30. g. 2. k. 38., 285. A válaszok adatait kiegészítettem a Nagy Sándor által készített gyűjtemény (TtREL I. 27. b. 40–42. d.) darabjaival, amelyek a dobozokban betűrendben következnek, ezért az egyes településeknél már külön nem jelölöm a lelőhelyet.

⁴⁵ Nagy Sándor gyűjtéséből tudjuk, hogy Felső-Ábrány egyházközségi (1828), Éradony egyházközségi (1833) és parochiális (1836) pecsétnyomója későbbi keletű, Micske mindkét típusú tipáriumát évszám nélkül vették.

⁴⁶ TtREL I. 30. g. 2. k. 285.

⁴⁷ Nagy Sándor szerint Értarcsa 1833-ban készített parochiális pecsétnyomót, Bogyoszló pecsétjéről jelenleg nincs adatunk.

Hegyközszentmiklós
Érmelléki e. m.

*Eredetéről megírták D. J. Nagy Sándor
bejegyzés, 1961*

3. kép – A hegyközszentmiklói eklézsia pecsétje

3) Huszonegy település (~64%) prédikátora arról számolt be, hogy van az egyháznak pecsétje. Hegyközszentmiklós, Svábolaszai és Széplak éppen a tractus megkeresése miatt készítettet tipáriumot 1824-ben.⁴⁸

Általánosságban elmondhatjuk, hogy 1823–1825 között a vizsgált válaszok – és ismert pecsétlenyomatok – alapján az Érmelléki tractus egyházközsegeinek több mint kétharmada saját pecsétnyomót használt, ugyanakkor néhány esetben még mindig a község tipáriumával hitelesítettek.⁴⁹ A feltárt adatok szerint a pecsétnyomókat egy (ónból készült) kivételével⁵⁰ rézből vésték. Mindössze a svábolaszai lelkész feljegyzése utal a pecsét készítés helyére: amit a „debreceni vásárkor” és nyilván ott készítették.⁵¹ Azt, hogy szép kivitelű pecsétnyomókra volt igény, jelzi, hogy Berettyószéplakon és Svábolasziban az eklézsia azért rendelte el új pecsét készítését (az ábrák megtartásával), mert a korábbi vésetek „otrombául” sikerültek.⁵²

A pecsétet többnyire az eklézsia vagy a lelkipásztor készítette, de Székelyhídon Benkő István, a város jegyzője, Mónospetriben a gyülekezet egyik tagja, nemes Váradi István,

⁴⁸ Hegyközszentmiklós és Svábolaszai már korábban is volt pecsétje, mindkettő tűzvész során kallódott el. TtREL I. 30. g. 2. k. 236., 256., 338.

⁴⁹ Figyelemre méltó, hogy Álmosdon az eklézsia a községével tartalmilag egyező, de külön pecsétnyomót használt, amelyet külön erre a célra készítettek. Uo. 19.

⁵⁰ A lelkész meg is jegyzi: „kár, hogy ónból öntetett.” TtREL I. 30. g. 2. 236.

⁵¹ Uo. 256.

⁵² Uo. 256., 349.

Hegyközszentimre
Érmelléki e. m.

*Eredetéről megírták D. J. Nagy Sándor
bejegyzés, 1961*

4. kép – A hegyközszentimrei eklézsia pecsétje

„buzgó, istenes indulatjából” ajándékozta, Berettyószéplakon Szabó József, Svábolasziban pedig id. Ujvárosi István a „maga költségén” készítette a tipáriumot.⁵³

A pecséték címerei, ábrái között több templomábrázolás található,⁵⁴ amelyek közül a hegyközszentmiklósin kifejezetten az ottani „új templom formáját” próbálták megjeleníteni.

Az egyszerű épületábrázolásnál jóval összetettebb az érmihályfalvi eklézsia pecsétjének rajza, amelyet a fentebb már említett Vásárhelyi Dániel prédikátor alaposan meg is magyaráz.⁵⁵ A szőlő, szőlőtöke és -fürt ábrázolások ismert keresztény szimbólumok, amelyek feltűnnek Asszonyvására, Hegyközszentimre vagy Szentjobb pecsétjein.⁵⁶ Meglehetősen összetett a svábolaszai egyház pecsétábrája is, amely Károli Gáspár utrechti bibliakiadásának címlapján látható metszet

⁵³ A forrásokból nem mindig derül ki egyértelműen, hogy ki rendelte meg és ki fizette ki az elkészítést. Egyházközség: 256., 349.; lelkész: 132., 229.; jegyző: 266.; egyházközség tagja: 257., 338., 276.

⁵⁴ Pl. Kokad, Nagyléta, Érmihályfalva stb.

⁵⁵ „[...] egy kősziklán épült kálvinista tornyos templom, melynek ajtaja nyitva van az isteni tiszteletnek szabad gyakorlása jeléül. Napkeletről süt a templomra a teljes fényvel tündöklő nap, annak ábrázolására, hogy napkeleten támadt az igazság fényes napja, a Megváltó Jézus Krisztus. Napnyugatra van egy csillag a templom felett, mely azt ábrázolja, hogy az evangélium tündöklő világa mellett is vagynak még a tudatlanság setéségébe vakoskodó pogány népek.” TtREL I. 30. g. 2. k. 229.

⁵⁶ Uo. 24., 318., 322.

Svábolaszi

Érmelléki e. m.

Eredetéről nagyjából
Magy. Sam. 2
1962

5. kép – A svábolaszi eklézsia pecsétje

Piskolti

Érmelléki e. m.

Eredetéről nagyjából
Magy. Sam. 2
1962

6. kép – A piskolti eklézsia pecsétje

alapján készült, rajta oltár látható Bibliával, fölötte „kipárolgó” szív.⁵⁷

Piskolton, mint írják, az egykori oppidum címerét, a zászlós bárányt vették át, amely az 1820-as években a templom tornyára felfestve is látható volt.⁵⁸ A székelyhídi eklézsia a közép-korban épült gótikus templom építetőjének, a Zólyomi családnak a címerét vésette pecsétjére, a templomban ma is látható két kőbe faragott címer alapján.⁵⁹

Összegezve elmondhatjuk, hogy a magyarországi protestánsok pecséthasználatáról eddig kialakult kép közel sem teljes, vizsgálata további levéltári kutatásokat igényel, amelyek egy-egy egyházmegye, vagy egyházkerület pecsétábráinak pusztá összegyűjtésén túl, az egyházközösségeken belüli működési mechanizmusok megismerése során a pecsétek használatának szokásait is feltárja.

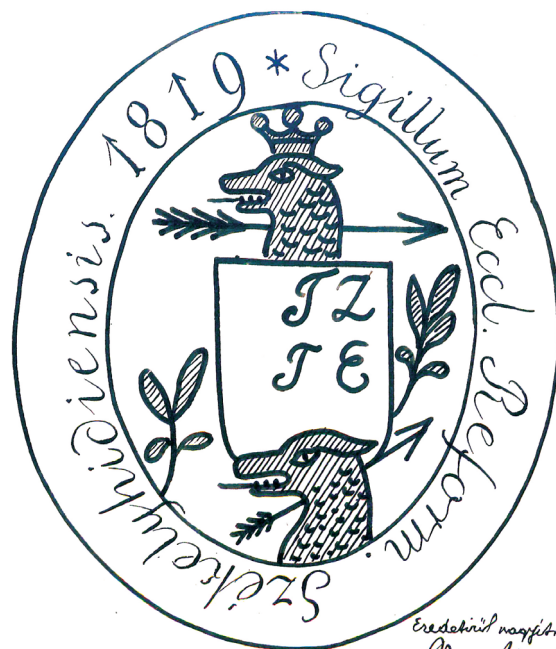
⁵⁷ „A pecsét közepén egy oltár formán áll egy szív, melynek jó illattételei felfelé mennek. Az oltár közepén a Károli Gáspár által magyar nyelvre fordított és Ultrajectumban nyomtatott Bibliának elején lévő metszés alatt az a koszorúzott emberi koponya fog látszani, amely az Idvezítőnek a halálán vett győzedelmét ábrázolja.” Uo. 257. A svábolaszi presbiteri jegyzőkönyvből kiderül, hogy a mintául vett Biblia 1794-ben jelent meg. Az ábrán még egy „lándzsával keresztül szúrt, eloltásra meghajtatott égő gyertya” is látható a koszorúzott koponya felett. DJBAN PR Olosig, D. 3. 62.

⁵⁸ TtREL I. 30. g. 2. k. 281.

⁵⁹ „Reá van metszve az a címer, mely belől a templomban a kisebb kar alatt a falon és kívül a bemenetel frontján még jobban kifaragva találtatik és a nemzeti Zólyomi család címerének mondatik. Tudniillik egy megkoronázott sárkánykígyó fő nyakig, nyaka nyílve szővel általszúrta, páncélisak, pajzs.” Uo. 266. A pajzsban egy 19. században lejegyzett néphagyomány szerint griff feje van. *Bunyitay Vince: A váradai püspökség története.* Nagyvárad, 1884. III. k. 321.

Székelyhídi

Érmelléki e. m.

Eredetéről nagyjából
Magy. Sam. 2
1962

7. kép – A székelyhídi eklézsia pecsétje

E számunk szerzői

CSERMELYI JÓZSEF PhD hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp.–Piliscsaba)

H. NÉMETH ISTVÁN főosztályvezető (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

KANÁSZ VIKTOR egyetemi hallgató (Pécsi tudományegyetem); tudományos segédmunkatárs
(MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport)

KARIKA TÍMEA segédlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém)

KOVÁCS ELEONÓRA főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

SZÁLKAI TAMÁS levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen)

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség a beérkezett kéziratok közléséről két anonim szakmai bíráló (lektor) véleményének ismeretében hoz döntést. A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon érdemi változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt lehetőleg 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) írásokat vár. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratok megjelentetésére is van lehetőség indokolt esetben (maximum 100 000 „n”). Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. A tanulmányokban csak a jegyzetekben történik hivatkozás, nem kell felhasznált irodalom- vagy rövidítésjegyzéket készíteni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében kérjük az alábbiak betartását:

- A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk. Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk.
- Az oldalhivatkozásokor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40., 61–72.).
- A hivatkozásokor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.
- Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól (pl. Bp.–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl. Bp.,).
- Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely és év után zárójelben tüntessük fel: pl. (Monumenta Hungariae Historica).
- Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után az „In:” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.
- Folyóiratban megjelent cikkekre történő hivatkozásokor nem tesszük ki az „In:” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám: pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52. Az éven belüli számot csak abban az esetben jelöljük, ha a folyóiratnál nem folyamatos a lapszámozás az egyes számok esetében.
- Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, majd az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: *Nagy I.*: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, írjuk, hogy „Uo.” Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, kerülve az évszamos rövidítést) és erre hivatkozni. Ha szerkesztett műre, forráskiadványra vagy sokszerzős műre történik hivatkozás, akkor a cím után zárójelben közöljük a továbbiakban alkalmazott rövidített címet (pl. a továbbiakban Reg. Arp.). Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. *Nagy I.*: i. m. XI. k. Pest, 1858.)
- A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.
- Írásait minden esetben Word for Windows szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe elektronikus úton a turul@mol.gov.hu vagy a szerkesztőség tagjainak címére. A szöveget balra zártan írják, és a kurziváláson kívül semmilyen kiemelés (kövérítést, aláhúzást, ritkítást) vagy formázást ne alkalmazzanak. A tapadó írásjeleket is kurziválni kell, ha az előtte álló szó kurzív.
- A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.
- A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „lábjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az oldal aljára kerülnek.
- Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális formában a kézírathoz csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Csak nyomdai szempontból jó minőségű képeket tudunk közölni. A Magyar Országos Levéltár anyagából közlendő képet nem szükséges mellékelni, csak a pontos jelzetet feltüntetni.
- Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstűkőr-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat is Word for Windows szövegszerkesztő programban kérjük.
- Csak a jegyzetekben (ld. = lásd, vö. = vesd össze, pl. = például) használjunk rövidítéseket, a főszövegben ne, ott tehát kiírjuk, hogy „például”.
- A főszövegben és a jegyzetekben az idézeteket nem kurziváljuk, csak idézőjelbe tesszük. Az idegen nyelvű (többnyire latin) kifejezéseket, formulákat viszont kurziváljuk.
- A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különnyomatokat csak külön igény alapján, megegyezés szerint készítünk. Az aktuális számból a tanulmányok szerzői öt tiszteletpéldányt kapnak, valamint dolgozatukat elektronikusan PDF formátumban.

Példák a hivatkozásokra:

Monográfiák esetében:

Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)

Folyóiratok esetében:

Ghyczy Pál: Kanizsai Dorottya címereslevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70.

Szerkesztett kiadvány esetében:

Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében:

Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 309–355.

Digitális adathordozók esetében:

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslis nem.